

Harp Tarihi Dergisi

FATİH HARP TARİHİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
FATİH INSTITUTE OF MILITARY HISTORY

Sayı / Issue: 8
Aralık / December 2023

Turkish Journal of Military History

BASKI / PRINTED BY

MSÜ Basım ve Yayınevi Müdürlüğü / TNDU Printing and Publishing Office

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ / CORRESPONDENCE AND COMMUNICATION

Milli Savunma Üniversitesi	Telefon / Phone:	0 212 398 01 00 (3860-3832)
Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü	E-posta / E-mail:	htd.dergi[at]msu.edu.tr htd.dergi[at]gmail.com
Yenilevent / İSTANBUL TÜRKİYE	Web:	www.htd.msu.edu.tr

Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü
Adına Sahibi ve Sorumlusu

Owner on behalf of Fatih Institute
of Military History

Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

Editör / Editor

A. Sefa ÖZKAYA

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Ahmet TAŞDEMİR
Hamza BİLGÜ

İngilizce Editörü / English Language Editor

Ahmet TAŞDEMİR

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur DEMİR (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz YARLIGAŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüsnü ÖZLÜ (Milli Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. Salim AYDIN (Milli Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet BEŞİKÇİ (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Mert SUNAR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. BARIŞ BORLAT (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN (29 Mayıs Üniversitesi)

Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü yayını olan Harp Tarihi Dergisi yılda iki kez haziran ve aralık aylarında yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım veya tezler eser sahiplerine aittir. Milli Savunma Üniversitesi ve Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

Turkish Journal of Military History is a national peer-reviewed journal and published biannually in june and december. The opinions, thoughts, postulations, or proposals within the articles are reflections of the authors and do not, in any way, represent those of Turkish National Defence University or of Fatih Institute of Military History.

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Erhan AFYONCU (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut UYAR (Antalya Bilim Üniversitesi)
Prof. Dr. İlber ORTAYLI (MEF Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdulkadir ÖZCAN (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TAŐAĞIL (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncay ZORLU (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih YEŐİL (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. İdris BOSTAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahir AYDIN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Edward J. ERICKSON (Akdeniz Bilim Üniversitesi)
Prof. Dr. Virginia AKSAN (McMaster University)
Prof. Dr. Pal FODOR (Hungarian Academy of Sciences)
Prof. Dr. Erkan GÖKSU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Gabor AGOSTON (Georgetown University)

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Hasan er-Rammah'ın Kitâb el-Furûsiyye ve'l Menâsib el-Harbiyyesi'nin Firdevsi-i Rûmî'nin Terceme-i Silahşornâme'sindeki Yansımaları Üzerine Bir İnceleme An Investigation on the Reflections of Hasan al-Rammah's Kitâb al-Furusiyya wa-al manasib al-harbiyya in Firdevsi-i Rumi's Terceme-i Silahsorname Musa ŞAHİN	1
Kıbrıs Seferi'nde (1570-1571) Garip Yiğitler Garip Yiğits in the Cyprus Campaign (1570-1571) Serkan OSMANLIOĞLU	27
19. Yüzyıl Osmanlı-Yunanistan Sınır Düzenleme Komisyonları (1829-1881) 19th Century Ottoman-Greek Border Regulation Commissions (1829-1881) Ali Vehbi ÖZKAPU	69
Osmanlı'nın Son Devrinde Türk Denizaltıcılığı (1886-1923) Turkish Submarine History in the Last Period of The Ottoman Empire (1886-1923) Deniz AYTAN.....	97
Türk İstiklal Harbi'nde 4'üncü Süvari Tugayı Komutanının Tespiti Identification of the Fourth Cavalry Brigade Commander of the Turkish War of Independence Eray ÇELİK.....	131
Kafkasya Bölgesinde Ermeni ve Kürt Aynlıkçı Hareketleri Üzerine Türkiye-Sovyet Rusya İstihbarat Vakaları (1924-1955) Türkiye-Soviet Russia Intelligence Cases on Armenian and Kurdish Separatist Movements In The Caucasia Region (1924-1955) İlyas ER	143
Makale Çevirisi / Translation Article	
On Yedinci ve On Sekizinci Yüzyıllarda Avrupa ve Türk Harp Sahalarında Piyade Muharebe Alanı Taktikleri: Avusturya Ordusunun Farklı Koşullara Verdiği Karşılıklar Infantry Battlefield Tactic in the Seventeenth and Eighteenth Centuries on the European and Turkish Theatres of War: The Austrian Response to Different Conditions Alexander BALISCH, çev. Dilek KARABACAK	173
Kitap Tanıtımı / Book Review	
May, Timothy, Moğol Savaş Sanatı, Çev. Mustafa Uyar, Kronik Yayınları, 298 Sayfa, İstanbul 2023, ISBN: 9786256989405 Perihan KARADEMİR.....	197
Yayın İlkeleri	205
Submission Guidelines	210

Hasan er-Rammah'ın Kitâb el-Furûsiyye ve'l Menâsib el-Harbiyyesi'nin Firdevsî-i Rûmî'nin Terceme-i Silahşornâme'sindeki Yansımaları Üzerine Bir İnceleme*

An Investigation on the Reflections of Hasan al-Rammah's
Kitab al-Furusiyya wa-al manasib al-harbiyya in
Firdevsi-i Rumi's Terceme-i Silahsorname

Musa ŞAHİN**

Öz

Tarih boyunca oyunlarda, tâlimlerde ve savaş alanlarında kullanılan en önemli vasıtalarından biri at olmuştur. Müslümanların tarih sahnesine çıkmasıyla insanın atla buluştuğu binicilik, içinde etik kuralları da barındıran eğitim programı ve kullanılan alet çeşidiyle bir ilim ve sanat dalı haline gelmeye ve furûsiyye adıyla kurumsallaşmaya başladı. İlk olarak Abbâsiler döneminde temayüz etmeye başlayan furûsiyye, Memlûkler döneminde zirveye çıkarak ordu eğitiminin ana omurgasını oluşturan bir disiplin oldu. Dolayısıyla furûsiyye eğitim modelinde Memlûk döneminin, bu dönemde yetişen furûsiyye uzmanlarının arasında da Hasan er-Rammah'ın (ö.1294?) ve kendisine atfedilen *Kitâb el-Furûsiyye ve'l Menâsib el-Harbiyye*'nin özel bir yeri vardır. Söz konusu eser, ateşli silahların yaygınlaşmasına kadar furûsiyye alanında telif edilen birçok esere ilham kaynağı olmuştur. Bu etkiyi daha Memlûk coğrafyası el değiştirmeden önce Osmanlı'da harp sanatı alanında verilen eserlerde de görmek mümkündür. Bu çalışmada, Hasan er-Rammah'a ait *Kitâb el-Furûsiyye ve'l Menâsib el-Harbiyye*'nin, 15. yüzyılda yaşamış

---

* Bu makale, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Bilim Tarihi Anabilim Dalında hazırlanan Hasan er-Rammah'ın *Kitab el-Furûsiyye ve'l Menâsib El-Harbiyye* Adlı Eseri: Tercüme ve Yorum başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Bilim Tarihi Anabilim Dalı. E-posta: smosahin[at]gmail.com, ORCID: 0000-0002-2580-3905.

Geliş Tarihi/Received: 14.12.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 27.12.2023

Osmanlı ilim adamlarından Firdevsî-i Rûmî'nin silah tarihi ve savaş tekniği muhtevalı *Terceme-i Silahşornâme* adlı eseri üzerindeki izleri araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Furûsiyye, Hasan er-Rammah, Harp Sanatı, Firdevsî-i Rûmî, Silahşorname.

Abstract

Throughout history, the horse has been one of the most important tools used in games, training and battlefield. With the appearance of Muslims on the stage of history, equestrianism, the meeting between man and horse, began to become a branch of science and art, with a training program that included ethical rules and the type of tools used and began to be institutionalized under the name of furusiyya. Furusiyya, which began to emerge during the Abbasid period, peaked during the Mamluk period and became a discipline that formed the backbone of military training. Therefore, Najm al-Din al-Ahdab Hasan al-Rammah (d. 1294?) and his masterpiece *Kitab al-Furusiyya wa-al manasib al-harbiyya* occupy a special place among the Mamluk period and the furusiyya experts who grew up in the furusiyye educational model. The work in question was a source of inspiration for many works written in this field until the spread of firearms. This effect can even be seen in the works on the art of war in the Ottoman Empire before the Mamluk geography changed hands. In this study, the traces of *Kitab al-furusiyya wa-al-manasib al-harbiyya* by Najm al-Din Hasan al-Rammah, on *Tarjama-i Silahsorname*, are compared with the contents of weapon history and war techniques by the Ottoman scholar Firdevsi-i Rumi, who lived in the 15th century.

Keywords: Furusiyya, Hasan al-Rammah, Art of War, Firdevsi-i Rumi, Silahsorname

Giriş

İbn Haldun (ö. 1406) güvenlik arzusunu, gıda ve toplumsal iş birliği ile ümranların/toplumların gelişmesi ve devamlılığı için üç aslı ihtiyaçtan birisi olarak görür¹. Gerçekten insanoğlu kendisini, tarihinin ilk dönemlerinden itibaren güvenlik kaygısıyla savunma, gerektiğinde saldırı için çeşitli silahları edinmek ve bunları geliştirmek zorunda hissetmiştir. Klasik el aletleriyle başlayan savunma çabası içinde zamanla at ve insanla atın bulunduğu binicilik de önemli bir vasıta olmaya başladı. Yaygın kullanımı, zamanla insanoğlu ile at arasında vazgeçilmez bir ilişki modeli ortaya çıkarmıştır. Yük taşıma, tarım işleri gibi gündelik kullanımı haricinde, atın üstünde taşıdığı binicisiyle kurduğu bedensel ve manevi iletişim ve uyum, binicilik disiplini geliştirmiş hem spor yarışmalarında hem de savaş meydanlarında at, en temel kullanım aracı olmuştur.

Müslümanların tarih sahnesine çıkmasıyla binicilik, 8-9. yüzyıl erken Abbasi döneminden itibaren, furûsiyye adıyla at bakımından başlamak üzere, atlının (süvari) at üstünde rakibine karşı mızrak, ok, kılıç vb. savaş aletlerinin kullanımını ve taktiksel manevralarının tümünü kapsayan, içinde etik kuralları da barındıran sistematik eğitim disiplini olmuştur. Arapça at (فرس) kelimesinden gelen furûsiyyenin eğitim muhtevâsını, eğitim sahasında (hipodrom) yapılan tâlim ve oyunlar şekillendirmekteydi². Biniciyle atı adeta bütünleştirerek silah kullanımında çeviklik ve süvariler arasında taktik birliğini sağlamayı hedefleyen furûsiyye atın ve binicinin eğitilmesini, süvarinin silahlarını kullanma biçimini ve bir bütün olarak davranış tarzını kapsayan bir uzmanlık alanıydı. Furûsiyye egzersizleri, binicilik, mızrak oyunu, okçuluk ve kılıç kullanımı talimlerinden oluşurdu³. Müslümanların Furûsiyyeye önem vermelerinin sebeplerine bakıldığında, coğrafi ve askerî ihtiyaçların yanında mânevi motivasyon kaynakları da göze

---

¹ Abdülkadir Zorlu, “Gereksinimlerin, İhtiyaçların ve Arzuların Dönüşümü Bağlamında İbn Haldun’un İhtiyaçlar Kuramı”, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2 (Aralık 2020), c. 12, s. 504.

² G. Rex Smith, *Medieval Muslim Horsemanship*, The British Library, London 1978, s. 8, 21.

³ V. J. Parry ve M. E. Yapp, *War, Technology and Society in the Middle East*, Oxford University Press 1975, s. 154.

çarpmaktadır. Bizatihi Kuran'ın muhtelif ayetlerinde atlara atıfla yemin edilir, bazı ikazlar ve tembihler yapılır;

*“Soluk soluğa süratle koşan, (koşarken ayaklarını) vurarak ateş çıkaran, sabah erkenden baskın yapan, orada tozu dumana katan ve düşman topluluğunun ortasına dalan atlara andolsun ki”*⁴.

Diğer bir ayette de şu hüküm ile Allah yolunda kuvvetli savaş atları hazırlamak üzere hayra çalışmak hatırlatılır:

*“Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez.”*⁵.

Bir başka ayette (el-Maide 5/94) ise savaş aleti olarak mızrağa dikkat çekilmiştir. Hz. Peygamber de *“Düşmanlarınız için elinizden geldiği, gücünüzün yettiği kadar kuvvet hazırlayınız. Dikkat ediniz! Kuvvet atmaktır; kuvvet atmaktır; kuvvet atmaktır.”* ifadeleriyle Müslümanları binicilik ve okçuluğa teşvik etmiştir⁶. Hatta yine hadislere istinaden savaş araç ve gereçlerini kullanmayı ve harp sanatını öğrendikten sonra unutmak, ihmal etmek ve terk etmek asla hoş karşılanmamıştır.

İslam dininin temel kaynaklarından gelen bu teşvik, at yetiştiricileri arasında rekabeti artırmış, atlı birlikler İslam askerî düzeninde önemli yere getirmişti. Bu yüzden Abbâsîlerden başlamak üzere at yetiştiriciliği, at yarışları, nalbant ve at biniciliği vb. konularda özgün edebî eserler telif edilmiştir⁷. Şüphesiz, idarecilerin bu alanlara olan özel ilgisi de teşvik edici olmuştur. 8-9. yüzyıl Abbâsî dönemindeki halife ve vezirler bilfiil bu oyunlarla pratik yaparlar, hatta yarış atı

---

⁴ “Kur’ân Yolu”, <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/adiyat-suresi-100/ayet-1/diyaret-isleri-baskanligi-meali> (Erişim Tarihi: 20.12.2023), el-Adiyât 100/1-5

⁵ “Kur’ân Yolu”, <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/adiyat-suresi-100/ayet-1/diyaret-isleri-baskanligi-meali> (Erişim Tarihi: 20.12.2023), el-Enfal 8/60

⁶ İmâm Nevevî, *Riyâzü’s Sâlihîn*, ter. M.Yaşar Kandemir vd. c. 6 (1335 nolu hadis), Erkam Yayınları, İstanbul 2017, s. 112.

⁷ Muhammed b. İshak En-Nedim, *El-fihrist*, çev. Ramazan Şeşen, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2019, s. 984.

beslemek hususunda birbirleriyle rekabet ederlerdi. Halife Mu'tasım ve Mu'tazid'in veziri Ubeydullah düzenli olarak şavlaçan (çevgan, polo) oynardı⁸.

Memlûkler döneminde, kullanılan alet çeşidiyle İslam kültürünün bir parçası hâline gelen furûsiyye binicilikten çok daha fazlasını ifade etmeye başladı. Hatta Memlûk sultanları ve emirlerinin seçiminde furûsiyyedeki maharetleri de belirleyici olurdu. Mesela Kutuz'un sultan olmasında, cesareti ile furûsiyyedeki kabiliyeti de etkili olmuştu⁹. Sultan Baybars eğitim alanlarına (meydan) öğle vakti gider, akşama kadar kalarak askerlerine furûsiyye tatbikatları için ilham verirdi¹⁰. Şenlik havasında geçen bu tatbikatlar Memlûk emiri ve askerleri için bir tutku haline gelmişti. Bu dönemde süvarilerin askerî becerileri oyunlara dönüşürken, furûsiyye ile ilgili daha kapsamlı eserler verilmeye başlandı. Bu eserlerde genelde süvarinin at üzerinden atlama, atı sürüş, at üzerinde oturma ve attan inme, savaş aletlerini tutma, üzengi kullanımı vb. farklı stiller üzerine bilmesi zorunlu bilgiler yer alırdı. Ayrıca usta öğreticinin mızrak egzersizleri hakkındaki tavsiyelerini de içermekteydi.

1. Necmeddin Hasan er-Rammah ve Eseri: Kitâb el-Furûsiyye ve'l Menâsib El-Harbiyye

Hayatı hakkında geniş bilgi bulunmayan Necmeddin Hasan er-Rammah (ö.1294?), Memlûklar döneminde yaşamış Suriyeli Arap kimyager ve mühendistir. Mızrak ustası olması sebebiyle "Rammah" olarak anılırken diğer bir lakabı El Ahdab (kanbur)'dur. Furûsiyye disiplinine ilave, ateşli silahlarla ilgili kimyasal terkipleri de içine alan harp sanatı üzerine çalışmış ve torpido dâhil, bazı savaş aletlerinin ilk prototiplerini çizmiştir. En önemli eseri *Kitâb el-Furûsiyye ve'l Menâsib el-Harbiyye*'dir. Hasan er-Rammah'ın bu çalışmada kullanılacak olan eseri, içinde hem furûsiyye hem de ateşli ve mekanik silahlar hakkında bilgilerin bulunmasıyla bir istisna oluşturur¹¹. Bu yönüyle eserin genel

⁸ Muhammed Manazir Ahsen, *Abbasiler döneminde Sosyal Hayat*, çev. Mehmet Emin Şen, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2019, s. 288.

⁹ Altan Çetin, *Türk Tarihinde Memlûk Asırları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 106.

¹⁰ Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s. 93.

¹¹ Ahmad Yusuf Al-Hasan söz konusu eserin el-Furûsiyye ve el Menasib el-Harbiyye olarak iki bölümden oluştuğunu, el-Menâsib el-Harbiyye kısmında barut, ateşli silahlar,

hatlarıyla furûsiyye ve ateşli silahlar olmak üzere iki bölümden oluştuğu söylenebilir.

Çalışma boyunca yazmaların sayfa numaraları ifade edilirken varak (folyo) numarası esas alınmış, **a** harfiyle ilgili varak ön sayfası, arka sayfası da **b** harfiyle belirtilmiştir (örneğin vr. 3a, vr. 6b vb.). Ayrıca *Kitâb el-Furûsiyye ve'l Menâsib el-Harbiyye* yerine *Kitâb el-Furûsiyye* kısa kullanımı tercih edilmiştir.

Yapılan araştırmada eserin aşağıdaki nüshaları tespit edilmiştir:

1-MS 2825 Arabe, BnF Gallica

Kitâb el-Furûsiyye ve'l Menâsib el-Harbiyye ismiyle toplamda 121 varak, her sayfa 15 satır olarak 1401-1500 yılları arasında istinsah edilmiştir. Genel hatlarıyla furûsiyye ve ateşli silahlar olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Müellif olarak Hasan er-Rammah gözüксе de içindeki yazı bütünlüğüne bakıldığında eserin Hasan er-Rammah'ın ismi belli olmayan talebelerinden birisi tarafından kendisine atfedilerek kaleme alındığı görülür.

Bahsi geçen nüshaya, ilk olarak Reinaud ve Fave tarafından dikkat çekilmiştir¹². Sonraki yıllarda ise özellikle savaş tekniği konusunda yazılan eserlere kaynaklık yapmak üzere değişik redaksiyonları yayınlanmıştır¹³.

2-MS 2827 Arabe, BnF Gallica

Hasan er-Rammah'a atfedilen bu nüsha 51 varak her sayfa 15 satır, resimsiz olarak 1401-1600 tarih aralığında tarih aralığında istinsah edilmiştir. Müntensihi belli değildir. İçeriğini, furûsiyye disiplinine ait,

---

roketler için yakıt terkip tarifleri, çeşitli türde yanıcı silahları konu edindiğini belirtir. Bkz. Ahmad Yusuf Al-Hasan, *The Book of Military Horsemanship and Ingenious War Devices*, University of Aleppo Publications, Halep 1998, s. 4. Fakat bu bilgiyi tahsis etmekte fayda vardır. Çünkü *el-Menâsib el-Harbiyye*, furûsiyyede iki mızraklı süvarinin karşılaşması durumunda uygulanan taktikler bütünüdür (Shibab el-Sarraf, s. 172, ayrıca aynı sayfa dipnot). Nitekim er-Rammah'ın el Menâsib el-Harbiyye ile ilgili bilgilerle kitabın ilk bölümünü oluşturan furûsiyye kısmında yer vermesi de bunu teyit etmektedir.

¹² Reinaud ve Fave, *Histoire de l'artillerie. 1ère partie: Du feu grègeois, des feux de guerre et des origines de la poudre a canon*, Paris 1845, s. 4.

¹³ Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, c. 5, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2015, s. 99.

hareket halindeki atlı mızraklının, sanki bir savaşın arifesindeymiş gibi tek başına gerçekleştirdiği bir dizi hareket bütününden oluşan manevraları (bunud) ve ateşli silahlar bölümleri oluşturmaktadır.

3- MS 2829 Arabe, BnF Gallica

Kitâb el-furûsiyye biresm el-cihad fisebilillah adıyla toplamda 91 varak her sayfa 19 satır, resimsiz olarak 1601-1700 tarih aralığında istinsah edilmiştir. Bu nüsha da yine ilk olarak Reinaud ve Fave tarafından gündeme getirilmiştir. Yazarlar o dönem bu nüshayı (o zamanki kayıt numarası: Bibliothéque Royale, 643) küçük, bu çalışmaya esas aldığımız MS 2825 nüshasını (o zamanki kayıt numarası: Bibliothéque Royale, 1127) büyük yazma olarak takdim etmişlerdir.

4-MS 50, Mekke; Harem-i Şerif Kütüphanesi film no: 8

Nesih yazıyla 19. yy.'da 20 varak, her sayfa 9 satır olarak istinsah edilen nüshanın dijital kopyası MS 38 kayıt numarasıyla Kahire kütüphanesinden temin edilmiştir.

Bu makalede, şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Hasan er-Rammah'a izafe edilen en eski tarihli ve bu yönüyle en fazla atıf yapılan eser olması sebebiyle BnF Gallica, Arabe MS 2825 kayıt numaralı nüsha esas alınmıştır.

1.1. Kitâb el-Furûsiyye ve'l Menâsib el-Harbiyye içinde Furûsiyye

Yukarıda da kısaca temas edildiği gibi *Kitâb el-furûsiyye ve'l menâsib el-harbiyye* genel hatlarıyla birincisi furûsiyye, ikincisi ateşli silahlar olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Besmele ve Kuran'dan seçme ayetlerle cihad ve şehitliğe teşvikle başlayan kitabın mukaddimesinde, binicilik mesleğinin yüceliğinden ve bazı etik unsurlardan bahisten sonra başta Hz. Peygamber olmak üzere Aşere-i Mübeşşere (Cennetle müjdelenen on sahabe) ve diğer önde gelen sahabe için dua edilir. Furûsiyye kısmı, iki mızraklı süvarinin karşılıklı savaş oyununu ifade eden el-Menâsib el-Harbiyye alt başlığı ile başlar (vr. 3a-vr. 13a arası). Ardından sırasıyla vr. 13a ile vr. 28b arasında kovalamaca, takip (*mutaradat*), vr. 29a ile vr. 30a arası kılıç, vr. 30a ile vr. 32b arası kalkan ve vr. 32b - vr. 33b arasında amud (gürz) bölümleri gelir. Vr. 34a ile vr. 42a arasında muhtelif oranlarla barut terkibiyle ilgili bilgiler yer almaktadır. 43. varak arka sayfasından (vr. 43b) itibaren tekrar furûsiyye

bölümüne geçilmekte, vr. 43b ile vr. 48b arasında süvarilerin atlara binerek peş peşe gittikleri ve hedefe mızrak veya ok attıkları (bircas) oyunları, vr. 49a – vr. 60a arasında furûsiyye kısmının son alt başlığını oluşturan bunud ile alakalı 72 taktik hakkında bilgi verilmektedir. Müstensih tarafından ilave edildiği izlenimi veren devamındaki sayfalarda (vr. 60a – vr. 68b arası) ise bunud sayısı 50'ye indirilmiştir. Eserin vr. 69b sayfasından itibaren, ateşli silahlar üst başlığıyla 2. bab başlar. Bu çalışmayla ilgisi bakımından sadece furûsiyye bölümünden bahsedilecek ateşli silahlar bölümüne girilmeyecektir. Furûsiyye bölümünün ilk alt başlığı el-Menâsib el-Harbiyye'den oluşur ve sırasıyla kovalamaca, takip (*mutaradat*), kılıç, kalkan, amûd (gürz), halka ile devam eder ve bunûd kısmı ile son bulur.

1.1.1. El-Menâsib el-Harbiyye Bölümü

El-Menâsib el-Harbiyye bölümüne ait girişin orijinal sayfası Resim 1' de, tercümesi ise devamında görülmektedir¹⁴.

Resim 1: El-Menâsib el- Harbiyye bölümüne ait giriş metni¹⁵

“Savaş meydanında iki süvarinin karşılaşması durumunda; Bil ki (mızraklı süvari savaşında); dört yer değiştirme (nakil), dört vuruş (ta’anat), dört düzeltme (tâdilât) ve dört metod (vücuḥ), dört kısım (kata’at), dört darbe (ta’anat) üzeredir. Bu zikredilenlerden başkası göz önünde bulundurulmaz.”

¹⁴ İleride görüleceği üzere bu giriş kısmı hemen hemen aynı ifadelerle Firdevsî-i Rûmî'nin *Silahşornâme* eserinde de yer almaktadır. Burada örnek olması için sadece bu kısmın orijinal resmi verilmiştir.

¹⁵ BnF, Arabe MS 2825, vr. 3a.

Müellif, vr. 3b'de, el-Menâsib el- Harbiyye bölümüne ait girişi, furûsiyyenin etik kuralları ile ilgili bazı hatırlatmalar bağlamında, muâllimin talebeyle karşılaşması, hızlı ve çevik ata binmiş süvarinin zayıf ve cılız at sahibine karşı, uzun mızrak sahibinin kısa mızrak sahibine karşı, komutanın ya da sultanın yanında çalışanına karşı, atı tökezlediğinden dolayı yere düşene karşı, mızrağı kırılan süvariye karşı, hızlı gittiğinden yere düşene karşı, ayakta olup hamle yapamayana karşı, örtüsü gözlerinin üzerine gelene karşı, izdiham durumlarında rakibe hamle yapmanın veya vurmanın furûsiyye adabına uygun olmadığını belirterek bitirir. Daha sonra Hasan er-Rammah'ı haklı şöhrete kavuşturan mızraklı süvarilerin mübâreze (düello) uygulayacakları taktik ve manevraların tarifine geçilir.

Meydanda mübâreze (düello) kısmında, birinci manevra (vr. 5b) rakiple ilk karşılaşma durumunda yapılacaklarla ilgilidir. Ardından sırasıyla, rakip süvarinin zırhının gerdanlığından atış (rimaye) başlığıyla ikinci manevra (vr. 5b), rakip süvarinin zırhının deliklerinden atış (rimaye) başlığıyla üçüncü manevra (vr. 6a), mızrağın ucu (sinan) ve arkası (akeb) ile rakibin hamlesinin savuşturulması (tabdil) başlığıyla dördüncü manevra (vr. 6b), rakip süvariye karşı karşıya gelindiğinde, üzengi üzerinden atış (rimaye) başlığıyla beşinci manevra (vr. 6b - vr. 7a), rakibin hamlesinin savuşturulması (tabdil), rakip atın örgülü kuyruğuna atış (rimaye), meydanı selamlama başlığı ile altıncı manevra (vr. 7a), savuşturma (tabdil) başlığıyla yedinci manevra (vr. 7a - vr. 8a), rakiple karşı karşıya gelme, hicazî ve rumî atış (rimaye), kuşatmayı yarma, savuşturma (tabdil) başlığıyla sekizinci manevra (vr. 8a), kuşatmayı savuşturma (tabdil), kuşatmadan çıkış (huruc), rakibe hamle (ta'an), süvarinin atışı (rimaye) başlığıyla dokuzuncu manevra (vr. 8a - vr. 8b), rakibin vuruş hamlesi (ta'an), karşı karşıya gelme, hicazî atışı (rimaye), iki süvarinin savuşturulması (tabdil) başlığı ile onuncu manevra (vr. 8b - vr. 9a), rakibin atının yüzüne vuruş hamlesi (ta'an) başlığıyla on birinci manevra (vr. 9b), rakibin rumî vuruş hamlesi (ta'an) ile karşı karşıya gelme (kabel), mızrağın her iki taraftan (sağ ve soldan) kırılması başlığıyla on ikinci manevra (vr. 9a - vr. 9b), rakiple mücadelede mızrağın bir taraftan diğer tarafa geçirilmesi (nakl), atın geminin halkasında atış (rimaye) başlığıyla on üçüncü manevra (vr. 10a), gem halkasından mızrak atışı (rimaye), mücadeleden çıkış (huruc),

süvarinin krifsardan¹⁶ atışı (rimaye) başlığıyla on dördüncü manevra (vr. 10a - vr. 10b), ta'an, tabdil ve meydanı selamlama, binicinin rakibin atının boyunduruk (kilde) bölgesine atışı (rimaye) başlığıyla on beşinci manevra (vr. 10b), meydanı selamlama, çıkış (huruc), savuşturma (tabdil), rakip binicinin elinden mızrağının alınması başlığı ile on altıncı manevra (vr. 10b - vr. 11b), binicinin iki incik (urkûb) arasından atışı (rimaye) başlığıyla on yedinci manevra (vr. 11b), binicinin kemere atışı (rimaye) başlığıyla on sekizinci manevra (vr. 11b - vr. 12a), cevelan, savuşturma (tabdil), çıkış (huruc), meydanı selamlama, binicinin berdenben¹⁷ atışı (rimaye) başlığıyla on dokuzuncu manevra (vr. 12a), savuşturma (tabdil), meydanı selamlama, yere devirme (musriat) başlığıyla yirminci manevra (vr. 12b), binicinin rakip atının bacak ile kaval kemiği arasından vurulması başlığıyla yirmi birinci manevra (vr. 12b - vr. 13a) hakkında taktikler verilir. Böylece furûsiyye bölümü altındaki el-Menâsib el-Harbiyye kısmı toplamda 21 adet manevra tarifıyla son bulur.

1.1.2. Takip Bölümü

Furûsiyyeye ait ikinci alt başlık kovalamaca, takip (mutaradat) kısmıdır. Takip bölümünün giriş kısmında (vr. 13a) Kisra Nûşirevan'ın, Abbâsî halifeleri Mu'tasım ve Mu'tazid'in bu oyunla ilgilendiklerinden bahsedilmektedir. Kovalamaca, takip (mutaradat) bölümüne ait ilk 21 alt başlıkta (vr. 13b - vr. 20a) mücadelenin bir parçası olan takip, kovalama sırasında rakibi mağlup etmek için tavsiye edilen muhtelif taktikler yer alır. Devamındaki 22-26. altbaşlıklarda (vr. 20b - vr. 27a arası) ise belli bir güzergâh üzerinden (navard) kovalama ve takip manevralarından bahsedilmektedir. Ardından gelen (vr. 27a - vr. 28b) alt başlıklarda ise süvarinin iki ve daha fazla süvari ile mücadelesinde yapması istenen takip ve takip (mutaradat) ile ilgili manevralar hakkında bilgi verilmektedir.

1.1.3. At Üstünde Kılıç, Kalkan ve Gürz Kullanımı Bölümü

Eserin vr. 29a - vr. 30a arası sayfalarında furûsiyyenin önemli bir şubesini oluşturan kılıcın kullanımı ile ilgili manevralar verilmektedir. Müellif (vr. 32b) sayfasında ise kılıç ile ilgili; "*vahşi, yırtıcı hayvanlar*

¹⁶ Tam anlamı bulunamamıştır. Muhtemelen özel bir mızrak atış metoduydu.

¹⁷ Tam anlamı bulunamamıştır. Muhtemelen özel bir mızrak atış metoduydu.

arasında aslan, binekler içinde at ne kıymetteyse işte kılıç da savaş aletleri bakımından böyledir.” ifadelerine yer verirken, vr. 30a'da kalkan kullanımı alt başlığına giriş bir şiirle başlamaktadır:

*“Amr'la buluştuğumuzda el-cevb/kalkan bana yetti.
Onun vuruşu ne gariptir, şaşırtıcıdır, insanın aklını karıştırır,
Allah'ın lütfü ve kalkan olmasaydı ölümüm kaçınılmazdı.
Toprak altında gömülmüştüm şimdi
Başka bir şair de cuhfe denilen tür hakkında şunları söylemiştir:
Aslanları avlamak âdetimizdir,
Avımız, incelik ve dostluğun bereketiyledir,
Basiretimiz çok şükür güçlüdür.
Bizleri kalkanlara/cuhfelere muhtaç etmez.”*

Kalkan ile ilgili bilgiler (vr. 32b) sayfasında tamamlanmıştır. Gürz (amud) kullanımı ile ilgili bilgiler (vr. 32b - vr. 33b) arasında yer alır. Bahsi geçen sayfalarda gürz (amud) için verilen tavsiyeler şöyledir:

“Amudun sahibinin gücünün altında (yani taşınabilir olması) gerekmektedir. Kişi onu eyerinin altında ve sağ dizinin oraya asmalıdır. Onunla düşmanının iplerini parçalamak üzere vurmak isterse böyle yapmalıdır. Amud ile hücum edilirken düşmanın burnu ve başının ön tarafı hedef alınmalıdır.”

Eserin vr. 43b - vr. 48b sayfaları arasında, muhtelif şekilde halka hedeflerin vurulmasından, süvari tarafından yere dağılmış kornet veya konilerin, bir metal parçasına sabitlenerek sıralanmış on iki adet metal halkanın mızrak başıyla toplanması egzersizinden bahsedilir.

1.1.4. Bunud Bölümü

Müellif, eserin vr. 49a - vr. 60a sayfaları arasında hareket halindeki atlı mızraklının, sanki bir savaşın arifesindeymiş gibi, tek başına gerçekleştirdiği bir dizi hareket bütününden oluşan manevraları (bunud) 72 başlıkta toplar ve her birinde, rakiple karşılaşıldığında mızrağın nasıl tutulması ve eğilmesi gerektiğini ayrıntılı olarak açıklar. Daha sonraki bölümde (vr. 60a - vr. 68b arası) bu manevra sayısının 50' ye düşürüldüğü görülür.

2. Firdevsî-i Rûmî ve Terceme-i Silahşornâme

Firdevsî-i Rûmî (Firdevsî-i Tavîl) 1453 tarihinde Edincik'te (Aydıncık) doğdu. Kendi eserlerinden yapılan çıkarımlarla Balıkesir, Bursa, Edirne, İstanbul, Manisa, İran, Horasan gibi merkezlerde, Fatih Sultan Mehmed'in son dönemleri, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanında yaşadığı bilinmektedir¹⁸. Firdevsî-i Rûmî'nin *Süleymannâme-i Kebir* adıyla bilinen ansiklopedik eseri, Hz. Süleyman'ın hayatından kıssaları içine alır¹⁹. Bunun yanında, ilm-i nücûm (yıldızlar ilmi/astromomi)'a dair mensur eseri *Da'vetnâme*, Süleyman Peygamber'in meclisinde sâhib-i kalem ile sâhib-i seyf arasında geçen münazarayı konu edinen *Münâzara-i Seyf ü Kalem* (Ali Emiri, Manzum Eserler nr.576), din, tasavvuf ve ahlâkla ilgili *Firâsetnâme Hadîkatü'l-hakâyık*²⁰, *Hayât ü Memât* (Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi, nr. 2333) gibi kendi ifadesiyle kırktan fazla eseri vardır²¹. Firdevsî-i Rûmî'nin ne zaman, nerede öldüğü hakkındaki bilgiler net değildir. Son yıllarda Firdevsî-i Rûmî ve eserleri üzerine yapılan akademik çalışmalar artmaktadır. Bu çalışmada Hasan er-Rammah'a ait *Kitâb el-Furûsiyye* eserinin, Firdevsî-i Rûmî'nin savaş sanatı ve aletleri ile ilgili *Terceme-i Silahşornâme* adlı eseri üzerindeki tesiri incelenecek ve bundan sonra "*Silahşornâme*" kısa kullanımı tercih edilecektir. Bir nüshası *Terceme-i Silahşornâme* adıyla H.625 kayıt numarasıyla, 18 varak, talik yazıyla Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan eser hakkında Firdevsî-i Rûmî, kendi dilinden H. 906 (M.1500) yılında, Mısır Memlûk Devleti'nden temin edilen furûsiyye ile ilgili bir kitabın tercümesine dayandığını ifade eder;

"..Amma bâd ukalâdan mahfi değıldir kim bu feres ilmin kaleme getirüp ahrır kılan ve bu risâleyi te'lif ve tasnif kılan Firdevsi ...Eydür kim bir gün hicret-i sallallahu aleyhi vesellem tokuz yüz altıncı yılında mübarek rebiul-evvel ayının âhirinde Edrene şehrinde .....Amma kim Ahmed Paşa - i rehnüma beni ademin

¹⁸ Esra Kirik, Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme'si-75. Cilt (Giriş- İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Sözlük), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sakarya 2018, s. 9.

¹⁹ Fatma Büyükkaracı, Firdevsî-i Tavîl ve Da'vetnâmesi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 2-4.

²⁰ Bu iki eserin adı *Münâzara-i Seyf ü Kalem*'de geçmektedir.

²¹ Firdevsî-i Rûmî, *Silahşornâme*, haz. Bekir Biçer, Çizgi Yayınları, Konya 2011, s. 5.

*menba'il lutfu ve'l keremin hâkipâyine yüz sürmeye niyet eyledim
ki âlî dergâhına varam mübârek yüzün görem maksûdum ne ise
ona erem.... Koynundan çıkardı bir kitab kıl nazar deyü bana
eyitti.*

Hitab:

Nazm:

Bu gereklüdür sipahi erlere

Hem dahi sâhib-i hünerseverlere

Ben dahi nazar kılup gördüm ki feres ilminden bir risâledür.

*Sultân-ı Mısır hazinesinden çıkmış risâledür, on altı bâb üzerine
te'lif olunmuş.”²².*

Adı geçen eserin 1503 yılında yazılmış bir başka nüshası *Müsellahnâme* adıyla, K.355 kayıt numarası, nesih yazı, 41 varak olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, Muallim Cevdet Kütüphanesi'nde mevcuttur. Çalışmamızda Topkapı nüshası esas alınmakla beraber bu nüshadan da istifade edilmiştir. Her ne kadar bazı araştırmacılar iki eserin farklı olduğunu düşünseler de yaptığımız incelemede bu iki nüsha arasında çok az farkın olduğu görülmüştür²³. Eser Schlechta Wssehrd (1825-1894), Moriz Wickerhauser (1820-1870) ve R. Bonelli (1865-1947) gibi doğu bilimciler tarafından da incelenmiştir²⁴. Diğer taraftan Kültür Bakanlığı Yazma Eserler portalında verilen bilgiye göre *Müsellahnâme*'nin İngiltere Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda Or. 9682 kayıt numaralı bir nüshası daha mevcuttur.

Silahşornâme türü eserlerde, Türklerin savaşlarda yaygın olarak kullandıkları kılıç, bozdoğan, gürz, amud, süngü, ok, yay, kalkan, salık gibi silahların nasıl yapıldığı, kimler tarafından icat edildiği, nasıl kullanıldığı ve çeşitleri hakkında bilgiler verilir. Bu tür eserler ayrıca at eğitimi, süvarinin at üstünde tâlim ve egzersizleri, harp sanatı ve silah teknikleri gibi hususları da içine alır.²⁵

²² Firdevsî-i Rûmî, *Terceme-i Silahşornâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, vr. 3a.

²³ Esra Kirik, *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-Nâme'si-75. Cilt (Giriş- İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Sözlük)*, s. 9.

²⁴ Fatma Büyükkarcı, *Firdevsî-i Tavîl ve Da'vetnâmesi*, s. 4.

²⁵ Vesile Albayrak Sak, “Osmanlı Askerî Literatürüne Ait “Silahşornâme ve Tuhfetü'l-Guzât”ta Savaş Aletleri”, *Harp Tarihi Dergisi*, Sayı 7 (Haziran 2023), s. 94.

Osmanlı döneminde Firdevsî-i Rûmî'ye ait Silahşornâme bu alanda Türkçe olarak yazılan ilk eserdir²⁶. Bununla birlikte daha erken tarihlerde (1411), okçuluk gibi daha müstakil alanda, Ebi Sare Muhammed ibni Şeyh Mustafa tarafından, altı bölümden oluşan, *Umdetü'l-Mütenâsilîn* gibi tercüme eserlerin de kaleme alındığı görülmektedir. Firdevsî-i Rûmî'nin Silahşornâme'sinin giriş bölümünde yer alan; "Ben dahi nazar kılup gördüm ki feres ilminden bir risâledür. Sultân-ı Mısır hazinesinden çıkmış bir risâledir, on altı bâb üzerine telif olmuş" (vr. 3b) ifadesinden de anlaşılacağı üzere eser on altı bölümden ve her bölüm aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır:

- Birinci bölümde: Kılıç ve Mızrağın tarihçesi
- İkinci bölümde: Bozdoğan, Gürz ve Amudun tarihçesi
- Üçüncü bölümde: Ok ve yay tarihçesi
- Dördüncü bölümde: Kalkan tarihçesi
- Beşinci bölümde: Salık ve Mıtrak tarihçesi
- Altıncı bölümde: Kılıç kullanımı
- Yedinci bölümde: Mızrak kullanımı
- Sekizinci bölümde: Bozdoğan kullanımı
- Dokuzuncu bölümde: At üzerinde dizgin kullanımı
- Onuncu bölümde: Mahmuzlama
- On birinci bölümde: Ok kullanımı
- On ikinci bölümde: Mızrak kullanımı
- On üçüncü bölümde: Hasımla nasıl cenk edileceği
- On dördüncü bölümde: Mızrakla ata binme
- On beşinci bölümde: At tâlimi
- On altıncı bölümde: Yarak (silahlanma)

3. *Kitâb el-Furûsiyye*'nin *Silahşornâme* Üzerindeki Yansımaları

İki eserin karşılaştırılması neticesinde *Kitâb el-Furûsiyye*'den *Silahşornâme*'ye etkilenimleri 4 başlıkta toplamak mümkündür:

1. Süvarilerin mızraklı düello sırasındaki başvuracakları taktikler
2. Süvarilerin mızraklı düelloda etik sayılmayan hareketleri
3. Süvarinin hasımları tarafından kuşatıldığında nasıl hareket etmesi gerektiği hususunda bazı taktikler
4. Süvarinin mızrakla ata biniş ve iniş tarzı

---

²⁶ Firdevsî-i Rûmî, *Silahşornâme*, s. 6.

3.1 Süvarilerin Düello Sırasında Başvuracakları Taktikler

Özellikle Memlûk dönemi askerî oyun ve harplerde mızrak, çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bir Memlûk âlimi olan Hasan er-Rammah'da eserine mübârezedede (düello) mızrak kullanımının tarifleriyle başlar. *Kitâb el-Furûsiyye*'nin giriş bölümünde (vr. 3a ve vr. 3b) mızrakla yapılan harplerde alınacak pozisyonlar tanıtılmaktadır:

“Savaş meydanında iki süvarinin karşılaşması durumunda; bil ki mızraklı süvari savaşında; dört nakil, dört ta’anat, dört tadilat, ve dört vücu, dört kataat, dört ta’anat üzeredir. Bu zikredilenlerden başkası göz önünde bulundurulmaz.

Maveraunnehir halkı ise konuyla ilgili şöyle demişlerdir:

On iki nakil, on iki ta’anat, on iki tadilat, ve on iki vücu, on iki kataat, on iki ta’anat üzeredir. Bu zikredilenlerden başkası göz önünde bulundurulmaz.”²⁷

Bu bölüm Silahşornâme’de hemen hemen aynı ifadelerle yedinci bölüm olarak (vr. 8b) yer almaktadır.

“Yedinci Bâb:

Sünü şubesinden bildirir.

Üstadların sözlerine göre bilgil kim sününün dört nakli vardır. Nitekim Arap eydur ve dört dahi ta’lilatı vardır ve dört dahi veçhi vardır ve dört dahi kat’ı vardır ve dört dahi ta’anatı vardır. Şimdi bu zikr olunanlardan gayrısı hesaptan taşradır. Amma kim Nehran memleketinin üstadları eydürler kim, sününün heman on iki nakli vardır, on iki dahi ta’anatı vardır ve on iki dahi ta’lilatı vardır. Ve on iki dahi vechi vardır. Ve on iki dahi sataatı vardır. Amma kim bu zikr olunanlardan gayrısı sünübazlıkta hesâba gelmez, yanlışdır, mücerred efsânedür.”²⁸

Kitâb el-Furûsiyye'de geçen Maveraunnehir bölgesi, *Silahşornâme*'de Nehran olarak yer alır. Bu paragrafta yer alan “*nitekim Arap eydür*” denilerek muhtemelen Hasan er-Rammah'a dikkat çekilmektedir.

²⁷ Hasan er-Rammah, *Kitâb el-Furûsiyye ve'l Menâsib el-Harbiyye*, BnF Gallica MS2825 Arabe, vr.3ab.

²⁸ Firdevsî-i Rûmî, *Terceme-i Silahşornâme*, vr. 8b.

3.2. Süvarilerin Mızraklı Düelloda Etik Sayılmayan Hareketleri

Kitâb el-Furûsiyye'nin birinci bölümünün son cümlesinde düelloda sıralanan pozisyonların dışında kalan hamlelerin etik sayılmadığına işaret edilir. Eserde vr. 3b'nin devam paragrafında etik görülmeyen bu taktik ve pozisyonlar birer cümle ile sıralanmaktadır.

“Bölüm

Bu bölümde hesâba gelmeyen (işlerden) bahsedilecektir. Bundan birisi muâllim ve bilgin birisinin talebesine vuruşudur. Onun vuruşu ile oyun esnasında hızlı ve çevik ata binmiş süvarinin zayıf ve cılız at sahibine vuruşu, uzun mızrak sahibinin kısa mızrak sahibine vuruşu, komutanın ya da sultanın yanında çalışanına vuruşu, atı tökezlediğinden düşenin vuruluşu, mızrağı kırıldığından vurulanın vuruluşu, atı hızlı gittiğinden düşenin vuruluşu, ayakta olup vuruş bilmeyenin vuruluşu, atının sarsılması sonucu rakibin vuruluşu, örtüsü gözlerinin üzerine gelenin vuruluşu, izdiham olduğundan karşılıklı ciritle vuruşmaları sayılmaz.”²⁹.

Silahşornâme'de ise bu etik olmayan pozisyonlar yedinci bölümün devamında on iki başlıkta tanımlanarak (vr. 9a'dan başlamak üzere vr. 10b'ye kadar) biraz daha detaylandırılmıştır:

“Evvelki budur kim silaşorluk içre üstad talebesine lu'b ile dar burmak dürüst değıldir.

İkinci bir atlu kim gönder tuta ve bir atlu kim katıra yahut eşeğe bine. O ata binenler onların gibi kişilere gönder urmağı dürüst görmemişlerdür. Zira senin dahi hasım atı gibi gerekdür ta kim ikisi arasında fark olmaya. Onun içindir kim atın eyüsine bahadırlar binerler kim cenk içinde er kuvvetinden at kuvveti ziyadedir. Her gâh kim at kuvvetiyle gönder urasın polat kalkandan dahi def'i geçe.

Üçüncü oldur kim uzun gönder tutan kıssa gönderlüye darb urmak hatadır reva değıldir. Hem cenk içre gönderini uzun eyle kim hasmının gönderi sana irmeden sen gönderlerle evvel hasmına darb urasın.

²⁹ Hasan er-Rammah, *Kitâb el-Furûsiyye ve'l Menâsib el-Harbiyye*, vr.3.

Dördüncü: Silahşorlukda oldur kim kul sultanla oynamak caiz değildir. Zira kim kul sultanına elbette izzet ve hürmet etmemek olmaz. Gücini oynar iki kişi arasındaki fark zâhir olur, dürüst değildir. Ve dahi cenk içre bir kişinin kim hasmı bahadır adına geçmiş ola veyahut nâm-dâr ola yani cavlanmış ola. Bir kişi ona her ne denli varırsa(dahi gönlünden bir korku geçer) korku ve titreme ile varur. Şüphesiz o kişi korkuyla gönderi dürüst (rast) uramaz elbette hata ider. Vaki olu gelmiştir.

Beşinci: Oldur kim silahşorluk oyununda mevlâsı kulunu ursa dürüst değildir. O bahadırılık âleminde hesaba gelmez zira kul Mevlâsından elbette hicâb edicidir.

Altıncı: Oldur kim silahşorlukda bir kişi attan düşse rakibi gelüp o hasmı düşüp yaturken gönderle yaralasa dürüst değildir.

Yedinci: Oldur kim bir kişinin oynarken gönderi salınsa rakibi gelüp gönderle ona darb ursa ol dahi silahşorluk ortasında dürüst değildir.

Sekizinci: Oldur kim at olur kim haruredir. Yani her ne kadar kim mehmuzi urasın ilerü varmaz gerü gider. Onun misali ata binmiş hasma silahşorluk oynarken gönder ursa dürüst değildir. Ve hem onu gibi ata hergiz binmek dürüst değildir kim cenk içre kılıca varırmaz ıssını helâk ittirir. At gerekdür kim gözü odlu ola neye kim depersen(dilersen) vara çevük ve çabuk ola kim cenk içre hasmına gâlip gelesin.

Tokuzuncu: Oldur kim silahşorluk iderken hâkim mahkûmuna at sürüp gönder ursa dürüst (revâ) değildir. Zira gâlib olan her cihette mağlûba gâlibdür.

Onuncu: Bir kişinin atının başı berk olsa dahi yigemese ve o atın başını yigemeyenin atı ıssın alup kaçarken hasmı gelüp gönder ursa dürüst değildir. Hikâyet mesela; ol zaman kim merhûm ve mağfûr ve said ve şehid sultân Muhammed Han Gazi tayyiballahu sırrihü birle Karaboğdan tekfuru denen mel'ûn mukâbil ve mu'âriz olucak Sultanönü kadısı onda bile vaki olmuş. Atının başı berk imiş o dem ki kûsi harbi urulup davul hevl ve zurna borılar ve nefir çalunup İsrâfil gibi hayı huy oldukda ki yedi kat yere ve yedi kat göğe zelzele ve velvele düşdüğü demde nâgâh kadının atı belikleyip sünniler alayından çıkarup kadı atı başını zorla yigemeyüp küffar alayına iletirdi.

On birinci nevi silahşorlar âdetin bildirir kim mezkûrdur.

Bir kişinin hasmı meydâne çıkmadan gâfil tururken ursa düşerse dürüst değil. Ve dahi kesret arasında sünü ursa dürüst değil zira kim izdihamda halâs itmek zahmetdür dürüst oldur kim iki şahsın kim sününün ilminde beraber olalar sünü ölçüsü kadar meydan vermek gerekdür ve öyle ola.

On ikinci nevi at segirdirken dilbend düşse hasmı ardından gönder ursa dürüst değil, dürüst oldur kim iki şahıs kim sünü ilminde beraber ola gönderleri dahi beraber ola demrenleri dahi uzunlukda iyilikde ilmekde ikisinin ortasında hiç vechile kusur olmaya. O vakit sonra meydan içre kangısı kim sünü urmakda gâlib ise ona diyenlere bahadır demek revâdir.”³⁰.

3.3. Süvarinin Hasımları Tarafından Kuşatıldığında Uygulayabileceği Taktikler

Kitâb el-Furûsiyye'de sekizinci bölüm (vr. 8a) süvarinin hasımları tarafından kuşatıldığında nasıl hareket etmesi gerektiği hususunda bazı taktikleri içerir:

“Sekizinci Bölüm

Üstat Okçu Necmeddin şöyle demiştir;

Eğer hasımların seni her taraftan saldırdılarsa ve etrafına bir halka örerak seni kuşatırlarsa ve senin üzengilere çıkmaktan, ata binerek meydanlara çıkmaktan ve kuşatmayı endişe içerisinde atların başlarında sağlı ve sollu aşarak çıkmaktan başka yapacak bir şeyin yoksa boş bir yer var mı ona bak veyahut zayıf bir süvari var mı ona bak. Eğer bunu belirlersen atını mahmuzla ve kendini koru ve sağlı ve solu etkisiz hâle getir ve mızrağını öne doğru tut. Seni vurmak isteyen olursa atının suratına vur ve senin vuruşunun onun atının burnuna isabet etmelidir. Atı bu esnada şahlandığından seninle ilgilenemez. Sola dönerek vurmak ve hücum için fırsat kolla ve kaçmak için in ve karşılaşmak için dön ve çarpışmada üstünlük elde et.”³¹.

³⁰ Firdevsî-i Rûmî, *Terceme-i Silahşornâme*, vr. 9a - 10b.

³¹ Hasan er-Rammah, *Kitâb el-Furûsiyye ve'l Menâsib el-Harbiyye*, vr.8a.

Silahşornâme'de ise bu, onüçüncü bölüm içinde yer alan yedinci vecih (vr. 13a) alt başlığı altında benzer manada şöyle ifade edilir:

“Yedinci vecih; ansızın cenk içre birkaç hasımlardan beş on kişi seni ortaya alsalar, halka olsalar çevre yanını hisse gibi bağlayup cümlesinin ortasında kalsan budur kim ansızın cenk içre yanığı hisar idüp bağlasalar sen bu mecmuanın ortasında kalsan gerekdür kim gönderin (ele) alasin ortasından tutasın dahi at üzerinde yalmanını bitişik çeviresün ol âdemlerden yana dutup dahi mahmuz urun atın segirdüp bu halka içre çevrinesin çevreden cevelan kılup seğirdirken ol seni çevre alan halkanın birisin atının başına elündeki sününün yalmanını dokundurasin o at şüphesiz gerisine döner önünden kaçır. Ol kaçan atın gedüğinden çıkup gidesin eğer kim ardından gelicek olursa sen dahi gönderin tutup karşı gelesin, gönderini gönderin birle savasın amma gayet çevük olasın kim zafer bulasın.”³².

3.4. Süvarinin Mızrakla Ata Biniş ve Attan İniş Tarzı

Kitâb el-Furûsiyye'nin furûsiyye ile ilgili son kısmında (vr. 33b) mızrakla ata biniş ve iniş bâbı başlıklı bölümün tercümesi şu şekildedir:

“Dizginleri sol eline alıp karbus ile birlikte tutarsın. Mızrak da sağ elinde olur, mızrağın onun uzun veya geniş tarafından tutarsın. Dizgini sağ taraftan kısa tutarsın, atının başı biraz meyilli olsun. Çok sıkma ki at etrafında dönmesin. Atın sana yanını ve dizlerini kullanmaya imkân vermesi gerekmektedir. At anlattığımız şekilde binicisine dönerse ve yakınlaşırsa süvarinin sana anlattığımız biçimde dizginleri kısaltmaması hâlinde at ne yapacağını şaşırır, kımıldar ve senden uzaklaşır, binemezsin, bilhassa silah ve mızrakla binmen zorlaşır. Binmek için ayağa kalktığında atın diz kısmında ve onun biraz arkasında bulun. Fazla ilerleme, atın ön ayaklarına çok yakınlaşma. Şüphesiz bu biniş, çirkin gördüğüm ve ayıpladığım bir tarzdır. Eyerlerin halkasına ayağını koy; mızrağına dayan ve bin; istiklâl edersen binişini edâ et.”³³.

³² Firdevsî-i Rûmî, *Terceme-i Silahşornâme*, vr. 13a.

³³ Hasan er-Rammah, *Kitâb el-Furûsiyye ve'l Menâsib el-Harbiyye*, vr. 33b.

Silahşornâme'de ise bu paragraf benzer cümlelerle 14. bölümde (vr. 14b) şu şekilde ifade edilir:

“Sünü ile ata binmek tarikin bildirir. Eski üstadlar sözlerine göre sonra bilgil kim çünkim sünü ile ata binmek dilesen evvel atın inanın sol elüne alup eyerin ön kaşı hânesin elünle tutup sağ elünle dahi gönderin âdem boyu kadar yüksek tutup inanın sağ tarafındağı çılıbırın biraz kısa tutasın tâ kim atın başı muhkem ola. Amma kim ol kadar kısa tutmayasın kim bindiğın atın başı senin üzerine dönmeye. Zira kim kat’i kısa olucak atın başı öyle döner kim ayağın üzengüye komaga komaz binmek hod kanda kaldı. Amma beraber tutacak at senden ırak düşür, sana binmeğe yakın olmaz. Sonra atın inanın kısa kılmayacak gönderle ve yarakla binmek müşküldür. Ve dahi çünkim ata binmek dileyicek üzengünün beraberine turasın be-tekellüf ata binmeyesin. Bir mikdar atın beraberinde turasın ta kim atın gözü öğrene. Ve hem sakın kim üzengünün at boynundan yana eğilüp binmeyesin kim kötüdür, ayıbdurur. Ve dahi birezcük turup ondan sonra ayağın üzengüye koyasın. Sağ elünle kuvvet idüp göndere muhkem tayanup gönder üzerine ata binesin, gönderin tayanup muhkem oturasın.”³⁴.

Silahşornâme'nin son 15. bölümünde tercümesini yaptığı kitabın Mısır'dan başka bir yerde (Rûm diyarında) bulunmadığını belirtir ve

“Biz bu risâlede şol nesnelere beyân eyledük kim baytarnâmede zikr olmaya ve dahi Mısır evinden gayri yerde bu risâle Rûm diyârında bulunmaya imdi şol nesnelere kim faydalı ve özettir. Bu furûsiyyet ilmüne müteallikdir, onları zikr edelim kim risâle tamam ola.”

dedikten sonra iyi bir atta olması veya olmaması gereken vasıfları sayarak kitabını tamamlar.

---

³⁴ Firdevsî-i Rûmî, *Terceme-i Silahşornâme*, vr. 14b.

Sonuç

Tarih boyunca gerek yarışmalarda gerekse savaş alanlarında kullanılan en önemli vasıtalarından biri at ve insanın atla buluştuğu binicilikti. Müslümanların tarih sahnesine çıkmasıyla binicilik, içinde etik kuralları da barındıran eğitim programı ve kullanılan alet çeşidiyle bir ilim ve sanat dalı hâline gelmeye ve furûsiyye adıyla kurumsallaşmaya başladı. İlk olarak Abbâsîler döneminde temâyüz etmeye başlayan furûsiyye, Memlûkler döneminde zirveye çıkarak ordu eğitiminin ana omurgasını oluşturan bir disiplin oldu. Bu bağlamda özellikle erken Memlûk döneminde furûsiyye ile ilgili birçok eser telif edildi. Bu dönemde yaşayan Hasan er-Rammah'ın *Kitâb el-Furûsiyye ve'l Menâsib el-Harbiyye* adlı eseri alanında en fazla atıf yapılan eserlerden birisidir. Bu çalışmada furûsiyye ile ilgili en müteber eserlerden biri olan Memlûk dönemi âlimi, mızrak ustası, Necmeddin el-Ahdab Hasan er-Rammah'a atfedilen *Kitâb el-Furûsiyye ve'l Menâsib el-Harbiyye* adlı eserin, 15- 16. yüzyıl arası yaşamış Osmanlı dönemi ilim adamlarından Firdevsî-i Rûmî'nin silah tarihi ve savaş tekniği muhtevalı *Terceme-i Silahşornâme* adlı eseri üzerindeki izleri incelenmiştir. *Terceme-i Silahşornâme* alanında Türkçe olarak yazılan ilk eserdir. Fakat hangi kaynaklardan tercüme yapıldığı hususunda şimdiye kadar yapılan çalışmalarda herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu çalışmayla, Firdevsî-i Rumî'ye ait mezkûr eserin özellikle mızraklı süvari taktikleriyle alakalı kısmının büyük oranda *Kitâb el-Furûsiyye*'deki ilgili bölümlerin tercümesine dayandığı tespit edilmiştir. Bunun yanında her ne kadar aynı ifadelerle olmasa da *Silahşornâme*'nin on ikinci ve on üçüncü bölümlerinde bahsi geçen hasımla cenk vecihlerindeki ifadeler, *Kitâb el-Furûsiyye*'nin el-Menâsib el-Harbiyye bölümünde yer alan taktikleri çağrıştırmaktadır. Zaten eserin bazı yerlerinde kullanılan “nitekim Arap eydür” ve “Üstadların kavli üzere” ifadeleri Necmeddin al-Ahdab Hasan er-Rammah'a ve talebelerine atıfta bulunulduğunu düşündürmektedir. Şüphesiz *Silahşornâme* birebir yapılmış tercüme değildir. Firdevsî-i Rûmî bölüm aralarına ilave ettiği nazım ifadelerle ve furûsiyye ile ilgili bazı bölümleri detaylandırarak esere zenginlik katmıştır. Diğer taraftan kullanılan saf Türkçe dikkat çekmektedir.

Furûsiyye disiplini Memlûk döneminde altın çağını yaşamıştır. Firdevsî-i Rûmî'nin daha Memlûk devleti tarih sahnesinden çekilmeden (miladi 1500 yılında) Mısır'dan temin edilen bir eseri tercüme işini üstlenmesi, Osmanlı'nın İslam dünyasındaki seleflerinin bilim

mirasından istifade ettiğine dair önemli bir örnek oluşturmuştur. Bu noktada ilginç bir resim ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti, bir yandan 14. yy'dan itibaren İslam medeniyetinin en önemli temsilcisi olarak zamanın teknolojisine ayak uydurarak savaşlarda ateşli silahları kullanırken, diğer taraftan klasik savaş aletleri ve eğitim disipliniyle ilgili eserlerle de ilgilenmiş ve zamanının en popüler furûsiyye eserinin tercümesini önemsemiştir.

Şüphesiz Osmanlı, ateşli silahlara geçtikten sonra da süvari eğitiminden vazgeçmemiştir. Bunun muhtemel sebeplerinden birisi, Memlûk Devleti'nde güvenlik sisteminin belkemiğini oluşturan ikta sistemine benzer, Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar varlık gösteren tımarlı sipahi sisteminin mevcudiyetiydi. Diğer taraftan furûsiyye Abbâsî ve Memlûkler devirlerinde askerlerin savaşa hazırlanmalarında önemli bir eğitim metodu ve disipliniyken, ateşli silahların gelişmesiyle Osmanlı'da atlı askerler sınıfı geri hizmetlerde görev almaya başlamış, silahşornâme oyunları ise daha ziyade yabancı misyon şeflerinin de katıldığı resmi merasimler ve seferlere hazırlık yapan askerlerin moralini yükseltmek için oynanan gösteri unsuru olmuştur.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Kaynak Eserler / Primary Sources

Firdevsî-i Rûmî, *Terceme-i Silahşornâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, kayıt no. H.625

Firdevsî-i Rûmî, *Silahşornâme*, haz. Bekir Biçer, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2011

Necmeddin Hasan er-Rammah, *Kitâb el-Furûsiyye ve'l Menâsib el Harbiyye*, BnF Gallica, MS 2825 Arabe

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

SAK ALBAYRAK, Vesile, “Osmanlı Askerî Literatürüne Ait “Silahşornâme ve Tuhfetü'l-Guzât”ta Savaş Aletleri”, *Harp Tarihi Dergisi*, Sayı 7 (Haziran 2023), s. 71-98

AL-HASAN, Ahmad Yusuf, *The Book of Military Horsemanship and Ingenious War Devices*, University of Aleppo Publications, Halep 1998

BÜYÜKKARCI, Fatma, *Firdevsî-i Tavîl ve Da'vetnâmesi*. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993

ÇETİN, Altan, *Türk Tarihinde Memlûk Asırları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020

Firdevsî-i Rûmî, *Müsellahnâme*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, Muallim Cevdet K., kayıt no.K.355

İMÂM NEVEVÎ, *Riyâzü's Sâlihîn*, ter. M.Yaşar Kandemir vd., c. 6, Erkam Yayınları, İstanbul 2017

KİRİK, Esra, *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-name'si-75. Cilt (Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Sözlük)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sakarya 2018

Muhammed B. İshak En-Nedim, *El-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2019

SMITH, G. Rex, *Medieval Muslim Horsemanship*, The British Library, London 1979

PARRY, V. J. ve M. E. YAPP, *War, Technology and Society in the Middle East*, Oxford University Press, London 1975

SEZGİN, Fuat, *İslam'da Bilim ve Teknik*, c. 5, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2015

ŞEŞEN, Ramazan, *Sultan Baybars*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016

ZORLU, Abdülkadir, “Gereksinimlerin, İhtiyaçların ve Arzuların Dönüşümü Bağlamında İbn Haldun’un İhtiyaçlar Kuramı”, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2 (Aralık 2020), c. 12, s. 487-528

İnternet Kaynakları / Online Sources

Kur'an Yolu, <https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/adiyat-suresi-100/ayet-1/diyamet-isleri-baskanligi-meali> (Erişim Tarihi: 20.12.2023)

Kur'an Yolu, <https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/enfal-suresi-8/ayet-53/diyamet-isleri-baskanligi-meali> (Erişim Tarihi: 20.12.2023)

EKLER

Ek 1: Lugatçe

- Ammâ ba'd: Bundan sonra, asıl meseleye gelince
Be-tekellûf: Gösterişle
Bozdoğan: Saplı gürz
Cavlanmak: Yayılmak
Dilbend: Gönül bağlanan
Ger: Eğer
Gönder: Kargı
Hâkipây: Ayak tozu
Hârure: İleri sürülse bile geri giden
İlm-i feres: Binicilik ilmi
İnan: Dizgin
İtmez: Etmez
Kâmkâr: İsteğine ulaşmış
Key: Ne zaman
Lu'b: Şaka
Mübâreze: Düello
Nâm-dâr: Meşhûr, ünlü
Nefir: Boynuzdan yapılmış boru
Sünü: Kargı
Tavîl: Uzun
Vecih: Tarz, biçim

Extended Summary

One of the most important tools used throughout history, both in competitions and on the battlefield, was equestrianism, where horses and man meet horses. With the emergence of Muslims on the stage of history, equestrianism began to become a branch of science and art, with a training program that included ethical rules and the type of equipment used and began to be institutionalized under the name of furusiyya. Furusiyya, began to emerge during the Abbasid period, peaked during the Mamluk period and became a discipline that formed the backbone of military training. In this context, many works on furusiyya were written, especially in the early Mamluk period. This study examines the traces of the work called *Kitab al-furusiyya wa-al manasib al-harbiyya*, attributed to Najm al-Din al-Ahdab Hasan al-Rammah, on Firdevsi-i Rumi's work titled *Tarjama-i Silahsorname*, which contains history of weapons and war techniques. Firdevsi-i Rumi was an Ottoman scholar who lived between the 15th and 16th centuries. *Tarjama-i Silahsorname* is the first work in its field written in Turkish. However, previous studies have not included information on the sources from which the translation was made. This study has shown that the content of the work above by Firdevsî-i Rumi, especially regarding the tactics of the lancer cavalry, is largely based on the translation of the section with the same subtitle in *Kitab al-furusiyya wa-al-manasib al-harbiyya*. The expressions 'as the Arabs say' and 'as the Masters say' used in some parts of the work lead us to believe there is a reference to Najm al-Din Hasan al-Rammah. There is no doubt that *Silahsorname* is not a literal translation. Firdevsi-i Rumi enriched the work by adding stronger poetic expressions between the chapters and by elaborating on some sections related to furusiyya. On the other hand, the pure Turkish used is striking.

The Furusiyya discipline flourished during the Mamluk period. The fact that Firdevsi-i Rumi undertook the translation of a work received from Egypt before he left the stage of the history of the Mamluk state (in 1500 AD) was an important example of the Ottoman benefiting from the use of science by its predecessors in the Islamic world. An interesting picture emerges at this point. While the Ottoman Empire, as one of the most important representatives of Islamic civilization since the 14th century, kept up with the technology of the time and used firearms in wars, it was also interested in classical war equipment and works related to educational discipline, and gave importance to the translation of the most popular furusiyya work of its time.

Kıbrıs Seferi'nde (1570-1571) Garip Yiğitler*

Garip Yigits in the Cyprus Campaign (1570-1571)

Serkan OSMANLIOĞLU**

Öz

Osmanlı askerî sistemi, daha kuruluş devirlerinden itibaren belirli sınırlar dâhilinde reayanın gönüllü olarak seferlere katılmasına imkân tanımaktaydı. Düzenli ve daimî orduların ikame edilmesinden sonra da asker sayısının ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kaldığı devirlerde gönüllü istihdamına devam edilmiştir. Gönüllülerin orduda istihdamı için devlet daima cazip vaatlerde bulunmuştur. Hem devletin vaatleri hem de reayanın muhtelif sıkıntıları gönüllülerin Osmanlı ordusundaki sayısının artmasına sebep olmuştur. Ateşli silahların giderek daha fazla kullanılması ve “askerî devrim” olarak nitelendirilen gelişmeler de bu artışta, boyutları henüz tam olarak ortaya konulamamış olsa da temel etkenlerden biridir. Bu manada seferlerin mevsimlik olduğu ve kısa sürede sonuca ulaşıldığı ilk devirlerde gönüllülerin muhtelif askerî hizmetlerde istihdamı genel olarak devletin lehine sonuçlanırken, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek seferlerin sürekli hale gelmesiyle daha fazla askere ihtiyaç duyulması, gerekse kapıkulu ve tımarlı ordusunun askerî formasyon açısından ateşli silahlar lehine yaşanan değişim karşısında yetersiz kalması devleti bazı adımlar atmaya zorlamıştır. Diğer taraftan aynı dönemde “Küçük Buzul Çağı” olarak adlandırılan kuraklığın tarımsal faaliyetleri sekteye uğratması ve Anadolu’da yaşanan nüfus artışı daha fazla sayıda kişinin sisteme dâhil

---

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’nde Prof. Dr. Uğur Demir yönetiminde tamamlanan “Osmanlı Devleti’nde Gönüllü Askerlerden Garip Yiğitler (XVI. Yüzyıl)” isimli doktora tezinden üretilmiştir. Bu vesileyle kıymetli hocam Prof. Dr. Uğur Demir’e teşekkürlerimi arz ediyorum.

** Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Harp Tarihi Anabilim Dalı. E-posta: sosmanlioglu[at]msu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3600-3321.

Geliş Tarihi/Received: 13.02.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 05.07.2023

olma vaadiyle gönüllü olarak orduda istihdam edilmesine yol açmıştır. Bu gönüllüler arasındaki en kalabalık grubu ise garip yiğitler oluşturmaktadır. Osmanlı ordusunun önemli bir parçası olan ve hassaten reayadan olan garip yiğitlere dair muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Buna rağmen bu askerler, bir savaş özelinde müstakil bir çalışmaya konu edilmemiştir. Bu makalede garip yiğitlerin Kıbrıs Seferi'ndeki (1570-1571) icra ettikleri görevler ve hizmetleri karşılığında sisteme dâhil olma süreçleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Seferi (1570-1571), Garip Yiğitler, Gureba, Osmanlı Askerî Teşkilatı, Gönüllüler.

Abstract

The Ottoman military system had allowed the voluntary enlistment of reaya in military campaigns under certain conditions since its foundation. Even after the establishment of regular and permanent armies, volunteer mobilization remained to fill the needs when the number of soldiers was insufficient. The empire always offered tempting promises for the recruitment of volunteers. Both the promises of the Ottoman government and the various problems of the reaya led to an increase in the number of volunteers in the Ottoman army. The gradual increase in the use of firearms and the so-called "military revolution" was one of the main factors in this increase, although its exact scale has not yet been fully defined. In this sense, while the recruitment of volunteers in military service generally resulted in the state's favor in the early period when the campaigns were seasonal and ended within a short period, from the second half of the 16th century onwards, both the need of more soldiers due to the continuous campaigns and the insufficiency of the kapıkulu and timar forces in following the military changes forced the empire to take some steps. On the other hand, during the so-called "Little Ice Age", that also encountered the same period, the drought disrupted agricultural activities and the population increased in Anatolia. These changes paved the way for more people to voluntarily enlist in the army in order to be a part of the system. The most crowded group among these volunteers was the Garip Yigits. Various studies have been conducted on them who were an important part of the Ottoman army and were mainly from the reaya. Nevertheless, these soldiers have not been the subject of an independent study on a specific war. In this article, the duties of the

Garip Yigits in the Cyprus Expedition (1570-1571) and their involvement in the system in return for their services will be discussed.

Key Words: Cyprus Campaign (1570-1571), Garip Yigits, Gureba, Combatant, Ottoman Military Organization, Volunteers.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin askerî başarısının ardına kuruluş yıllarından itibaren teşekkül eden kuvvetli bir askerî yapı ve bunu bir bütün olarak besleyen Osmanlı devlet teşkilatının ve toplumunun olduğu bilinmektedir. Sultanın otoritesi altında muazzam bir lojistik ve ikmal ağına sahip olan Osmanlı ordusu, 16 ve 17. yüzyıllarda ihtiyaçların temini noktasında çağdaşı devletlere göre daha iyi işleyen bir sisteme sahipti¹. Bu sistemin askerî güç kısmında muharebelerdeki süvari gücü olan timarlı sipahi ordusu ve çoğunluğu profesyonel piyade askerlerden oluşan merkez ordusu bulunmaktaydı. Üstelik bu zümrelere giriş (ibtida) ve çıkışların (terfi/tekaüd) belirli kaidelerle belirlendiği ve sıkı kontrol altında tutulduğu bilinmektedir. Buna mukabil zaman zaman devletin teşviki ve şahsî motivasyonlarla sefere katılan savaşçıların yararlılıkları neticesinde muhtelif askerî zümrelere dâhil olduğu görülür.

Osmanlılar timarlı ve kapıkulu ordusunun yetersiz kaldığı veya ekstra insan gücüne ihtiyaç duyulduğu zamanlarda çeşitli vaatlerle reyanın muharip güç olarak gönüllü bir şekilde cephede hizmet etmesini sağlamışlardı. Islahatnâme müelliflerinin reyanın askerleşmelerine dair eleştirilerine² rağmen Osmanlı idarecileri gönüllülerin cephede istihdamı

---

¹ Osmanlı ordusunun muharebe kapasitesi, insan kaynağı ve ikmal-lojistik ağına dair genel bir değerlendirme için bkz. Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700*, çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2007.

² Islahatnâme müellifleri hâlihazırda işleyen sistemin bozulacağı endişesiyle farklı gerekçeler öne sürerek sisteme "ecnebi" girişine genel olarak karşı çıkmışlardı. Mesela Lütfî Paşa, reaya sipahi olursa vergi verenlerin azalacağı için padişahın gelirlerinin düşeceğini ifade ediyordu. Bkz. *Lütfî Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)*, haz. Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul 1991, s. 24. Öne sürülen bir diğer husus ecnebilere verilecek dirlikler nedeniyle asıl hak sahiplerinin dirliksiz kalmasıydı. Nitekim sipahizade ve eli emirlilerin dirlik alamadıklarından maddî olarak kötü durumda olduklarından şikâyet ediliyordu. Bkz. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar Kitâb-ı Mesâlih, Hırzu'l-Mülük ve Kitâb-ı Müstetâb*, haz. Yaşar Yücel, Ankara 1988, s. 187. Mesela Koçi Bey, reyadan kimselerin timar sahibi olmasını küfür

ve yararlılık gösterenlerin sisteme dâhil edilmesinden geri durmamıştı. 16. yüzyılın ortalarından itibaren seferlerin sürekli hale gelmesi³ ve ateşli silah kullanımının yaygınlaşması⁴ devletin daha fazla askere ihtiyaç duyması sonucunu doğururken Akdeniz çevresindeki “Küçük Buzul Çağı” olarak adlandırılan iklim olayının tarımsal faaliyetleri sekteye uğratması⁵ ve yaşanan nüfus artışı bir gelir kapısı bulmak niyetiyle gönüllü olarak sefere katılma mecburiyetinde olanların sayısının artmasına vesile oldu. Bu ihtiyaç-mecburiyet minvalinde gerçekleşen ilişkinin tabîi bir sonucu olarak cepheye reaya istihdamının artmasıyla sisteme daha fazla “ecnebi” yani asker kökenli olmayan kimseler dâhil edildi.

Osmanlı idarecilerinin askerî amaçlarla reaya istihdam ettiği durumları birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Reayadan muharip olarak yararlanmak istenilen hadiselerin başında nefir-i âmm ilanları gelmektedir⁶. Kuruluş devrinden itibaren düşman saldırılarında mevcut askerlerin yeterli olmadığı düşünüldüğünde bu yola başvurulmuş ve halktan gönüllü asker toplanması yoluna gidilmiştir⁷. Yine taht

---

derecesinde yanlış olarak görüyordu. Bkz. *Koçi Bey Risalesi*, haz. Ali Kemalî Aksüt, İstanbul 1939, s. 24.

³ Savaşların mevsimlik olmaktan çıkarak cephe savaşlarına dönüşmesi sonucunda askerî hareketliliğin sürekli hale geldiği vurgusu için bkz. Özgür Kolçak, 17. Yüzyıl Askeri Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-1664, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 86.

⁴ Ateşli silah kullanımının artmasıyla reayadan genç nüfusun paralı asker olarak istihdam edilmeleri hakkında bkz. Halil İnalçık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600–1700”, *Archivum Ottomanicum*, Sayı 6 (1980), s. 288-289.

⁵ Bu husus müstakil bir çalışmaya da konu edilmiştir. Bkz. Sam White, *Osmanlı’da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyanları*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2013.

⁶ Devletin ve reayanın ihtiyaç-mecburiyet temelli olan ilişkisini göstermesi açısından İzladi ve Varna Savaşları sırasında yapılan nefir-i âmm çağrısı mühimdir. Osmanlı reayası, düşman saldırısına karşı mücadele etmeyi ifade eden II. Murad’ın ilk nefir-i âmm çağrısına yoğun bir katılım göstermemiş; sultanın sefere katılanlara hizmetleri mukabilinde dirlikler verileceğini ifade eden ikinci emri karşısında daha fazla katılım göstermişti. Bu da gönüllüğün şarta bağlı olmasını göstermesi açısından kayda değerdir (Murat Tuğluca, “Osmanlı’da Nefir-i Âmm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Dinamizme Yansıması”, *Belleten*, Sayı 289 (2016), c. 80, s. 780-790).

⁷ Nefir-i âmm ve Osmanlı tecrübesiyle ilgili bkz. Murat, Tuğluca, “Osmanlı’da Nefir-i Âmm Uygulaması”, s. 773-796.

kavgalarında bazen dirlik vaadiyle halktan asker toplandığı olurdu. Yavuz Sultan Selim ve Şehzade Ahmed kavgasında ortaya çıkan ve hassaten Şehzade Selim ve Şehzade Bayezid kavgası sırasında şöhret bulan “yevmlüler”, taht kavgaları sırasında reayanın istihdam edilme şekillerindedir⁸. Şayet desteklenen şehzade başarılı olursa etrafındaki gönüllü gruplara dirlik kapısı açılmaktaydı⁹.

Erken dönemlerden itibaren reayanın askerî sınıfına dâhil olduğunu gösteren bilgiler vardır. Mesela akıncı ocağının neferlerini gönüllü olarak gelen genç ve güçlü Türk nüfus oluşturmaktaydı. Ayrıca bunların başarılı olanlarına dirlik de verilmekteydi¹⁰. Serhad bölgelerinde de hatırı sayılır miktarda gönüllünün bulunduğu ve dirlik elde etmek amacıyla muharebelere katıldığı bilinmektedir¹¹. İl erleri teşkilatı da reayanın asker olarak istihdam edildiği yerlerden biriydi. İl erleri, ekseriyetle bir yiğitbaşı komutasından genellikle köylerde bazen de şehirlerde teşkil edilen bir milis kuvvet özelliği göstermektedir¹². İhtiyaç halinde seferlere katılan ancak genellikle muhafaza görevlerinde yer alan il erlerinin insan kaynağı tıpkı nefir-i âmm askerleri gibi reayadan kimselerdi¹³. Yukarıda sayılan istihdam yöntemleri haricinde Osmanlı

---

⁸ Yevmlü askerlerin yazılması ve Şehzade Bayezid ile Şehzade Selim arasında yaşanan kavga için bkz. Şerafettin Turan, *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961.

⁹ Mesela Şehzade Selim'in kardeşine karşı yazdığı yevmlü askerlere İstanbul'da muhtelif dirlikler tevcih edilmişti. Hatta Karaman ve Anadolu vilayeti zaim ve sipahileri kadimî reayalarından olan kimseleri İstanbul'da gördüklerinde yakalarına yapışarak rüsumlarını istemiş ve durum padişaha intikal etmişti. Verilen emirle işin aslı araştırılmış ve bunların yevmlü yazılarak dirlik alanlar olduğu anlaşılmıştı (Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, c. 1, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, s. 56-57).

¹⁰ Mustafa Alkan, “Osmanlı Devleti'nde Akıncı Ocağının Sonu”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 13 (2013), c. 7, s. 111

¹¹ Pal Fodor, “Serhatte Ekmeğini Çıkarmak: 16. Yüzyıl Osmanlı Ordusunda Gönüllüler”, *Kızıl Elma*, çev. Özgür Kolçak, İstanbul 2020, s. 413-456. Ayrıca bkz. Serkan Osmanlıoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Gönüllü Askerlerden Garip Yiğitler (XVI. Yüzyıl)*, s. 121-132.

¹² Osmanlı öncesinde de Moğol işgali sırasında Anadolu'da Ahilerin bünyesinde bulunan yiğitbaşılardan komutasında teşkilatlanmış köy gençlerinin il erleri teşkilatını oluşturduğu bilinmektedir. Bkz. Mücteba İlgürel, “İl Erleri”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, c. 22, s. 59-61.

¹³ İl erlerine hizmetleri mukabilinde bir temessük verilir, buna göre silah taşıyabilirler

reayasının dirlik alabilmek ya da askerî sınıfa geçmek için tercih ettiği yollardan bir diğeri mevcut askerlerin yanında “hizmetkâr” adı altında sefere katılmaktı. Bu şekilde sefere katılıp aradığını bulmadığından hizmetini terk edenler ise cezaya çarptırılırdı¹⁴.

Gönüllü savaşçıların istihdamındaki bir diğer önemli amil devletin ihtiyaç duyduğu hallerde çeşitli vaatlerle sefer çağrısında bulunmasıydı. Buna göre muhtelif seferler öncesinde “*gazâdan ve cihaddan safalu*” yarar yiğitlerin muharebeye çağrıldığı ve kendilerine dirlik sözü verildiği bilinmektedir¹⁵. Bu manada devletin çağrısına uyup seferlere gönüllü olarak katılanların kimlikleri de farklılık arz eder. Bunlardan en sık karşımıza çıkan gruplar sipahizâde, zaimzâde, çavuşzâde, mazul askerler, muhtelif kale askerleri ve garip yiğitlerdir¹⁶. Gazâdan safâlu, yarar yoldaşlar, yarar yiğitler, dirliksiz yiğitler, garip yiğitler, dirliksiz garip yiğitler, tüfenk-endaz gönüllü yiğitler gibi farklı

---

ve öldürdükleri suhlerden dolayı yargılanmazlardı. Bkz. Mücteba İlgürel, “İl Erleri Hakkında”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12 (1998), s. 131-133.

¹⁴ Musa Günay, 55 Numaralı Mühimme Defteri, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996, s. 273-274. Kapıkulu sipahilerinin hizmet erleriyle ilgili ayrıca bkz. Coşkun Ünsal, Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2023, s. 258-262.

¹⁵ Mesela 1484 Boğdan Seferi’ne gidileceği vakit sancakbeylerine gönderilen emir şu şekilde idi; “...her biriniz taht-ı hükümetinizde olan yerlerde çağırub i lâm u ilân idesiz: **Gazâdan ve cihaddan safalu olan kimesneler ve doyumluk taleb iden kimesneler ve yarar yoldaş olur, kılıcıyla etmek çıkaran kimesneler ve yoldaşlığı ile timar almak isteyenler âlât-ı harbleri ve esbâb-ı ceşleri ile gelüp bu mübârek gazâda benimle bile olup ... behremend olup doyumluklar bulalar...**” denilmekteydi. Bkz. Halil İnalıcık, “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler”, *TTK Belgeler Dergisi*, Sayı 14 (1981), c. 10, s. 16; Benzer bir durum 1565 Malta Seferi için de geçerli idi. Selanikî’nin ifadelerine göre padişahın “*Gazâ vü cihâd ecr ü sevabına tâlib ü râğib olanlardan ve kapum kullarından yararlık idüp her kimse ki terakkî ve mertebe isterse varsunlar, rızâ-yı hümayünüm vardur*” fermanıyla her kesimden oldukça fazla katılım olmuş ve “*her sınıftan çok kimse şevk ü zevk ile yazılıp*” donanmacı olmuşlardı. Bkz. *Târîh-i Selânikî*, c. 1, s. 6; Mora, Eğriboz, Tırhala, Cezâyir, Karlılı, Karesi, Menteşe ve Aydın’dan toplanacak gönüllü cenkçilerle ilgili ayrıca bkz. *6 Numaralı Mühimme Defteri (972 / 1564–1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I*, haz. Hacı Osman Yıldırım vd., Ankara 1995, s. 298.

¹⁶ Sefere katılan gönüllü gruplarla ilgili bkz. Pal Fodor, “16. Yüzyıl Osmanlı Ordusunda Gönüllüler”, s. 419-435.

isimlerle¹⁷ sefere çağırılan reayanın oluşturduğu garip yiğitler, gönüllü zümreler içerisindeki en kalabalık grubu oluşturmaktaydı¹⁸.

Reayadan gönüllü olarak sefere katılanları ifade eden “garip yiğit” tabirinin, ilk defa ne zaman kullanıldığı tespit edilememiştir¹⁹. Bununla birlikte reayadan güçlü kuvvetli kişilerin, askerî sisteme dâhil olmak için paşa ve beylerle birlikte seferlere katılan “garip yiğit”e dönüştüğü görülür. Bu durum hem insan gücü hem de ateşli silahların kullanımını konusunda devletin ihtiyaçlarının karşılanması için pratik bir çözüm olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan garip yiğitlik, reayanın hizmette bulunarak askerî sisteme dâhil olmasının en önemli meşru yollarından biridir. Mesela Ayn Ali Efendi, timar sistemine dair düzenlemeleri anlattığı eserinde garip yiğitleri şu şekilde tarif eder;

“Re’âyâ ata binüp kılıç kuşanmak yokdur. Derûnunda şecâ’at olan garîb yiğitler asker tâifesine ve sancak beğlerine ve

---

¹⁷ Kıbrıs Seferi'nden sonraki bir tarihe ait olsa da 1578 şark seferlerinin başlangıç yıllarına tekabül eden bir ferman bizlere toplanacak gönüllü savaşçılar için kullanılan isimlendirmeler hakkında da bilgi vermektedir. İçil ve Semendire sancakbeylerine gönderilen emirde sefer için “*tüfeng-endâz gönüllü tâ’ifesi*” yazılmasının emredildiği ve ata ve silaha sahip olan “*tüfeng-endâz garîb yiğitlerden*” dirlik isteyenlerin Ferhat Paşa’ya yetiştirilmesi istenmektedir. Emrin sonunda ise yazılacak gönüllü askerlerle ilgili “*tüfeng-endâz kullarından dirliksiz yarar yiğitler*” ve doğrudan “*gönüllü*” isimlendirmeleri tercih edilmektedir. Bkz. *Mühimme Defteri 44*, yay. haz. Mehmet Ali Ünal, İzmir 1995, s. 68.

¹⁸ Osmanlı idarecileri tarafından sunulan yoldaşlık defterlerinde garip yiğitlerin sayısı diğer askerî zümrelere oranı oldukça yüksektir. Mesela 1555/1572-1597 yılları arasında yoldaşlığı nedeniyle Budin beylerbeyleri tarafından arz edilen askerlerin ¼’ini garip yiğitler oluşturmaktaydı. Bkz. Serkan Osmanlıoğlu, *Garip Yiğitler (XVI. Yüzyıl)*, s. 127.

¹⁹ Garip yiğit tabiriyle anılan savaşçılara dair tespit edebildiğimiz en erken tarihli kayıt II. Murad devrine aittir. Bkz. *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, neşr. Halil İnalçık, Ankara 1987, s. 11, 42, 115; bunların haricinde bir tanesinde “garip kişidir” notu vardır. Bkz. s. 81. Mezkûr örneklerden iki tanesi (s. 42, 115) bazı çalışmalarda merkez teşkilatında bulunan gureba bölükleri mensupları olarak değerlendirilse de (Abdülkadir Özcan, “Gureba Bölükleri”, *DİA*, c. 14, s. 201) bu kişilerin gureba bölüklerine mensubiyetlerini bildiren herhangi bir ibare yoktur. Buradaki garip yiğit ve garip ibaresi sonraki yüzyıllarda da devam eden “başka yerden gelen, yabancı” anlamında olmalıdır. Nitekim aynı defterdeki iki örnekte yer alan “*Karaman’dan garîb yiğittir*”, “*Aydınlu’dan yeyen garîb yiğid*” ibareleri bu hususu teyit eder mahiyettedir.

beğlerbeğlerine hidmetkâr olup ve serhadlerde kalup serhad dirliğine geçer; ol serhadde hizmeti müşâhede olundukda serhad beğlerbeğileri ve sancakbeğileri yoldaşlığı olduğun arz ve defter idüp hizmeti mukâbelesinde serhad ulûfesinden kânûn üzere tîmâra çıkar...’’²⁰

Dirlik elde amacıyla devletin sefer emrine cevap veren gönüllü savaşçıların nasıl bir organizasyona tabi tutulduklarıyla ilgili muhtelif bilgiler vardır. Yukarıda geçtiği üzere garip yiğitlerin sancakbeyleri ve beylerbeyilerin kapılarına girerek onların emrinde hareket edebiliyorlardı. Bir sefer özelinde Osmanlı idaresinin gönderdiği savaşçı temin emirlerinde ise genellikle bu savaşçılar toplandıktan sonra 10 kişiye bir bölükbaşı, odabaşı ve başbuğ/serdar tayin edilmekteydi. Tüm gönüllülere genel bir serdar tayin edildiğine dair karineler de mevcuttur. Mezkûr savaşçıların cepheye gitmesinden önce bazen İstanbul’da, bazen kendilerine yakın bir bölgede toplanmaları emredilebiliyordu. Bunun yanında ordunun geçeceği güzergâhta bir menzile gelmeleri emredildiği gibi toplandıkları bölge beyinin komutasına da girebiliyorlardı²¹.

Arşiv vesikalarına yansıdığı kadarıyla muharebelerin pek çok aşamasında önemli rol oynayan bu savaşçılar hakkında mevcut literatürde tafsilatlı bilgi bulunmamaktadır. Gönüllü olarak sefere katılan ve dirlik elde eden bu taifenin Osmanlı askerî teşkilatında nerede durduğu ve muharebelerde nasıl bir fayda sağladığı hususu izah edilmesi gereken bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Bu manada elinizdeki

---

²⁰ Ayn Ali Efendi, “Kavânin-i Âl-i Osman Der-Mezâmîni Defter-i Dîvân”, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, haz. Ahmet Akgündüz, c. 9, İstanbul 1996, s. 65; Ayn Ali’nin yazdıklarıyla büyük oranda benzer olan ancak garip yiğitlerin serhadde nasıl gittikleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgiler verilen bir risalede şunlar anlatılır: “**Re’âyâ ata binüp kılıç kuşanmak yokdur. Gönlinde olan garîb yiğît sipâhî hizmetkârı olup sefere gidüp ve serhadlerde kalup serhad dirliğine geçer. ... def’âtle yararlığı ve dilâverliği zâhir olmuş ola ra’iyetlikden halâs olup ibtidâdan emr olmağa andan sonra müstahik olur ve ibtidâdan emri olana mîrmîrân berât vermeyüp tezkire verir.**” Bkz. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, nr. 3497, vr. 22a-23b; Garip yiğitlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Serkan Osmanlioğlu, Garip Yiğitler (XVI. Yüzyıl). Bir garip yiğidin timar elde etme sergüzeşti için ayrıca bkz. Muhsin Soyudoğan, “Bir Timar, Bir Ömür: Divane Müslüm’ün Trajikomik Hikâyesi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 145 (2018), s. 140-163.

²¹ Gönüllü savaşçıların toplanması, serdar tayinleri ve organizasyonuna dair bkz. Serkan Osmanlioğlu, Garip Yiğitler (XVI. Yüzyıl), s. 72-79.

çalışmada dirlik elde etme ümidiyle 1570-1571 Kıbrıs Seferi'ne katılan garip yiğitler ele alınacaktır.

Osmanlı ordusundaki gönüllü savaşçılar içerisinde önemli bir zümre olarak temayüz eden garip yiğitlerin Kıbrıs'ın fethinde yer aldıkları ve muhtelif vazifeler ifa ettikleri anlaşılmaktadır²². Bu manada sefere katılan garip yiğitlerle ilgili ana kaynaklarımızı arşiv vesikalari oluşturur²³. Hassaten sefer sırasında tutulan ruuslar ve daha sonra yapılan

---

²² Kıbrıs Seferi'ne gönüllü olarak katılan ve garip yiğit olarak nitelendirilmeyen başka zümreler de mevcuttu. Hama beyinin arz ettiği bir sipahiye sefere gönüllü geldiği için terakki isteniyordu (“*Humus sancağında sekiz bin beş yüz timarı olan Mustafa için Kıbrıs'a gönüllü gelip Mağusa muhasarasında ziyâde hizmet ve yoldaşlıkda...*”, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), *Kamil Kepeci Tasnifi* (=KK), nr. 221 s. 151 4 Muharrem 979/29 Mayıs 1571); Yine Antalyalı Mehmed Çavuş da kendisiyle birlikte gönüllüler tedarik etmişti. Mehmed Çavuş'un Antalya'dan getirdiği gönüllüler 10 kişi idi. Bunlardan Lefkoşa muhasarasında toprak taşırken saçma ile vurulan Mustafa b. Uğur adlı bir nefere Antalya Kalesi'nde hisar gediği verilirken diğerleri ibtidadan 2.000 akçelik timar almaya hak kazanmıştı (KK, nr. 221, s. 20 (6 Rebiulevvel 978/8 Ağustos 1570); ayrıca bkz. KK, nr. 221, s. 36 (11 Rebiulahir 978/12 Eylül 1570). İsimleri yazılı gönüllülerden Mehmed'in yanında “*re'is-i liman-ı Antalya*” yazarken, diğerlerinde herhangi bir ifade yoktur. Diğer neferlerin isimleri; Mahmud b. Kaya, Mehmed b. Abdullah, Mehmed b. Durmuş, Mustafa b. Abdullah, Hasan b. Abdullah, Mehmed b. Ali, Mehmed b. Haydar, Mustafa, Durbalı idi. Ayrıca bkz. BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 8, s. 124, 144; BOA, KK, nr. 64 s. 135.

²³ Kıbrıs Seferi'ne katılan gönüllü savaşçılardan olan garip yiğitler isim benzerliğinden dolayı bazı çalışmalarda sehven kapıkulu süvari zümrelerinden gureba bölükleri ile karıştırılmaktadır. Mesela bkz. Kenan Kaya, *11 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H.978-986/1570-1578) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 49. Bahse konu defterde gureba bölüklerinden kimselerin de timar aldığı kayıtlar söz konusudur. Buna mukabil gönüllü savaşçılardan farklı olarak bölük ve ulufe miktarları zikredilmektedir. Mesela Anadolu beylerbeyine gönderilen emirde “*sâbika garib yiğitlerden doksan birinci bölükte yevmi altı akça*” alan Hasan'a mahlûlden timar verilmesi isteniyordu (*11 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 221). Merkez ordusundaki gureba bölüklerinden birine dirlik ya da terakki verileceği zaman ilgili örnekte olduğu gibi bölüğü ve ulufesi zikredilmektedir. Reaya kökenli savaşçıları ifade eden garip yiğitlerden birine dirlik verileceği zaman ise “*garip yiğitlerden ....*” şeklinde bir kalıp kullanılmaktadır ve istisnâ bir başarı göstermedikleri sürece ibtidâdan 2000-3000 akçelik dirlikler almaktadırlar. Merkez ordusundaki gureba bölüklerinin ulufelerinin her bir akçesine 1000 akçe mukabili olarak timar almaları kanundu. Bu manada ibtida akçelerinin 6, 7, 8 ve genellikle 9 akçe olduğu düşünüldüğünde en az 6.000-8.000 arasında değişeceğini ve genel olarak en düşük rütbeli kapıkulu sipahisinin 9.000 akçelik timar alacağını

tevcihler garip yiğitlerin nerelerde hizmet ettikleri ve karşılığında ne aldıklarıyla ilgili bilgiler ihtiva etmektedir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Mühimme Defterleri arasında bulunan 8 numaralı defter, Kamil Kepeci tasnifindeki ruus defterleri arasında bulunan 221 numaralı defter ve yine Kamil Kepeci tasnifindeki ahkâm defterleri arasında bulunan 64 numaralı defter garip yiğitlerin seferdeki faaliyetlerini ortaya çıkarabilmemiz açısından önemlidir²⁴. Yine garip yiğitlerin toplanmaları ve nakilleri hususunda da mühimme defterlerindeki kayıtlar önem arz eder.

Garip yiğitlerin başarıları mukabilinde aldıkları timarların nerelerden verildiğiyle ilgili bilgileri hem ruus kayıtlarında hem de timar ruznamçe defterlerinde bulmak mümkündür. Sefer yılına ve sonraki yıllara tekabül eden defterlerde bu minvalde kayıtlar bulunmaktadır.

Arşiv vesikaları garip yiğitlerle ilgili bazı hususları aydınlatma noktasında orijinal bilgiler ihtiva etse de maalesef sayılarına dair net bir veri sunmamaktadır. Tablo 1'de *KK*, nr. 221 esas alınarak verilen sayılar, başarı gösterdiği için idareciler tarafından merkeze dirlik tevcihini için arz edilen kişilerdir. Bunun yanında idarecilerin yararlılık gösterenleri arz ettiği yoldaşlık defterlerinde²⁵ garip yiğitlerin sayılarının farklılık gösterdiği görülür. Mesela tabloda görüldüğü üzere Anadolu beylerbeyinin arz ettiği gönüllü savaşçıların sayısı 12'dir. Ancak

---

hatırda tutmak gerekir. Kapıkulu sipahilerinin maaşları ve timar tasarrufları hakkında bkz. Coşkun Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, s. 155-156, 224.

²⁴ İlgili defterler daha önce İdris Bostan tarafından ("Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanması'nın Sefer Güzergâhı", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, yay. haz. Ali Ahmetbeyoğlu ve Erhan Afyoncu, İstanbul 2001, s. 31-36) kullanılmış ve ehemmiyetlerine vurgu yapılmıştır. *Mühimme Defterleri* nr. 8 ve *KK*, nr. 221 aynı tarihlerde başlayan defterler olup benzer kayıtları ihtiva etmektedir. İki defter de donanmanın Beşiktaş'tan Yedikule'ye gitmesiyle başlamaktadır. Ancak *KK*, nr. 221'de garip yiğitlerle ilgili kayıtların daha fazla olduğunu ifade etmemiz gerekir. Ayrıca *Mühimme Defterleri*, nr. 8 muhtemelen yanlış ciltlenmeden dolayı hüküm suretleri kronolojik bir sıra takip etmemektedir.

²⁵ Yoldaşlık defterleri, Osmanlı idarecilerinin maiyetindeki askerlerin başarıları mukabilinde alacakları dirlik ve terakkilerle ilgili merkeze gönderdiği defterleri ifade etmektedir. Osmanlı taşra bürokrasisinin ürettiği bu defterler için bkz. Zekai Mete, "Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muamelat: Sancakbeyi Belge ve Defterleri", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 19 (1999), s. 192.

Mühimme Defterleri, nr. 11, s. 38-39 arasına eklenen ve muhtelif Osmanlı idarecilerinin arz ettiği kişilerin bulunduğu defter²⁶ farklı bir sayı vermektedir. Zaim, sipahi, sipahizâde, paşa ve beylerin kendi adamları ile garip yiğitlerin kaydedildiği bu defter, idarecilerin arz ettiği yoldaşlık defterlerinden oluşmaktadır. Anadolu beylerbeyinin arz ettiği defterde ise garip yiğitlerin sayısı 91'dir²⁷. Yine aynı mühimme defterindeki muhtelif hükümlerde Anadolu beylerbeyinin arz ettiği 6 garip yiğide timar istenmektedir²⁸. Dolayısıyla 97 garip yiğidin arz edildiği görülmektedir. KK, nr. 221'deki sayıyla birlikte toplamda 109 garip yiğit yapmaktadır²⁹. Anadolu beylerbeyinin arz ettiği garip yiğitlerin sayısının farklı olmasının sebebi Lefkoşa fethinden sonra göndermiş olduğu mezkûr yoldaşlık defteri olmalıdır. Zira sefer sırasında tutulan kayıtlardan oluşan *Mühimme Defterleri*, nr. 8 ve KK, nr. 221'de bulunan kayıtlardaki garip yiğit sayısı ile *11 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 172'deki sayılar aynı değildir. Nitekim 11 Numaralı Mühimme defterine eklenen yoldaşlık defteri Lefkoşa muhasarasında yer alan garip yiğitleri ihtiva ederken, KK, nr. 221'deki kayıtlar daha çok Mağusa muhasarasında yararlılık gösteren garip yiğitlere dairdir.

Sefere katılan ve başarı gösteren garip yiğitlerin sayılarının belirlenmesindeki bir diğer olumsuz durum da defterlerdeki bazı kayıtların aynı, bazılarının farklı olmasıdır. Mesela KK, nr. 221'deki doğrudan garip yiğit olarak kaydedilenlerin sayısı 370 nefer iken bu sayı 8 numaralı mühimmede 45'tir³⁰. Diğer taraftan sefer ruznamesi olarak

---

²⁶ 32 sayfa olan defterde Lefkoşa Kalesi fethinde bulunan sancak beylerinin maiyetinde bulunan askerlere verilen terakki miktarları ile beylerin kendi maiyyetlerinde bulunan garip yiğitlere verilen ibtidadan timarlar kaydedilmiştir. Bolu, Menteşe, Karahisar, Hamid, Teke, Kengırı (Çankırı), Ohri, İlbasan ve Prizrin sancakları ile Anadolu Beylerbeyliği'nden başarılı görülen askerler yer almaktadır. Defter için bkz. *11 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 152-183.

²⁷ *11 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 172-175.

²⁸ *11 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 185, 223, 264, 273, 290.

²⁹ KK, nr. 221'de Anadolu beylerbeyinin arz ettiği garip yiğitlerin isimlerini Mühimme Defterleri, nr. 11'deki kayıtlarla mukayese ettiğimizde kayıtların yalnızca iki tanesi (Cafar b. Abdullah ve Mehmed b. Abdullah) eşleşmektedir (KK, nr. 221, s. 166, 172; *11 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 174-175). Dolayısıyla Mühimme Defterleri nr. 11'deki yoldaşlık defterinin diğerlerinden ayrı olarak gönderildiği anlaşılmaktadır.

³⁰ Her iki defterde de yer alan aynı kayıtlar için bkz. *Mühimme Defterleri*, nr. 8, s. 96, 109, 111, 137, 140, 144; KK, nr. 221, s. 17, 19, 20, 70-71, 40,

değerlendirebileceğimiz bu iki deftere kaydedilen bazı isimlerde garip yiğit ibaresi bulunmadığı halde başka defterlerde aynı kişilere dirlik verilmesini havi emirde garip yiğit olarak nitelendirdikleri de vakidir. Mesela düşmandan “*yarar dil ve baş*” getirdiği için dirlik verilen üç nefer için bu durum söz konusudur³¹. Ali b. Abdullah, Memi b. Ramazan ve Hüsrev b. Abdullah’la ilgili bu iki defterde sadece isimleri ve yararlılıkları yazarken muhtelif askerî zümrelerin timarları hakkında ibtida ve terakki emirlerini havi başka bir defterde üç neferden garip yiğit olarak bahsedilmektedir³². Şu halde mevcut kayıtlardan hareketle sefere katılan garip yiğitlerle ilgili net bir sayı vermenin güç olduğu anlaşılmaktadır.

1. Kıbrıs Seferi ve Garip Yiğitler

16. yüzyılda Venediklilerin elinde bulunan Kıbrıs, korsanların yoğun olarak faaliyette bulunduğu bir yerdi. Bu haliyle hem imparatorluk coğrafyasındaki seyrüsefer için hem de Doğu Akdeniz’deki askerî faaliyetler için önemli bir tehdit oluşturuyordu. Bu manada bölgenin güvenliğinin sağlanması için adanın ele geçirilmesi gerekiyordu. Adanın fethinin dinî açıdan da ehemmiyeti söz konusuydu. Nitekim Ebüssuûd Efendi verdiği bir fetvada adanın daha önce İslam toprağı olduğunu, buradaki İslam eserlerinin tahrip edildiğini vurgulamaktaydı. Yine Endülüs’ten kaçarak Osmanlılara sığınan ve Kıbrıs kralı olmak isteyen Yasef Nasi de Osmanlıların adaya yönelik ilgisini canlı tutmak için çeşitli girişimlerde bulunmaktaydı. Bu manada askerî, dinî ve ticarî gerekçelerle 1568’de sefer hazırlıklarına başlanması emredildi. Osmanlı donanması İstanbul’dan üç grup olarak yola çıkacaktı. İlki, Murad Reis komutasında olan 25 gemilik bir filoydu. Bu filonun görevi Rodos’u üs edinerek düşman hakkında bilgi edinmek ve Kıbrıs’a gelecek muhtemel yardımları engellemektir. Piyale Paşa komutasındaki ikinci filo ise 36 kadirge, 12 çekdiri, 8 mavna ve hayvan, zahire, yiyecek ve top taşımak için 80

³¹ *Mühimme Defterleri*, nr. 8, s. 11 (Selh-i Muharrem 978/4 Temmuz 1570); *KK*, nr. 221, s. 8 (Selh-i Muharrem 978/4 Temmuz 1570).

³² *KK*, nr. 64, s. 12 (Gurre-i Safer 978/5 Temmuz 1570). Ali b. Abdullah, 8 numaralı mühimmede ve *KK*, nr. 64’te Bâli b. Abdullah olarak yer almaktadır. Her iki defterde tashih ibaresi yer almaktayken “*sâhib-i sa’adet yanında ismim Ali’dir dimeğın hüküm tashih olundı*” (*Mühimme Defterleri*, nr. 8, s. 11), “*İsmi Ali imiş. Sahib-i sa’adet emriyle sonra Ali deyü tashih olundı*” (*KK*, nr. 64, s. 12), *KK*, nr. 221, s. 8’de ismin doğru yazıldığı görülmektedir.

gemiden oluşuyordu. Lala Mustafa Paşa ile hareket eden üçüncü filoda ise 124 gemi vardı³³. 9 Eylül 1570'te Lefkoşa'nın alınmasıyla başlayan Kıbrıs Seferi, 1 Ağustos 1571'de Mağusa'nın fethedilmesiyle tamamlanacaktı³⁴.

Sefere çıkan Osmanlı ordusunun 60.000 ilâ 100.000 arasında olduğu ifade edilmektedir³⁵. Kıbrıs Seferi sırasında Roma'da bulunan savaşla ilgili müstakil bir eser kaleme alan Antonio Maria Graziani, Osmanlı ordu mevcudunu, 9.000'i yeniçeri olmak üzere, 70.000 civarında veriyordu. Bu sayı yazarın ifadesiyle köleler ve ordugâhın işlerinden sorumlu kişilerle birlikte 100.000'i buluyordu. Bunların yanında “yağma” ümidiyle gelen birçok gönüllünün de olduğuna işaret etmekteydi³⁶. Gönüllü savaşçıların sayısının yüksekliğe işaret eden tek müellif Graziani değildir. Setton da çağdaş kaynakları kullanarak kaleme aldığı eserinde Osmanlı ordusunun sayısı hakkında Mağusa muhasarasında bizzat bulunan Nestor Martinengo'dan naklen şu bilgileri verir: “*Düşman ordusu her rütbeden 200 bin kişi ihtiva ediyordu; bunların 80 bini paralı askerdi, ayrıca Suriye, Karaman, Anadolu ve hatta İstanbul'dan alınmış 14 bin yeniçeri vardı. Ayrıca 60 bin kılıçlı maceraperest vardı*”³⁷. Macerapereslerin fazla olmasının sebebi olarak ise Graziani gibi yağmaya matuf olarak izah etmekteydi. Hatta bununla ilgili olarak Lala Mustafa Paşa'nın Mağusa muhasarasına olan katılımı artırmak için Türk toprakları boyunca Mağusa'nın Lefkoşa'dan daha zengin olduğu söylentisini yaydığını kaydeder³⁸. Osmanlı müelliflerinin

---

³³ Kıbrıs Seferi'ne giden Osmanlı donanması ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İdris Bostan, “Kıbrıs Seferi Günlüğü”, s. 31-36.

³⁴ Kıbrıs Seferi'yle ilgili bkz. *Kıbrıs Seferi (1570-1571), Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, cilt 3/3, Ankara 1971; İdris Bostan, “Kıbrıs Seferi Günlüğü”, s. 11-38; Recep Dünder, “Kıbrıs'ın Fethi”, *Türkler*, c. 9, ed. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, Ankara 2002, s. 667-678.

³⁵ Kemal Çiçek, “Kıbrıs”, *DİA*, c. 25, s. 373; *Kıbrıs Seferi (1570-1571), Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, c. 3/3, s. 65.

³⁶ Antonio Maria Graziani, *Kıbrıs Savaşı 1570-1571*, ed. R. Halluma, çev. Ali Çakıroğlu, Lefkoşa 2017, s. 43, 49; Zinkeisen, Lala Mustafa Paşa komutasında Kıbrıs Adası'na çıkan ordunun mevcudunu 50.000 yaya ve 2.000 sipahi olarak vermektedir. Bkz. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c. 2, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2011, s. 663.

³⁷ Kenneth M. Setton, *The Papacy and The Levant, The Sixteenth Century from Julius III to Pius V*, c. 4, Philadelphia 1984, s. 1043.

³⁸ *The Papacy and The Levant*, c. 4, s. 1043.

verdiği bilgilerde sayı verilmesi de gönüllü askerlerin orduda bulunduğunu göstermektedir. Pîrî, Kıbrıs'ın fethini konu alan eserinde Rum, Karaman, Maraş ve Kıbrıs beylerbeyilerinin yanındaki gönüllü askerlere atıfta bulunmaktadır³⁹. Yabancı ve yerli kaynaklar bu gazâdan safâlu/maceraperest savaşçılar hakkında net bir sayı veremeseler de Osmanlı ordusundaki varlıkları hakkında mutabıktırlar.

2. Garip Yiğitlerin Temin Yerleri ve Teçhizatları

Kıbrıs'a yapılacak sefere asker temini için Cezâyir-i Bahr-i Sefîd, Anadolu, Rumeli, Rum, Dülkadir, Karaman, Halep, Şam ve Trablusşam eyaletlerine emir gönderilmişti. Korunması gereken bölgelerin sancaklarındaki askerler muhafaza için ayrılmış, diğer sancaklardakiler sefere katılmışlardı⁴⁰. Bunlar haricinde muhtelif bölgelerden toplanması istenen gönüllü askerler de mevcuttu. Mesela Şam beylerbeyine gönderilen fermanla Kıbrıs Seferi için toplanması istenen kavvas ve gönüllülerin bir an önce gönderilmesi istenmekteydi. Yine Varna'da gemi inşasıyla meşgul olan Ali Çavuş'a, Sofya kadısına, Bursa kadısına da gönüllü toplanmasıyla ilgili emirler gönderilmişti⁴¹. Toplanan gönüllülerin hem İstanbul'a getirilerek donanmayla gönderildiği⁴² hem de Silifke'de ve Fenike'de toplanan diğer askerlerle birlikte Kıbrıs'a gittikleri anlaşılmaktadır⁴³.

Yukarıda zikredildiği üzere sefere gelen gönüllülerin belirli bir bölgeden temin edildiğini söylemek mümkün değildir. Emir gönderilen

---

³⁹ *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, haz. Harid Fedai, Ankara 1997, s. 59, 110.

⁴⁰ İdris Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s. 16.

⁴¹ *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I*, haz. Hacı Osman Yıldırım vd., Ankara 1996, hk. 195, 509, 1042, 1076, 1106, 1132, 1197; Garip yiğitlere dirlik verilmesini havi kayıtlarda bazen onların geldikleri yerlere matuf ipuçları bulunmaktadır. Mesela Anadolu beylerbeyinin arz ettiği bir garip yiğit Edirneli Mustafa olarak kaydedilmiştir. Bkz. *KK*, nr. 221, s. 136 (23 Zilhicce 978/18 Mayıs 1571). Canpolad Bey'in arz ettiği bir garip yiğidin ismi ise İlbasanlı Hasan idi. Bkz. *KK*, nr. 221, s. 148 (10 Muharrem 979/4 Haziran 1571).

⁴² *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572)*, hk. 1131.

⁴³ Şenol Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Seferi'ndeki Asker ve Zahire Naklinde İçel Sancağı'nın Rolü", *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, c. 2, Gazimağusa 1999, s. 110; Canpolad Bey'in topladığı gönüllülerle ilgili ayrıca bkz. Şenol Çelik, "XVI. Yüzyılda Hanedan Kurucu Bir Osmanlı Sancakbeyi: Canbulad Bey", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 7 (2002), s. 19-20.

yerler haricinde de sefere kendi isteğiyle gelenler mevcuttur. Bu hususta yararlılık gösteren garip yiğitlere dirlik verilmesi için arzda bulunan devlet ricalinden hareketle yorum yapmak mümkündür (Tablo 1). 1 numaralı tablo gönüllülerin hangi sancaklardan Kıbrıs Seferi'ne katıldığını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim sefere katılan sancaklar ve garip yiğit arz edenler arasında paralellik söz konusudur⁴⁴.

ARZ EDEN	GARİP YİĞİT SAYISI	ARZ EDEN	GARİP YİĞİT SAYISI
Halep Beylerbeyi Derviş Paşa	34	Canpolad Bey	26 ⁴⁵
Kapudan Paşa	7	Bolu Beyi Mehmed Bey	3
Muzaffer Paşa	10	Menteşe beyi	2
İlbasan Beyi Halil Bey	13	Paşa kethüdası Kapucu İskender'e müteallik	1
Beşşehir Beyi Mehmed Bey	45	Safed beyi	7
Ohri beyi	13	Akşehir beyi	14
Kengiri beyi	2	Niğde beyi	22
Tarsus beyi	3	Kabur beyi	6
Kırşehir beyi	4	Avlonya beyi	5
Behram Paşa	4	Filibey? beyi	1
Mehmed Bey	1	Karaman beylerbeyi	14
Kastamonu beyi	2	Anadolu beylerbeyi	12
Aksaray Beyi Haydar Bey	3	Dülkadirli beylerbeyi	7
Şam yeniçeri kethüdası ve Yeniçeri Serdarı Mustafa	17	Abdi Ağa	1

⁴⁴ Kıbrıs Seferi'ne katılan sancaklarla ilgili bkz. *Kıbrıs Seferi (1570-1571), Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, c. 3/3, s. 61-65.

⁴⁵ Canpolad Bey'in arz ettiği bazı garip yiğitlerle ilgili ayrıca bk. Şenol Çelik, "XVI. Yüzyılda Hanedan Kurucu Bir Osmanlı Sancakbeyi: Canbulad Bey", s. 18, 24.

Menteşe Beyi Gazanfer Bey	1	Adana beylerbeyi	2
Divriği beyi	3	Hamidili Beyi Ahmed Bey	1
Karahisar beyi	7	Kayseri beyi	2
Malatya beyi	3	Zağarcıbaşı	3
Mahmud Bey	1	Cebele beyi	3
Prizren beyi	2	Yeniçeri kethüdası	3
İskender Bey	1	Sabık Rodos Beyi Hamza Bey	1
Yusuf Bey	1	Şam Defterdarı Hüsrev Efendi	1
Trablus Beyi, Hama beyi	2	Sirem beyi	1
Mustafa Kethüda	4	Nişanlı kâğıda yazılanlar	9
Rum beyi	1	**Arz edeni belli olmayanlar	33
Toplam		370 nefer	

Tablo 1: Lefkoşa ve Mağusa Muhasaralarında Başarı Gösteren Garip Yiğitler ve Bunlarla İlgili Arzda Bulunan Devlet Ricali⁴⁶

Tablo 1’de görüleceği üzere muhtelif bölgelerin idarecilerinin emrinde pek çok kişinin gönüllü olarak sefere katıldıkları, bunlardan da yararlılık gösterenlere dirlik tevcihi için merkeze arz edildikleri anlaşılmaktadır. Bu savaçların bazıları tımarlı sipahilerin veya beylerin yanında “hizmetkâr” sıfatıyla sefere katılsalar da çoğunun devletin emriyle toplandığı veya bu emir neticesinde hizmetkâr olmayı tercih ettiği değerlendirilebilir. Yine de bu hususta kesin hüküm vermek mevcut arşiv vesikalarıyla mümkün değildir.

Kıbrıs Seferi’ne katılan gönüllülerin hangi silahları kullandıkları üzerinde de durmamız gerekir. Buna dair bilgilerimiz gönüllü toplanmasıyla ilgili gönderilen emirlere ve dirlik tevcihi sırasında kaydedilen başarılarla dayanmaktadır. Bazı aşiretlerden tüfenk-endaz,

⁴⁶ KK, nr. 221.

kavvas ve piyâde yiğitler talep edildiği emirlere yansımıştır⁴⁷. Yine sefer sonrasında gönderilen bazı emirlerde de bu hususa dair ipuçları vardır. Mesela Canpolad Bey'e gönderilen bir fermanla Kıbrıs Seferi'nde gösterdiği başarılarından dolayı kendisine ve oğullarına terakiler verilerek Kıbrıs Seferi için getirdiği kavvas (okçu) ve tüfenk-endaz askerleri gibi 1572 Donanma Seferi'ne de yiğitler toplayarak oğullarından birini serdar tayin etmesi isteniyordu⁴⁸.

Canpolad Bey'in Kıbrıs Seferi'ne getirdiği gönüllülerin bir kısmının başarılı olduğu ve dirliğe mazhar olduğu düşünüldüğünde garip yiğitler arasında tüfek kullanımının yaygın olduğunu söylenebilir⁴⁹. Kıbrıs Seferi ile ilgili bazı kayıtlarda gönüllü gelen askerlerin tüfek becerisi hakkında ayrıntılı bilgiler vardır. Mesela 60 kişilik bir tüfekçi grubuna başbuğ olan Mahmud'a ibtidadan 3.000 akçelik timar verilmişti. Bu kayıta bir başarı zikredilmese de Canpolad Bey'in asker getirdiği için terakki alması örneğinde olduğu gibi hassaten “*yarar tüfenk-endâz*” olduğu ve “*60 nefer tüfenkçi reisi*” ibaresi ile tüfeğe vurgu yapılmaktadır. Yine Halep Beylerbeyi Derviş Paşa da “*kâfirin meşhûr topcusunu tüfenkle*” vurduğu için iki garip yiğide Maraş ve Karaman'dan 4.000'er akçelik timar rica etmişti⁵⁰. Malatya beyinin arz ettiği bir garip yiğitle ilgili kayıt bize reaya kökenli bu savaşçıların tüfek kullanma becerileri ve süvari olarak kabiliyetleri hakkında fikir vermektedir⁵¹. Buna göre garip

---

⁴⁷ 12 Numaralı Mühimme Defteri 978-979/1570-1572, c. 1, s. 339, hk. 491, 502.

⁴⁸ BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 16, hk. 429 (10 Ramazan 979/26 Ocak 1572); Canpolad Bey'in Kıbrıs Seferi'ndeki faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şenol Çelik, “XVI. Yüzyılda Hanedan Kurucu Bir Osmanlı Sancakbeyi: Canbulad Bey”, s. 14-24.

⁴⁹ Canpolad Bey Kıbrıs Seferi'nde Lefkoşa ve Mağusa muharebelerinde muhtelif vazifelerde görev alan ve yararlılık gösteren garip yiğitlerle ilgili dirlik ricasında bulunmuştu. Bazıları için bkz. KK, nr. 221, s. 36, 49, 56, 148, 154.

⁵⁰ KK, nr. 221, s. 12 (26 Safer 978/30 Temmuz 1570); Malatya beyinin arz ettiği garip yiğit için düşmanın birini tüfekle vurduğu ve birini yakaladığı kaydedilmişti. Bkz. KK, nr. 221, s. 122 (25 Zilkade 978/20 Nisan 1571); Mustafa Kethüda da Mağusa muhasarasında tüfekle bir düşmanı öldüren garip yiğide dirlik rica ediyordu. Bkz. KK, nr. 221, s. 148, (10 Muharrem 979/4 Haziran 1571).

⁵¹ KK, nr. 221, s. 122 (25 Zilkade 978/20 Nisan 1571); Garip yiğitlerin süvari olarak savaşıkları ve başarılı oldukları misalleri çoğaltmak mümkündür. Mesela Dülkadir beylerbeyinin arz ettiği garip yiğitlerden Abdullah oğlu Kasım, Mağusa'dan çıkan düşmanla yapılan muharebede bir düşmanı öldürmüş ancak atı yaralanmıştı. Bkz. KK, nr. 221, s. 125 (Selh-i Zilkade 978/25 Nisan 1571).

yiğitlerden Hüseyin, Mağusa Kalesi'nden çıkan düşman kuvvetlerinin üzerine at salıp tüfeğiyle düşmanı öldürmüştü. Osmanlı idarecilerinin kapıkulu süvarilerine tüfek kullandırmaya çalıştıkları, ancak bu teşebbüsün askerlerin direnciyle karşılaştığı bilinmektedir⁵². Dolayısıyla ilgili örnek ordunun gönüllü zümrelerinde de olsa tüfeğin süvariler tarafından kullanılmaya başlandığını ve başarı sağlandığını göstermesi açısından mühimdir⁵³.

Sefere katılan garip yiğitlerin sadece ok ve tüfek gibi uzaktan kullanabilecekleri değil yakın muharebe silahlarından kılıç ve diğer kesici savaş aletlerini de kullandıklarına dair karineler mevcuttur. Mesela İlbasan beyinin dirlik rica ettiği bir garip yiğidin timar alma gerekçesi “*Lefkoşa fethinde yarar kâfir kesme ve ziyâde yoldaşlık*”tı⁵⁴. Yine muhasaralarda “*baş kesüp*” yoldaşlık ettiği gerekçesiyle birkaç nefere timar verilmişti⁵⁵. Ancak bu tür ifadelerin düşmanı etkisiz hale getirme yöntemini mi yansıttığı, yoksa dirlik tevcihinde kullanılan kalıp ifadeler mi olduğu tam olarak açık değildir.

---

⁵² Rüstem Paşa'nın sadrazamlığında kapıkulu süvarilerine tüfenk kullandırılmaları için bir teşebbüste bulunduğu bilinmektedir. Kanuni Sultan Süleyman devrinde Osmanlı ülkesine gelen Busbecq'e göre tüfeği kullanmak istemeyen süvariler daha sefer yolunda tüfekleri kırmış ve parçalarını bozmuştu. Sebep olarak ise sallanan barutluktan dolayı arkadaşlarının eczacı diye dalga geçtikleri, ellerinin kurum içinde kalması ve elbiselerinin kirlenmesi zikrediliyordu. Bkz. Ogier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, çev. Derin Türkömer, İstanbul 2017, s. 134.

⁵³ Kıbrıs Seferi'nde muhtelif askerî zümrelerin görevleri dışında teçhizat kullandıklarına dair karineler mevcuttur. Mesela topların muharebe meydanına naklinden sorumlu olan top arabacıları ocağına mensup Ali Mağusa muhasarasında tüfekle bir yarar düşman öldürdüğü için Rumili'de 3000 akçelik timar tevcih edilmişti. Bkz. KK, nr. 221, s. 145 (3 Muharrem 979/28 Mayıs 1571). Top Arabacıları Ocağı ve vazifelerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, c. 2, Ankara 1988, s. 96-113. Bu misal ve garip yiğitlerin süvari olarak tüfek kullandıkları dikkate alındığında Osmanlı ordusunda bulunan askerî zümrelerin düzenli veya yardımcı birlikler olması farketmeksizin önkabule dayalı teçhizatlar ve görevlerle meşgul olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Mezkûr durum esasında ordudaki her zümrenin idarecilerin veya kendi terakki isteği neticesinde muhtelif faaliyetlerde bulunduğu göstermektedir. Bu manada Kıbrıs Seferi özelinde dahi olsa katı bir iş bölümünün olmadığı değerlendirilebilir.

⁵⁴ KK, nr. 221, s. 48 (11 Rebiülahir 978/12 Eylül 1570); Tarsus beyi de aynı gerekçe ile bir garip yiğide dirlik istiyordu. Bkz. KK, nr. 221, s. 70 (28 Cemaziyelevvel 978/28 Ekim 1570).

⁵⁵ KK, nr. 221, s. 54 (7 Cemaziyelevvel 978/7 Ekim 1570).

Kıbrıs Seferi'ne katılan reaya kökenli bu savaşçıların silahlarını kendilerinin mi temin ettiği yoksa devletin mi karşıladığı hususu da net değildir. Gönderilen emirlerde genellikle “*harb ü darbe kâdir tîr ve tüfenk-endâz*” yarar yiğitler toplanması istense de silahların teminiyle ilgili açık bir malumat verilmez. Burada “kâdir” ile formüle edilen istek, silah kullanmayı bilen, savaşma arzusu taşıyan veya bu hususta mahir olmaya matuf bir ifade gibi durmaktadır. Zira daha sonra gelen kelimeler zaten doğrudan hangi silahı kullanacağına dairdir. Reayanın elinde tüfeğin bulunma ihtimali yüksek olduğundan buradaki ifadeler silah kullanmayı bilenlere matuf olarak değerlendirilebilir. Nitekim 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren reyanın elinde tüfeğin yaygınlaştığı ve bununla başa çıkabilmek için devletin tüfek teftişi adı altında silahları toplattığı bilinmektedir⁵⁶.

3. Garip Yiğitlerin Kıbrıs Seferi'ndeki Vazifeleri

Osmanlı donanması 16 Mayıs 1570 tarihinde Beşiktaş'tan ayrılarak önce Yedikule'ye akabinde diğer menzillere uğrayarak ve 2 Temmuz'da Limasol'a ulaştı. Geceyi burada geçiren donanma 3 Temmuz akşamında Tuzla (Larnaka)'ya varmış ve 4 Temmuz'da Lala Mustafa Paşa'nın emriyle çıkarma başlamıştı⁵⁷. Lala Mustafa Paşa burada kurulan otağda donanma serdarı Piyale Paşa, Anadolu Beylerbeyi İskender Paşa, Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa, Rum (Sivas) Beylerbeyi Behram Paşa, Maraş Beylerbeyi Lala Caferpaşazâde Mustafa Paşa, Halep Beylerbeyi Derviş Paşa, Bağdat Beylerbeyliği'nde mazul Muzaffer Paşa'nın selamlamalarını kabul etti⁵⁸. Burada yapılan toplantıda Lefkoşa'nın muhasara edilmesi kararlaştırılmış ve hazırlıklara başlanmıştır. Evvela

---

⁵⁶ Mücteba İlgürel, “Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 32 (1979), s. 301-318, 985. Osmanlıların hassaten 16. yüzyılın ikinci yarısında yapılan seferlerin çoğunda garip yiğit istihdam etmesine karşı kullandıkları silahların temininde birlik yoktu. Gönderilen emirlerin bir kısmında silahlarını kendilerinin temin ettiği, bir kısmına halktan toplanan silahların verildiği, bir kısmına da devlet tarafından silah temin edildiği anlaşılmaktadır. Garip yiğitlerin silahları ve temin yöntemleri hakkında bkz. Serkan Osmanlıoğlu, *Garip Yiğitler (XVI. Yüzyıl)*, s. 59-63.

⁵⁷ Donanmanın güzergâhı için bkz. İdris Bostan, “Kıbrıs Seferi Günlüğü”, s. 20-24.

⁵⁸ *Târîh-i Selânîkî*, c. 1, s. 78; Tablo 1 incelendiğinde bahse konu beylerbeylerine tabi sancakbeylerinin garip yiğitleri arz edenler arasında bulunduğu görülmektedir.

kuşatma için gereken toplar karaya getirildi⁵⁹. Çıkarma tarihinden itibaren hazırlıklarını tamamlayan Osmanlı ordusu 27 Temmuz'da Lefkoşa yakınlarında konakladı. Otağın kurulması için görevlendirilen Akşehir ve Kırşehir beylerine müdahale için kaleden çıkan düşman kuvvetleri Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa tarafından püskürtülmüş ve müteakiben kalenin muhasarasına başlanmıştı⁶⁰.

Muhasara planına göre Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa ve Anadolu Beylerbeyi İskender Paşa komutasındaki Anadolu ve Karaman eyaleti askerleri kalenin güneydoğusundaki Podocataro burcunu muhasara edecekti. Muzaffer Paşa komutasındaki kuvvetler ise Constanza burcu kuşatacak ve emrinde bazı Rumeli sancakbeyleriyle, Şam ve Trablusşam eyalet askerleri bulunacaktı. Müezzinzade Ali Paşa komutasındaki yeniçeriler ve Kaptan Paşa eyalet askerleri de D'Avila burcunda mevzilenecekti. Derviş Paşa ise maiyetindeki Halep eyalet askerleri ile Tripoli burcunu muhasara edecekti. Lala Mustafa Paşa ise Ağlançe'de karargâhında yer alacaktı. Çoğu zaman Müezzinzade Ali Paşa'nın ve Muzaffer Paşa ile diğer muhasara kollarında bulunarak muhasarayı idare ediyordu⁶¹. Garip yiğitler de mezkûr beylerin maiyetindeki askerlerle birlikte muhasaranın muhtelif aşamalarında faaliyet göstermişlerdir. Bu minvalde aşağıda yaptıkları işler ele alınacaktır.

Garip yiğitlerin Kıbrıs'ta ilk dikkat çeken hizmetleri kale hakkında bilgi sahibi olmak için yapılan faaliyetlerdi. Surlara kadar olan hendeklerin uzunluğu ve genişliği orayı kapatmak için gerekli malzemenin temini açısından mühim olduğundan bu bilgi önem arz ediyordu⁶². Dolayısıyla dirlik alabilmek için tehlikeli olan bu faaliyet en

---

⁵⁹ Top çekmede istihdam olundukları için biri Piyale Paşa'nın adamı olmak üzere 4 nefere 3.000 ve 2.500 akçelik timar verilmişti. Bkz. *KK*, nr. 221, s. 9, 11 (4 Safer 978/8 Temmuz 1570). Muzaffer Paşa'nın da sunduğu bir garip yiğidin yararlılık gerekçesi top çekme olarak zikredilmişse de kaydın çıkarma tarihinden daha geç olmasından gemilerden Tuzla'ya aktarılanlar değil de Lefkoşa muhasarası sırasında metrislere taşınan toplarla ilgili olduğu söylenebilir. Bkz. *KK*, nr. 221, s. 108 (14 Şevval 978/11 Mart 1571).

⁶⁰ Lefkoşa muhasarası hakkında bkz. *Kıbrıs Seferi (1570-1571)*, c. 3/3, s. 93-100.

⁶¹ Recep Dünder, "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi", s. 1223-1224, dn. 47.

⁶² Benzer bir uygulamanın lağım açılmasında da kullanıldığı görülmektedir. Marsigli, lağımın açılacağı mesafenin nasıl ölçüldüğünü izah ederken "*mahir ve cesur bir*

ideal hizmetlerden biriydi. Mesela Mağusa Kalesi hendeklerinin uzunluk ve genişliklerini ölçtükleri için 4 nefere dirlik tevcih edilmişti⁶³. Bunlardan biri sipahi, biri eli emirli ve iki tanesi “dirliksiz” olarak kaydedilen neferlerdi⁶⁴. Dirliksizlere ibtidadan 3.000 akçelik timar tevcih edilirken, sipahiye 2.000 akçe, eli emirliye⁶⁵ ise 1.500 akçe terakki verilmişti⁶⁶.

Muhasaranın yoğunlaştırılacağı yere bağlı olarak askerlerin görevleri de değişmekteydi. Bazı beyler askerleriyle bizzat metriste görev alırken bazıları da koruma vazifesi olarak karavul nöbetinde kalırdı⁶⁷. Garip yiğitlerin de bu manada emrine verildikleri ya da yanında geldikleri bey ile birlikte karavul vazifesini icra ettiklerini kayıtlardan anlaşılmaktadır. Kıbrıs Seferi'nde Lefkoşa ve Mağusa kalelerinin

---

lağımci”nın seçildiğini ve bu neferin ayakta veya yerde olarak ince bir ip bağladığı taşı muayyen mahalden duvara doğru atıp fazla kalan yerini kestiğini ve sonrasında duvar tarafta kalan kısmı çekerek siperde mesafeyi ölçtüklerini kaydeder. Bkz. Graf Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, çev. Mütekait Kaymakam Nazmi, Ankara 1934, s. 168; muhtelif kale muhasaraları tasvirleri ve anlatımları için bkz. s. 242-249; 251-261.

⁶³ Mağusa Kalesi'nin surları ve hendeklerinin Osmanlı müellifleri içerisinde de meşhur olduğu ve etkisini uzun süre devam ettirdiği görülür. Evliya Çelebi buna dair güzel misaller ve mukayeseler vermektedir. Bkz. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 4, haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2000, s. 179, 222-223; c. 7, İstanbul 2003, s. 80-81.

⁶⁴ KK, nr. 221, s. 149 (11 Muharrem 979/5 Haziran 1571); Bu hususta bir diğer misal 1574 Tunus Seferi sırasında Tunus ve Halkulvad muhasaralarında yaşanmıştır. Tunus ve Halkulvad kalelerinde “*hendeğe girüp tûl ve arz görüp hizmette bulunan*”, “*hendek ölçmeye gereği gibi yoldaşlıkta bulunan*” iki ayrı nefer için bkz. KK, nr. 227, s. 2.

⁶⁵ Eli emirliyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Osmanlıoğlu, Garip Yiğitler (XVI. Yüzyıl), s. 187-194.

⁶⁶ Mağusa Kalesi'nin 1 Ağustos 1571 fethedildiği (Kemal Çiçek, “Kıbrıs”, s. 382) dikkate alındığında keşif harekâtının (5 Haziran 1571) kuşatmanın başlarında olduğu ve kalenin fethinde önemli rol oynadığı değerlendirilebilir.

⁶⁷ Kuşatmalar esnasında metristeki askerler için en büyük tehlike kaleden bir huruç harekâtı yapılmasıydı. Bu sebepten metristeki askerlerin korunması için karavullar tayin edilmekteydi. Karavul için bkz. Abdülkadir Özcan, “Karakol”, *DİA*, c. 24, s. 430-431. Farklı askerî zümreler istihdam edilmekle birlikte genelde timarlı sipahiler ve bazen de kapıkulu süvarileri metrislerin etrafında karavul nöbeti tutarlardı. Uzunçarşılı, kapıkulu sipahilerinin doğrudan karavul hizmetinde bulduklarını zikretmeden ordugâhta muhafaza görevlerinin olduğunu ifade eder (*Kapıkulu Ocakları*, c. 2 s. 180-184) Kapıkulu sipahilerinin karavul hizmetleri ve aldıkları terakkiler için bkz. Coşkun Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, s. 277.

kuşatmalarında metrisi basmak isteyen düşmanla pek çok defa muharebeye girişmişlerdir. Aksaray Beyi Haydar Bey, İlbasan Beyi, Niğde Beyi⁶⁸, Ohri Beyi'nin emrinde garip yiğitlerin olduğu ve karavul hizmetinde oldukları, yapılan tevcihattan görülmektedir. Garip yiğitlerden karavulda yararlılık gösterenlere genel olarak ibtidadan 3.000 akçelik tımar tevcih edilmişti⁶⁹. Tımardan farklı olarak Niğde beyinin emrindeki bir garip yiğide tımara çıkan ve gediği boşalan bir Şam yeniçerisinin gediği 5 akçe ile verilmişti⁷⁰.

Muhasara kuvvetlerinin korunması için hazırlanan toprak siper, istihkâm anlamına gelen metris, muhasara hattının kurulması açısından gerekli olup müdafilerin top ve tüfek atışlarından korunması açısından önemliydi. Müdafilerin ateş hattında bulunması nedeniyle metris kazma oldukça tehlikeli bir görevdi. Nitekim kuşatmanın başlayabilmesi ve başarıya ulaşması için surlara en yakın bölgeler tercih ediliyordu. Dolayısıyla dirlik almak isteyen garip yiğitler bu tehlikeli yerlerde istihdam ediliyor, hayatta kalmayı başarıp hizmette bulunanlara dirlik tevcih ediliyordu. Metrisler hazırlandıktan sonra ise topların çekilmesi, yerleştirilmesi ve topçu efradının korunması için etrafına yapılacak “domuz damı”⁷¹ ve hendeğin doldurulması için gerekli olan ağaç tomruk getirilmesi gibi işlerde de garip yiğitler istihdam ediliyordu. Lefkoşa muhasarası sırasında Adana Mirlivası İbrahim Bey'in, Kilis Mirlivası, Trablus Mirlivası Mehmed Bey, Mora Mirlivası Ahmed Bey, Mehmed Bey, Habib Bey, Mehmed Bey, Yusuf Bey'in adamlarından oluşan 27 nefer metris kazımı ve top çekiminde istihdam edilmişti⁷². Muzaffer

---

⁶⁸ Niğde Beyi, muhasara esnasında atlı karavul hizmetine verilmişti. Pîrî'nin ifadelerine göre düşmanla muharebe etmekten geri durmamıştı. Bkz. *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, s. 13).

⁶⁹ Karavuldaki garip yiğitlerin yararlılıklarını gösterdikleri saha ekseriyetle Mağusa'dan yapılan huruç harekâtlarıdır. Bazı misaller için bkz. *KK*, nr. 221, s. 90 (28 Recep 978/26 Aralık 1570); *KK*, nr. 221, s. 92 (6 Şaban 978/3 Ocak 1571), s. 92 (7 Şaban 978/4 Ocak 1571); s. 100 (10 Ramazan 978/5 Şubat 1571).

⁷⁰ *KK*, nr. 221, s. 153 (25 Muharrem 979/19 Haziran 1571).

⁷¹ Osmanlıların melce, Avusturyalıların “kapuniyer” dedikleri domuz damları bomba, mermi ve taşlara dayanıklı olarak inşa edilirdi. Kale kuşatmasında kullanılan domuz damıyla ilgili izahat için bkz. Graf Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, s. 245, 247.

⁷² Halep Beylerbeyi Derviş Paşa'nın mektubuyla zikredilen beylerin adamları hakkında metris kazımı ve top çekiminde hizmet ettikleri için tımar istenmiştir. Bkz. *KK*, nr. 221,

Paşa'nın, Beyşehir beyinin, Kaptanıderya Ali Paşa'nın sundukları defterlerde de Kıbrıs Seferi'nde muhtelif bölgelerde top çeken garip yiğitler vardı⁷³. Kimin sunduğu belli olmayan başka bir defterde Lefkoşa fethinde ve Mağusa Kuşatması'nda top çekme ve metris yapmada hizmet eden 10 nefer gönüllü askere 3.000 akçelik timar verilmişti⁷⁴. Metriste bulunan askerlerin iâşesi hususunda da garip yiğitlerin kullanıldığı görülür. Halep beylerbeyine gönderilen fermanda buna dair bir misal söz konusudur. Zağarcıbaşı Musa Ağa, garip yiğitlerden Ali'ye yeniçeri metrislerinde gece-gündüz sakalık ettiği ve su verirken düşman şakalozu ile vurulup yaralandığı için bir hisar gediği verilmesini istiyordu⁷⁵.

Metrisler hazırlayarak surların önündeki hendeğe yaklaşan Osmanlı kuvvetleri *sıçan yollarını* açarken çıkardığı toprağı bu hendeği geçmek için kullanmak amacıyla kale önüne yığardı⁷⁶. Bundan sonra ise surlara ulaşmak amacıyla yapılacak geçiş yolu için çıkarılan toprak

---

s. 25-26 (18 Rebiülevvel 978/20 Ağustos 1570); s. 64 (20 Cemaziyelevvel 978/20 Ekim 1570); s. 108 (14 Şevval 978/11 Mart 1571); s. 129 (9 Zilhicce 978/4 Mayıs 1571); s. 148 (9 Muharrem 979/3 Haziran 1571); s. 152 (15 Muharrem 979/9 Haziran 1571); KK, nr. 221, s. 152 (22 Muharrem 979/15 Haziran 1571); s. 155 (1 Safer 979/25 Haziran 1571); s. 156 (4 Safer 979/29 Haziran 1571); Toplarla ilgili hususlarda sadece garip yiğitlerin hizmet etmediğini ifade etmemiz gerekir. Topçubaşının tezkiresiyle kul oğlu ve kul karındaşı olup burada hizmet ettikleri için iki akçe ile topçu olarak ocağa alınanlar söz konusudur. Bkz. KK, nr. 221, s. 144 (2 Muharrem 979/27 Mayıs 1571).

⁷³ Müezzinzâde Ali Paşa'nın adamları için bkz. KK, nr. 221, s. 14-15 (26 Safer 978/30 Temmuz 1570); Beyşehir beyi adamı için bkz. KK, nr. 221, s. 50 (11 Rebiülahir 978/12 Eylül 1570); Muzaffer Paşa adamı için bkz. KK, nr. 221, s. 1089 (14 Şevval 978/11 Mart 1571); Muhasaranın başlangıcında Kapudan Ali Paşa (Müezzinzâde), Anadolu Beylerbeyisi İskender Paşa, Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa ve Şehrizol Beylerbeyi Muzaffer Paşa ile Canpolad Bey metrislerin hazırlanmasında görev almışlardı. Bkz. *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, s. 13.

⁷⁴ KK, nr. 221, s. 129 (9 Zilhicce 978/4 Mayıs 1571).

⁷⁵ Mühimme Defterleri nr. 13, hk. 1806 (28 Safer 979/22 Temmuz 1571); Kıbrıs seferinde dergâh-ı âli sakalarının bulunduğu ve sakabaşının adamlarından dirliksiz olanlara da seferdeki hizmetlerinden dolayı dirlikler verilmiştir. Mesela bkz. KK, nr. 221, s. 133 (18 Zilhicce 978/13 Mayıs 1571).

⁷⁶ Hendek kazarken müdafilerin saldırıları neticesinde yaralanan ve dirlik alan garip yiğitler de vardı. Mesela garip yiğitlerden Abdullah oğlu Mehmed, Lefkoşa muhasarasında hendek kazarken top serpindisi ile yaralanmış ve kendisine gece gündüz metristen ayrıldığı için dirlik verilmişti. Bkz. KK, nr. 64 s. 80 (16 Rebiülevvel 978/18 Ağustos 1570).

torbalarla hendeğe doldurulurdu⁷⁷. Kıbrıs Seferi'nde garip yiğitlerin “toprak sürme”⁷⁸ olarak da ifade edilen hendek doldurma işinde istihdam edildiklerine dair kayıtlar vardır⁷⁹. Yapılan işin tehlikesine nispetle çuvallara doldurulan toprağı atmak için fedai yazılması da yine bu hizmetleri yaparak dirlik elde etmek isteyen garip yiğitler için uygun bir yoldu. Derviş Paşa'nın sunduğu deftere göre 5 nefer hendekte yapılan muharebede çuvalları atmak için fedai yazılmış ve hizmetlerini eda etmişti. Derviş Paşa'nın gönüllüler için de tavsiyede bulunduğu görülür. Bu tavsiye gönüllüler hakkında devletin tavrını yansıtmaya açısından son derece mühimdir. Zira Derviş Paşa, diğer askerleri de teşvik için, daha önce fedai yazılıp hizmette bulunanlara dirlik tevcih edilmesini gerektiğini savunmaktaydı⁸⁰. Burada fedai yazılmasıyla kastedilen ayrı bir askerî sınıftan ziyade yapılan işin tehlikesine matuf bir isimlendirmedir⁸¹. Bu

---

⁷⁷ Veysel Göger, 16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 127-133.

⁷⁸ Toprak sürme bazı çalışmalarda siper kazma faaliyeti olarak zikredilse de (Mehmet Canatar, “Muhasara, Osmanlılar'da”, *DİA*, c. 31, s. 13) kayıtlarda metris kazımından sonra ve gediklerden önceki faaliyetler olarak karşımıza çıkmasından hendek doldurma faaliyeti olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁹ Mağusa muhasarasında Beyşehir beyi ve Diyarbakır beylerbeyi emrinde “toprak sürme” ve “toprak berkitme” işlerinde çalışan garip yiğitlere 3.000 akçe timar ihvan edilmişti. Bkz. *KK*, nr. 221, s. 152 (15 Muharrem 979/9 Haziran 1571); *KK*, nr. 221, s. 152 (22 Muharrem 979/15 Haziran 1571); Karaman beylerbeyinin arzı için bkz. *KK*, nr. 221, s. 159 (11 Safer 979/5 Temmuz 1571).

⁸⁰ “*Mezbûrlar için Derviş Paşa tezkire gönderüp hendak dibinde toprak için atılan çuvalları üstüne itmekte fedâyi yazılıp varup edâ-i hizmet idüp sa'irlerini dahi tergîb için mezbûrlara dirlik olmak lâzımdır deyü bildirmeğin ibtidâdan ikişer bin akçe timar buyurıldı.*”. Bkz. *KK*, nr. 221, s. 173 (6 Rebiulevvel 979/29 Temmuz 1571). Derviş Paşa'nın İskender Paşa, Mustafa Paşa ve Kapudan Ali Paşa ile birlikte Lefkoşa muhasara kolları komutanlarından olması bu teşviki istemesinde etkili olmuştur. Paşaların muhasara kollarına tayinleriyle ilgili bkz. Zîrekî, *Târih-i Kıbrıs, I. Kısım*, haz. Münevver Durmuşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Lisans Mezuniyet Tezi, İstanbul 1965, s. 28-29.

⁸¹ İncelediğimiz arşiv kayıtlarında *toprak sürme* işinde istihdam edilen diğer isimler için bu sıfat kullanılmamıştır. Osmanlı kroniklerinde ise yine mezkûr işte olduğu gibi tehlikeli bir duruma giren askerler için bu ifadenin kullanıldığı görülür. Mesela Celali reislerinden Tavi Halil'in kardeşini takip eden ordu Nıksar dağlarında olduğunu haber alınca çarhacı ve dümdar kuvvetleri çıkararak güvenliği sağlamaya çalışmışlar, “*fedâyi yiğitler diller ve başlar*” getirerek düşmanın durumundan haberdar olunmuştu. Bkz.

manada muharebe sahasında ölüm tehlikesi en yüksek olan uğraşlar için garip yiğitlerin istihdam edildiğini ve bunları teşvik etmek için dirlik verildiğini söylemek yanlış olmaz.

Müdafiler hendeği doldurmaya çalışan ve umumî hücumla geçmek isteyen muhasara kuvvetlerini engellemek için bazı yollara başvuruyorlardı. Askerlere saldırılması, doldurulan odun ve çalıkların tutuşturulması, hendeği doldurmak için atılan toprağın alınması bu manada karşılaşılan metotlardı⁸². Osmanlılar, düşman askerlerinin çıktığı noktayı tespit etmeye, burayı kapatmaya gayret ederlerdi. Buradan çıkan askerler canlı ele geçirilmeye çalışılır, gerektiğinde öldürülürlerdi. Her ne kadar ayrıntılara vâkıf olamasak da Lefkoşa'daki müdafilerin bu tarz saldırılarının sonuçsuz kaldığı Graziani'nin şu ifadelerinden anlaşılmaktadır; "...hendeğe o kadar sağlam yerleşmişlerdi ki, surların altını kazarak oyarak yıkmaya başladılar, onların şehre girmesini önleyecek bir güç kalmamıştı..."⁸³. Diğer taraftan tevcih kayıtlarından Venedik kuvvetlerinin bazı teşebbüsleri hakkında da bilgilere ulaşabilmekteyiz. Mesela Lefkoşa Kalesi yanında yürüyüş yapılacak yerleri kazan bir kavvası çengelle yakalayıp çekmek isteyen müdafilerin teşebbüsü 5 sipahi ve 1 garip yiğit tarafından boşa çıkarılmıştı⁸⁴. Mağusa muhasarasında ise hendekten çıkarılan toprağı almaya çalışan düşman askerlerinin olduğu görülür. Hatta bunlardan birini yakalayan bir sipahi ve bir garip yiğide dirlik ve terakki verilmiştir⁸⁵.

Lefkoşa ve Mağusa muhasaraları sırasında müdafiler zaman zaman kale dışarısına çıkardıkları birliklerle hendekte olan Osmanlı

Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), c. 1, haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003, s. 531. Buradan da anlaşıldığı üzere mevcut askerî grubun içerisinde tehlikeli bir işi yapan kişilere atfen kullanılmaktadır.

⁸² Müdafilerin saldırıları ve Osmanlıların uyguladığı bazı müdafaa taktikleri için bkz. Veysel Göğür, 16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları, s. 127-133.

⁸³ Antonio Maria Graziani, *Kıbrıs Savaşı 1570-1571*, s. 46.

⁸⁴ *KK*, nr. 221, s. 29 (25 Rebiülevvel 978/27 Ağustos 1570); "*Lefkoşa'nın yürüyüş yollarını kazan kavvaslardan birin kafir kal'adan çengel ile çeküp alırken halâs eylemişlerdir deyü*" (*Mühimme Defterleri*, nr. 8 s. 64 (25 Rebiülevvel 978/27 Ağustos 1570)); Kavvası kurtaranlardan garip yiğit Hamza'ya Avlonya Beyi Muzaffer Paşa'nın isteğiyle dirlik verildiği anlaşılmaktadır. Tımışvar beylerbeyine yazılan emir için bkz. *KK*, nr. 64, s. 107.

⁸⁵ *KK*, nr. 221, s. 94 (20 Şaban 978/17 Ocak 1571).

kuvvetlerine veya karavuldaki askerlere saldırmışlardı. Bu manada müdafî kuvvetlerinin huruç hareketleri iki amaca matuftu. İlki, hücum eden taraftan esir alarak istihbarat elde etmek. İkincisi ise hem metris yapımını zorlaştırmak hem de karşı tarafın moralini bozmaktı. Bu huruç harekâtı genelde hücum kuvvetlerinin tarassut altında tutularak gafîl avlayabilecekleri bir zamanda gerçekleştirilirdi. Lefkoşa ve Mağusa muhasaralarında düşman tarafından gerçekleştirilen huruç harekâtı bu amaca matuftur. Bu manada Lefkoşa ve Mağusa'dan çıkan düşmanlarla yaşanan muharebelerde yararlılık gösteren garip yiğitler vardır⁸⁶. Lefkoşa muhasarasında Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa'nın bulunduğu kola yapılan şiddetli huruç hareketleri ve metriste bulunan askerlerin mücadeleleriyle ilgili ayrıntılı bilgilere de sahibiz⁸⁷. Yine Mağusa muhasarasında Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın lağımcıları üzerine huruç hareketi gerçekleştirilmişti⁸⁸.

Düşman birliklerine, kalelerden huruç eden düşmana veya kale önündeki birliklere ya da düşman metrislerine yapılan cengâverce saldırıyı ifade eden ve esasında dil (esir) almaya matuf bir eylem olan “at

⁸⁶ Bu konuda oldukça fazla misal olmakla birlikte burada bazıları zikredilecektir. Lefkoşa ve Mağusa'dan çıkan düşmanla muharebede yararlılık gösteren garip yiğitlerle ilgili bazı misaller için bkz. *KK*, nr. 221, s. 25 (18 Rebiulevvel 978/20 Ağustos 1570); Ohri Beyi ve Karaman Beylerbeyi'nin arzları için bkz. *KK*, nr. 221, s. 100 (10 Ramazan 978/5 Şubat 1571); Dülkadırlı Beylerbeyi'nin arzı için bkz. *KK*, nr. 221, s. 101 (12 Ramazan 978/7 Şubat 1571); Şam Yeniçeri Kethüdası arzı için bkz. *KK*, nr. 221, s. 104 (Gurre-i Şevval 978/26 Şubat 1571); Niğde Beyi'nin arzı için bkz. s. 186 (18 Rebiulevvel 979/10 Ağustos 1571); muhtelif diğer örnekler için bkz. *KK*, nr. 221, s. 102 (14 Ramazan 978/9 Şubat 1571), s. 102-119, 121-125, 127-132, 134-144, 158-159, 172. Mezkûr kayıtlar 14 Ramazan 978/9 Şubat 1571-4 Rebiulevvel 979/27 Temmuz 1571 tarihleri arasını kapsamaktadır.

⁸⁷ “ve zirh-püş iki üç bin mîkdârı melâ'in-i nekbet-furiş taşra çıkup ... kendüler bi'l-ittifâk ba'zı atlu ve ba'zı yayak Karaman meterisi üzerine hücum etdükde; ... mîr-i mîrân-ı iklim-i Yünân Hasan Paşa-yı rifat-mekân [14a] hazretleri ... 'asâkir-i devlet-nişânı ile güşiş edüp ol hâlde sâ'ir zümre-i sipâh-ı nuşret-karînun dahi 'urük-ı hamîyyetleri ve nâ'ire-i gayretleri müteharrîk olup berk-ı 'atf gibi havale olduklarında, rih-i 'âşîfriy-i sahradan has ü hâşâki târ ü mâr ve seyl-i nil ka'r-ı deryadan remâl-ı âbi der-kenâr etdüğü gibi, ol gelen gürüh-ı mekrûhı tağıdup başlann ârâyış-i rimâh-ı efi-mişâl kılup {tob-ı} ru'üs-ı a'dâ-yı {14b} nekbet-karm ile ordu-yı hümâyüm toldurdılar. Küffâr-ı lâzımül'intişârün şimşir-i cân-şikârdan halâs olanları firâr edüp mür-ı hakiri-bî-dermân ve mar-ı piçîde-i nâtüvân gibi şika-i zemîn-i kal'a-i şekâvet-temkîni giru ihtiyar etdiler.” Bkz. *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, s. 14.

⁸⁸ *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, s. 40.

salma” da garip yiğitlerin yoldaşlıklarını gösterdikleri yerlerden biriydi. Muhasaranın doğası gereği tehlikeli olduğu kadar dil elde etmek için uygun ve yararlı bir yöntem olduğu aşikârdır. Mesela Mağusa Kalesi'nden çıkan düşmana “*at salan*” ve “*dil getiren*” Niğde Beyi'nin bir adamı için timar istenmişti⁸⁹. Karaman Beylerbeyi'nin sunduğu bir başka örnekte ise yararlılık gösteren bir garip yiğit hem düşmana at salmış hem de bayrak ve esirle dönmüştü⁹⁰.

Ohri, Avlonya, Prizren ve İlbasan beylerinin sunduğu arzlarda ise Mağusa'dan çıkan küffara mukabelede bulunarak bir askeri öldüren nefere 3.000 akçe timar istenmişti⁹¹. Düşman birliğine atla hücum etmek kendi başına tehlikeli bir adet olduğu halde daha ileri giderek kale kapısında bekleyen düşmanlara saldıran garip yiğitler de vardı. Derviş Paşa'nın sunduğu arza göre Mağusa Kalesi'nde çıkan düşmana at salan Hasan, kale kapısına kadar giderek silahıyla düşmanı yaralayarak geri dönmüştü⁹². Tek seferlik yaptığı at salmayla dirlik alabilen garip yiğitler olduğu gibi bunu defaatle gerçekleştirdikten sonra arz edilenler de vardı⁹³.

Düşman eşyasını getirerek dirlik almak kuşatmanın hemen her aşamasında karşımıza çıkan bir durumdur. Zira yararlılığını ispat etmek isteyen neferlerin muhatabına kanıt sunması talep edilen dirliğin tevcihinde kolaylık sağlardı. Mesela Lefkoşa muhasarası sırasında Halep beylerbeyinin adamı karavulda iken kale önüne çıkan bir “*yarar kafir*”e at salarak başındaki tulgasını (miğferini) getirmişti⁹⁴. Garip yiğitlerden

---

⁸⁹ Kayseri Beyi'nin arzı için bkz. *KK*, nr. 221, s. 110 (20 Şevval 978/17 Mart 1571).

⁹⁰ *KK*, nr. 221, s. 99 (7 Ramazan 978/2 Şubat 1572). Lefkoşa'dan alınan esirlerle ilgili güncel bir çalışma için bkz. Mehmet Akif Erdoğan, “1570'te Lefkoşa'nın Fethinde Alınan Hristiyan Esirler”, *Yeni Türkiye*, Sayı 128 (2022), s. 363-367.

⁹¹ *KK*, nr. 221, s. 85 (12 Recep 978/10 Aralık 1570).

⁹² *KK*, nr. 221, s. 84 (10 Recep 978/8 Aralık 1570); Bir diğer misal ise çıkan düşmanı uzaktan tüfeğiyle öldüren Mehmed b. Abdullah'tı. Yeniçerilerden ve sipahilerden askerlerin şahitliğiyle yoldaşlığını kanıtlamış ve 3.000 akçelik timar almıştı. Bkz. *KK*, nr. 221, s. 84 (9 Recep 978/7 Aralık 1570).

⁹³ Semendire Beyi'nin sunduğu arz için bkz. *KK*, nr. 225, s. 66 (29 Rebiülevvel 980/9 Ağustos 1572).

⁹⁴ Dülkadir Beylerbeyi'nin mektubuyla Halep Beylerbeyi adamına verilen 3.000 akçelik timar için bkz. *KK*, nr. 221, s. 82 (Gurre-i Recep 978/29 Kasım 1570); Kimin sunduğu belli olmayan başka bir örnekte ise düşman tulgası getiren bir garip yiğide 2000 akçe

Yusuf ise Lefkoşa muhasarasında burç üzerinde savaşıırken yaralanmış ve düşmanın tüfeğini de almıştı. Yusuf'a bu başarısı karşılığında 3.000 akçelik timar emri verilmişti⁹⁵.

Kalelere yakın bir mahalden tünel açılarak surların çökertilmesi veya patlatılması olarak ifade edilen lağım, Osmanlıların kale kuşatmalarında sur hattını geçebilmek için tercih ettiği yöntemlerden biriydi. Osmanlılar muhasaralarda iki tip lağım kullanmaktaydı. Bunların ilki metrislerin bulunduğu alandan surlara atılan lağımlardı. Henüz sıçan yollarının ve hendeğin doldurulmamış olduğu dikkate alındığında bu lağımın kazılma süresinin uzun süreceği ama başarılı olunduğu takdirde hücum kuvvetlerine kolaylık sağlayacağı aşikârdır. İkinci tip lağım ise daha çok düşman surlarına yaklaşıp hendekler doldurulduktan ve havale kuleleri inşa edildikten sonra hazırlanan lağımlardı. *Kubur* da denilen bu lağım, toprağın altından değil sıçan yolu şeklinde etrafına toprak yığarak ve üstü ağaçlarla kapatılmak suretiyle inşa edilirdi⁹⁶. Müdafiler, su dolu leğenler/kovalar ve davul derilerindeki titreşim vasıtasıyla Osmanlıların lağımalarının yönünü tayin ettiğinde karşı lağımlar açarak o lağımı çökertmeyi hedeflerdi. Bazen de lağımlar çökertilmeyip toprağın altında küçük çaplı bir muharebe yaşanırdı. Çok dar bir mekânda gerçekleşen bu çatışmalarda karşı tarafın durumunu öğrenmek için esir alınmaya da çalışılıyordu. Bu manada Kıbrıs Seferi'nde muhtelif ricalin emrindeki askerlerin ve garip yiğitlerin lağım hizmeti verdiklerine dair misaller vardır. Mesela Akşehir beyi metris ve lağımda hizmet eden bir garip yiğide dirlik istiyordu⁹⁷. Yine Mağusa Kalesi'nde Canpolad Bey'in lağımında düşmanla muharebede yararlılık gösteren bir nefere 3.000 akçelik timar ihsan edilmişti⁹⁸.

---

timar tahsis edilmişti (“*Gece ile kal’adan çıkan küffârın toğulgasın alup getürmeğın*”, *KK* nr. 221, s. 19 (6 Rebiulevvel 978/8 Ağustos 1570); Ayrıca bkz. *Mühimme Defterleri*, nr. 8, s. 140).

⁹⁵ BOA, *Timar Ruznamçe Defterleri* (=D.FRZ.d), nr. 30, s. 453.

⁹⁶ Veysel Göger, 16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları, s. 118-120; Marsigli'nin galeri olarak adlandırdığı sıçan yolları, düşman ateşinden korumak maksadıyla bahse konu domuz damlarıyla örtülü bir yol haline getirilebiliyordu. Bkz. Graf Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, s. 247.

⁹⁷ *KK*, nr. 221, s. 63 (20 Cemaziyelevvel 978/20 Ekim 1570).

⁹⁸ Beyşehir beyinin sunduğu tezkire için bkz. *KK*, nr. 221, s. 155 (Gurre-i Safer 979/25 Haziran 1571).

Garip yiğitler, muhasaranın tüm aşamalarında olduğu gibi umumî hücumları ifade eden yürüyüşlerde de yer alarak dirlik alma ümidiyle “*şeca'at-şiâr*”lıklarıyla ön plana çıkıyorlardı. Bu manada garip yiğitlerin Lefkoşa yürüyüşlerinde⁹⁹, Mağusa yürüyüşlerinde¹⁰⁰ görev aldıkları, bunlardan başarı gösterenlere timar ve gedik tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Bu hücumlar sırasında açılan gedikler muhasaranın neticesi açısından önemliydi. Gedik açılmasıyla ilgili Mustafa Kethüda'nın sunduğu kişiler konumuz açısından oldukça önemlidir. Zira bu kayıta Mağusa muhasarasında hizmet eden 3 neferle ilgili önemli bir ayrıntı kaydedilir. “*Hendeği açarak kuleye ilk kazma vuranlar*” olarak tanımlanan 3 garip yiğide hizmetleri mukabilinde dirlik tevcihine vesile olmuştu¹⁰¹. Bu işin düzensiz kabul edebileceğimiz gönüllüler tarafından gerçekleştirilmesi de devletin tehlike arz eden görevlerde profesyonel askerlerini olabildiğince az kullanmaya çalıştığına işaret etmektedir.

Surlarda gedik açılmasından sonra gedikte, burçlarda ve sur üstünde devam eden mücadelelerde diğer askerî zümrelerle birlikte garip yiğitlerin önemli bir yeri vardı. Mesela Lefkoşa'daki umumi hücumların birinde surlardaki gediklerde devam eden muharebede başarılı olan iki garip yiğide Diyarbakır'da gönüllü gediği verilmişti¹⁰². Bu iki neferle

⁹⁹ İlbasan beyi Halil Bey'in arzı için bkz. *KK*, nr. 221, s. 40 (11 Rebiulahir 978/12 Eylül 1570); Halep beylerbeyi ile Kaptanıderya Pertev Paşa'nın sunduğu garip yiğitler için bkz. *KK*, nr. 221, s. 41 (11 Rebiulahir 978/12 Eylül 1570); Beyşehir Beyi, Halep Beylerbeyi, Canpolad Bey ve Derviş Paşa'nın sunduğu garip yiğitlerle ilgili bkz. *KK*, nr. 221, s. 49 (11 Rebiulahir 978/12 Eylül 1570); Menteşe beyinin arzı için bkz. *KK*, nr. 221, s. 54 (10 Cemaziyelevvel 978/10 Ekim 1570); Kengiri beyi arzı için bkz. *KK*, nr. 221, s. 58 (14 Cemaziyelevvel 978/14 Ekim 1570); Beyşehir beyi arzları için bkz. *KK*, nr. 221, s. 61 (18 Cemaziyelevvel 978/18 Ekim 1570), s. 63 (20 Cemaziyelevvel/20 Ekim 1570); Tarsus Beyi arzı için bkz. *KK*, nr. 221, s. 70 (28 Cemaziyelevvel 978/28 Ekim 1570); Mehmed Bey'in arzı için bkz. *KK*, nr. 221, s. 85 (13 Recep 978/11 Aralık 1570); Akşehir Beyi Hüsrev Bey'in arzı için bkz. *KK*, nr. 221, s. 86 (17 Recep 978/15 Aralık 1570); Muzaffer Paşa'nın arzı için bkz. *KK*, nr. 221, s. 128 (9 Zilhicce 978/4 Mayıs 1571).

¹⁰⁰ Anadolu Beylerbeyi'nin sunduğu garip yiğitler için bkz. *KK*, nr. 221, s. 165 (21 Safer 979/15 Temmuz 1571). Mağusa'da kule yürüyüşünde hizmet eden garip yiğitle Safed beyinin arzı için bkz. *KK*, nr. 221, s. 187 (19 Rebiulevvel 979/11 Ağustos 1571). Akşehir ve Beyşehir beylerinin Mağusa yürüyüşünde hizmet eden garip yiğitlerle ilgili sunduğu kayıtlar için bkz. *KK*, nr. 221, s. 172 (4 Rebiulevvel 979/27 Temmuz 1571), 191 (23 Rebiulevvel 978/15 Ağustos 1571).

¹⁰¹ *KK*, nr. 221, s. 198 (2 Rebiulahir 979/24 Ağustos 1571).

¹⁰² *KK*, nr. 221, s. 47 (11 Rebiulahir 978/12 Eylül 1570).

ilgili düşülen “yoldaşlarının şehîd olduğu ve kendilerinin yaralı oldukları” kaydı mücadelede hayli garip yiğidin bulunduğu işaret etmektedir. Surların yıkılması veya gediklerin ele geçirilmesinden sonra mücadele dış surlarla iç surların arasındaki alanda, dış surların üzerinde veya kulelerde devam etmekteydi. Mağusa’da Canpolad Bey kolunda açılan lağımla yıkılan burç başında ve yine aynı muhasarada Derviş Paşa’nın emrinde yıkılan burçlar üzerinde savaşan garip yiğitlerle ilgili kayıtlar mevcuttur¹⁰³.

Muharebe içerisinde yer almaları haricinde fetih sonrasında alınan kalelerin tamirinde çalışarak dirlik alan garip yiğitlere de rastlamak mümkündür. Mesela hem Lefkoşa yürüyüşündeki hizmetleri hem de kalenin tamirindeki yoldaşlığı için Muzaffer Paşa’nın arz ettiği bir garip yiğide 3000 akçelik timar tevcih edilmişti¹⁰⁴. Yine Kıbrıs Beylerbeyi Sinan Paşa, Mağusa Kalesi’nin tamirinde çalışan 10 gureba için dirlik talep etmişti¹⁰⁵. Bazı durumlarda garip yiğitlerin önceki meslekleriyle ilgili de ayrıntı verilmekteydi. Buna mukabil yararlılık gerekçelerinin meslekleriyle ilgili olup olmadığı açık değildir. Kıbrıs Seferi’nde Beyşehir beyinin sunduğu garip yiğitlerden biri Aşçı Hızır’dı. “Kıbrıs’a gelelden berü hizmetden hâlî olmayup ve yürüyüşde dahi ziyâde yoldaşlık” ettiği için ibtidadan 4.000 akçelik timar tevcih edilmişti¹⁰⁶. Kayıttan anlaşıldığına göre Hızır’ın yararlılığı iki aşamadan oluşmaktadır. İlki Kıbrıs’a geldiğinden beri yaptığı hizmetler ikincisi ise yürüyüşte, yani hücumlarda hizmet etmesidir. Bu manada müphem bırakılan ilk hizmetlerin mesleğiyle ilgili olabileceği değerlendirilebilir. Benzer bir durum “Lefkoşa fethinde yarar kafir kesüp yoldaşlık” ettiği için kendisine timar tevcih edilen Nalband Şaban için de geçerlidir¹⁰⁷. Bir

¹⁰³ KK, nr. 221, s. 155 (Gurre-i Safer 979/25 Haziran 1571), s. 184 (16 Rebiulevvel 979/8 Ağustos 1571); Canpolad Bey’in sunduğu bir arzda Mağusa’da yıkılan burcun başında savaşarak kâfirlerin ellerinden bayraklarını alan bir garip yiğide 3.000 akçe timar tevcih edilmişti. Bkz. KK nr. 221 s. 154 (27 Muharrem 979/21 Haziran 1571). Canpolad Bey’in lağımla yıktığı burç hakkında ayrıca bkz. *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, s. 46; Canpolad Bey ve askerleri bu burçta oldukça şiddetli çatışmalara katılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Şenol Çelik, “XVI. Yüzyılda Hanedan Kurucu Bir Osmanlı Sancakbeyi: Canbulad Bey”, s. 22-23.

¹⁰⁴ KK, nr. 221, s. 128 (9 Zilhicce 978/4 Mayıs 1571).

¹⁰⁵ KK, nr. 225, s. 40 (17 Safer 980/29 Haziran 1572).

¹⁰⁶ *Mühimme Defterleri*, nr. 8, hk. 1205 (1 Cemaziyelahir 978/31 Ekim 1570).

¹⁰⁷ KK, nr. 221, s. 48 (11 Rebiulahir 978/12 Eylül 1570).

diğer misal ise Niğde, Bolu ve İlbasan beylerinin arz ettiği garip yiğitlerden Mehmed oğlu Kâtip Ali hakkındadır. Ali'ye Lefkoşa fethinde ve Mağusa'dan çıkan düşman birlikleriyle yapılan muharebelerdeki yoldaşlığı için üç bin akçelik timar istenmişti¹⁰⁸. Şaban ve Ali'nin yoldaşlığı ve mükâfatı muharip olarak başarılarından olsa da garip yiğitler arasında mesleği sahibi olanların da bulunduğunu göstermesi açısından mühimdir.

4. Garip Yiğitlerin Aldıkları Dirlikler

Garip yiğitler arasında başarı gösterenlere, hizmetleri mukabilinde dirlik veya gedik tevcih ediliyordu¹⁰⁹. Böylece sisteme dâhil olup devletin kadrolu askerleri olarak düzenli bir gelire sahip oluyorlardı. Garip yiğitler merkez ordusu da dâhil pek çok askerî zümreye girebiliyorlardı. Mesela yeniçeri kethüdasının sunduğu 3 garip yiğide, 3 akçe ile cebecilik verildiği görülmektedir¹¹⁰. Kıbrıs Seferi'ne katılan garip yiğitlerin taşra askerî teşkilatında girdikleri sınıflar hem kalelerde bulunan muhtelif ulufeli zümreler hem de taşrada bulunan yeniçeri birlikleriydi¹¹¹. Kalelerdeki sınıflardan genellikle gönüllü gediği verilmekteydi¹¹². Bazı durumlarda ise beşlü ve tüfekçi gediği ve isim verilmeden hisar gediği şeklinde zikredilen kayıtlar da söz konusuydu¹¹³.

---

¹⁰⁸ *KK*, nr. 221, s. 123 (27 Zilkade 978/22 Nisan 1571).

¹⁰⁹ Başarıları karşılığında mükâfat alanlar sadece garip yiğitler değillerdi. *KK*, nr. 221'de muhtelif askerî zümrelere ait kimselerin yararlılıkları neticesinde dirlik ve terakki aldıkları kayıtlar söz konusudur. Sipahizâde, zaimzâde, kul oğlu, kul karındaşı, yeniçeri, bölük halkı ile timarlı sipahiler ve zuema bunlardan bazılarıdır. Mesela metriste tüfeğiyle düşmanı öldüren bir yeniçeri bölüğe ilhak edilirken, aynı faaliyeti gösteren diğer bir yeniçeriye timar tevcih ediliyordu. Bkz. *KK*, nr. 221, s. 144 (2 Muharrem 979/27 Mayıs 1571).

¹¹⁰ *KK*, nr. 221, s. 160 (13 Safer 979/7 Temmuz 1571).

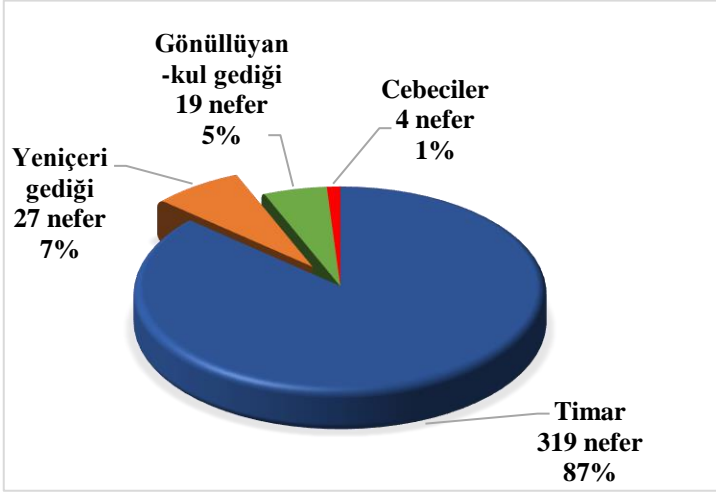
¹¹¹ Muhtemelen Şam Yeniçerileri Serdarı emrinde sefere gelen garip yiğitler, Şam yeniçerilerinden timara çıkanların gediklerine veya düşenden verilmek üzere tayin ediliyorlardı. Bazı misaller için bkz. *KK*, nr. 221, s. 93, 99-100, 104-105, 211-212.

¹¹² Kıbrıs Seferi'nde Lefkoşa yürüyüşünde ve gediklerde hizmet eden 2 garip yiğide Diyarbakır'da gönüllü gediği verilmişti (*KK*, nr. 221, s. 47 (11 Rebiulahir 978/12 Eylül 1570)); misaller için bkz. *KK*, nr. 221, s. 54, 98, 100, 155, 157, 207.

¹¹³ Kıbrıs Seferi özerlerinde örneğimiz olmasa da daha erken tarihli kayıtlarda mezkûr vazifeyi aldıkları görülmektedir. Mesela Hasan Bey ulufesiz ve timarsız serhadde hizmet eden bir garip yiğide beşlü gediği rica etmiş ve kabul edilmişti. Bkz. *KK*, nr. 214, s. 44 (22 Safer 963/6 Ocak 1556).

Diğer taraftan Kıbrıs Seferi'nde buldukları ve sonraki yıllardaki görevlerinden dolayı birkaç yıl sonra sunulan garip yiğitler de vardı¹¹⁴.

Sefere katılan bu gönüllülerin aldığı dirliklerin çoğunluğunu Osmanlı taşra askerî teşkilatına ait zümreler oluşturmaktaydı. Bunlar eyalet askerî teşkilatının en önemli unsuru olan tımarlı sipahiler, kalelerdeki gönüllüyan sınıfı, taşradaki yeniçeri bölükleri ve Mısır'daki bölüklerdir. Mesela bir garip yiğit 11 akçe ile Çerâkise-i Mısır zümresine alınmıştı¹¹⁵. Muhtelif askerî rical tarafından arz edilen 26 garip yiğide ise yevmî 5 ve 6 akçe ile Şam'da yeniçeri gediği tahsis edilmiştir¹¹⁶. Yine bazı beylerin sundukları garip yiğitlere de kul ve gönüllü gediği verilmişti¹¹⁷. Bu bilgiler ışığında garip yiğitlerin muhtelif askerî zümrelerin yanında daha çok tımar tasarruf etmeye başlayarak sisteme dâhil olduklarını söyleyebiliriz (Grafik 1).

Grafik 1: Garip yiğitlere verilen dirliklerin dağılımı¹¹⁸

¹¹⁴ Seferden iki sene sonrasına tekabül eden bir tevcih kaydı bu hususta misal teşkil etmektedir. Buna göre Kıbrıs Beylerbeyi Sinan Paşa, Mağusa Kalesi'nin tamirinde çalışan 10 gureba için dirlik talep etmişti. Bkz. *KK*, nr. 225, s. 40 (17 Safer 980/29 Haziran 1572).

¹¹⁵ *KK*, nr. 221, s. 34 (7 Rebiülahir 978/8 Eylül 1570).

¹¹⁶ *KK*, nr. 221, s. 100, 104, 105 (mezkûr kayıtlar 9 Ramazan-10 Şevval 978 arasındadır).

¹¹⁷ Mesela 5 garip yiğide Mağusa muhasarasında ziyade yoldaşlık ettikleri gerekçesiyle yevmî 10'ar akçe ile gönüllü gediği verilmişti. Bkz. *KK*, nr. 221, s. 207 (11 Rebiülahir 979/2 Eylül 1571).

¹¹⁸ *KK*, nr. 221'deki dirlikler esas alınmıştır.

Garip yiğitlerden başarı gösterenlere hizmetleri mukabilinde hangi sancaklardan timar tevcih edildiğiyle ilgili tam bir istatistik çıkarmak maalesef mümkün değildir. Ancak bazı ruus kayıtlarında tevcih yerlerinin yazılması yorum yapmamıza imkân tanır. Mesela Halep Beylerbeyi Derviş Paşa'nın sunduğu 2 garip yiğidin dirlik alacakları yerler olarak Maraş ve Karaman olarak belirtilmişti¹¹⁹. Lefkoşa yürüyüşünde ve kalede hizmetten dolayı 2 garip yiğide Diyarbakır gönüllü gediği verilmişti¹²⁰. Beyşehir beyi de 1 garip yiğide Erzurum'dan timar tevcih edilmesini rica ediliyordu¹²¹.

Dirlik alınan yerlerle ilgili bir diğer veri kaynağı ise yazılan emirlerdir. Bu emirlerden sisteme dâhil olacak garip yiğitlerin muhtelif vilayetlere dağıtıldıkları anlaşılmaktadır. Hassaten 13 numaralı mühimme defteri bu manada beylerbeyilerine gönderilen emirleri ihtiva etmektedir. Mesela Karaman beylerbeyine gönderilen emirlerde 24 garip yiğide başarıları mukabilinde dirlik tevcihi isteniyordu. Karaman Eyaleti'nde timar verilmesi istenilen garip yiğitlerin Aksaray, Kayseri, Beyşehir, Karahisar-ı Şarkî (2), Niğde (7), Kırşehir, Rum ve Kastamonu sancakbeyleri tarafından arz edilen neferler olduğu görülür¹²².

Timar ruznamçe defterlerinden tespit ettiğimiz kayıtlar, garip yiğitlere verilen timarların hangi vilayetlerde yer aldığını göstermesi açısından önemlidir. Seferi müteakip yıllardaki defterleri taradığımızda timar tevcihi için tercih edilen hususî bir bölgenin olmadığı görülür. Bu manada garip yiğitlere tevcih edilen timarların bulunduğu yerler şunlardır; Hüdavendigâr, Karesi, Menteşe, Karahisar-ı sahib, Sultanönü, Kastamonu, Bolu, Teke, Hamid, Alaiye¹²³, Karesi, Canik, Çorum, Halep,

¹¹⁹ KK, nr. 221, s. 14 (26 Safer 978/30 Temmuz 1570).

¹²⁰ KK, nr. 221, s. 47 (11 Rebiülahir 978/12 Eylül 1570).

¹²¹ KK, nr. 221, s. 103 (Gurre-i Şevval 978/26 Şubat 1571); Niğde beyinin arz ettiği bir garip yiğide de timarı Erzurum'da verilmişti. Bkz. *Mühimme Defterleri*, nr. 13, hk. 602.

¹²² *Mühimme Defterleri*, nr. 13, hk. 23, 49, 104, 253, 260, 295, 316, 402, 470, 471, 545, 607, 681, 748, 1098, 1376, 1524, 1526, 1568, 1616, 1670, 1689, 1800, 1824.

¹²³ Alaiye'de timar verilen bir garip yiğit için ayrıca bkz. Aydın Kurt ve Ayşenur Erdoğan, "Kıbrıs Seferi'nin Teke ve Alaiye Sancaklarındaki Timar Düzenine Etkisi", *Antalya'nın Sosyal ve İktisadi Tarihi (Osmanlı Dönemi)*, ed. Erdal Taşbaş, Ankara 2022, s. 320. Müellifler, gönüllü savaşçılardan olan garip yiğitleri kapıkulu süvarileri zümresi içerisinde bulunan gureba bölükleri ile karıştırmış ve Alaiye'den timar alan bir garip yiğidi kapıkulu zümresi olarak zikretmişlerdir. Bahse konu garip yiğit olan "Kasım oğlu

Hama, Selimiye, Azez, Tarsus, Divriği, Adana, Maraş, Kütahya (Simav), Aydın, Ankara, Hüdavendigar (Seferihisar), Menteşe, Viranşehir (Bolu), Kengiri gibi yerler vardır¹²⁴.

Garip yiğitlere tevcih edilen timarların miktarıyla ilgili tam bir birlik söz konusu değildir. Muhtelif Osmanlı idarecilerinin arz ettiği neferlere yine farklı miktarlarda timarlar verilmiştir. Genel olarak 3.000 akçelik dirliklerin tevcih edilmesine dair emir verildiği görülür¹²⁵. Buna mukabil her zaman emri verilen miktarda timar alamadıkları anlaşılmaktadır. Mesela Lefkoşa muhasarasında burç üzerinde “*küffar ile cenk ederken*” yaralanan ve düşmanın tüfeğini almış olan Yusuf’un elinde 3.000 akçelik timar emri bulunmasına rağmen Halep’ten verilen dirliği noksanı daha sonra tekmil edilmek üzere 2.000 akçelikti¹²⁶. Benzer

---

Ahmed” (BOA, *DFRZ.d*, nr. 32, s. 319 (13 Ramazan 979/29 Ocak 1572)), çalışmamızda daha önce zikrettimiz üzere herhangi bir bölük ve ulufe zikredilmeden kaydedilmesinden de anlaşılacağı üzere reyadan toplanan savaşıclardandır. Mezkûr timar ruznamçe defterinde gureba bölüklerinden kimselerin de timar aldığı kayıtlar söz konusudur. Gönüllü savaşıclardan farklı olarak bölük ve ulufe miktarları zikredilmektedir. Mesela daha önce Arslan adlı bir sipahinin tasarrufunda olan timarın onun vefatından sonra gurebâ-yı yemîn zümresinden 100. bölükte yevmî 9 akçe alan Erdoğan’ya tahsis edilmişti (*DFRZ.d*, nr. 32, s. 4 (23 Şevval 979/9 Mart 1572)). Defterde kapıkulu ordusundaki gureba zümresinden kimselere tevcih edilen diğer misaller ilgili bkz. *DFRZ.d*, nr. 32, s. 27, 107, 177.

¹²⁴ Kıbrıs Seferi’ndeki yararlılıkları için garip yiğitlere tevcih edilen timarlar için bkz. BOA, *DFRZ.d*, nr. 30, s. 453; *DFRZ.d*, nr. 31, s. 198; *DFRZ.d*, nr. 32, s. 5, 28, 35, 36, 136, 227, 268, 278, 298, 319, 344, 352, 370, 373; *DFRZ.d*, nr. 33, s. 81, 105, 465, 481, 492, 500, 540, 549, 629; *DFRZ.d*, nr. 34, s. 134, 415, 442; *DFRZ.d*, nr. 35, s. 41, 204, 249, 278, 318, 458, 581; *DFRZ.d*, nr. 36, s. 276; *DFRZ.d*, nr. 37, s. 116, 499, 576; *DFRZ.d*, nr. 39, s. 150, 177.

¹²⁵ Genel manada seyreden miktarların üzerinde dirlik tevcihi de söz konusu olabiliyordu. Mesela garip yiğitlerden Yahşi oğlu Kadem’in aldığı dirlik böyleydi. Üstelik timar yerine zeamet tevcih edilmişti. Ancak doğrudan bir zeamet tevcihi olmamış, seferde gösterdiği başarılar minvalinde henüz ilk dirliğini almadan ikinci defa tevcihte bulunmuş ve dirliği 7.000 akçelik timardan 20.000 akçelik zeamete çevrilmişti (“*Sâbika garip yiğitlerden Lefkoşa muhâsarası ve yürüyüşünde ziyâde hizmet itmekle 7 bin timar virilen Yahşi oğlu Kadem... Mağusa kal’ası hendaki yakınında küffârın iki çobanı ve 106 re’s koyunu girerken görüp bir nefer yoldaşıyla varup çobanları katl idüp koyunları askerın ete müzâyakaları var iken getirüp ziyâde yoldaşlık itmeğın*”). Bkz. *KK*, nr. 221, s. 106 (10 Şevval 978/7 Mart 1571). İfadelerde görüldüğü üzere Kadem’in ilk yoldaşlığında verilen timarın zeamete çevrilmesinin sebebi askerın et ihtiyacının arttığı bir zamanda bu ihtiyacı karşılayacak bir başarı göstermesidir.

¹²⁶ *D.FRZ.d*, nr. 30, s. 453.

bir durum Mağusa Kalesi'nden huruç eden düşmanlarla gerçekleşen muharebelerde yararlılık gösteren garip yiğitlerden Ali için de geçerlidir. Beyşehir beyinin arzıyla kendisine 3.000 akçelik timar emri verilmesine rağmen noksanı daha sonra tekmil edilmek üzere 2.300 akçelik bir timar veriliyordu¹²⁷. Şu hâlde garip yiğitlerin ellerine verilen dirlik emirlerinde yazılı miktarlarda timarları her zaman tasarruf edemediği söylenebilir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî teşkilatına dair yapılan çalışmalar muhtelif sebeplerden dolayı merkez ve taşra teşkilatında bazı gruplar üzerinde sınırlı kalmıştır. Gönüllü savaşçılarla ilgili yapılan çalışmalar ise henüz başlangıç aşamasındadır. Bu manada çalışmamızda gönüllü savaşçılardan olup hassaten reayadan toplanan askerleri ifade eden garip yiğitlerin faaliyetleri Kıbrıs Seferi özelinde ele alındı. Gönüllü savaşçıların temin yerleri ve kullandıkları teçhizatlar başta olmak üzere nasıl organize oldukları ortaya koyulmaya çalışıldı. Garip yiğitleri arz eden devlet ricalinin listesi çıkarılarak gönüllü savaşçıları istihdam eden idareciler tespit edildi.

Garip yiğitlerin muhasaradaki faaliyetleri arşiv vesikaları ışığında ortaya koyuldu. Gönüllü savaşçıların muhasaralardaki konumlarına Kıbrıs Seferi örneği üzerinden dikkat çekildi. Garip yiğitlerin karavul nöbetinden, lağım kazmaya, gedikler ve burçlardaki muharebelerde ve umumî hücumlarda muharip güç olarak istihdam edildikleri görülmektedir. Diğer taraftan hendekteki askerlere su dağıtmak veya top ve toprak taşımak ile metris hazırlamak gibi geri hizmette kullanıldıkları da kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Tevcih işlemlerine dair veriler gönüllü savaşçıların hassaten taşra askerî organizasyonunun parçası olan zümrelere alındıklarını göstermiştir. Çerakise-i Mısır, Şam Yeniçerileri, Gönüllüyân gedikleri girilen zümreler arasında yer alsada da dirliklerin ağırlığını timarlar oluşturmaktadır. Verilen timarların miktarları bazı durumlarda değişiklik arz etmekle birlikte genel itibarıyla 3000 akçelik dirliklerdir. Dirliklerin

---

¹²⁷ "...yedi yüz akçe noksanıyla tekmil olmak üzere...". Bkz. *DFRZ.d*, nr. 39, s. 150. Noksanı daha sonra tekmil edilmek üzere garip yiğitlere tevcih edilen dirliklerle ilgili diğer misaller için bkz. *DFRZ.d*, nr. 31, s. 198; *DFRZ.d*, nr. 34, s. 442; *DFRZ.d*, nr. 39, s. 177.

bir bölgeye mahsus olmadığı, farklı eyaletlere dağıtıldığı açıkça görülmüştür.

Dirlik elde etmek amacıyla Osmanlı ordusu içerisinde bulunan garip yiğitlerin hem muharebe alanının hazırlanması hem de hücumlarda aktif rol aldığı görülmektedir. Osmanlı askerî tarih yazımında gönüllü savaşçıların rollerine dikkat çekilmesi önemlidir. Üstelik bu grupların ortaya çıkışı ve artışı pek çok askerî, iktisadî ve sosyal gelişmeyle doğrudan ilişkilidir. Devletin eşkıyalık hareketleri başta olmak üzere, eyaletlerdeki idarecilerin güç kazanması, asi tenkillerinin zorlaşması ve savaşçı açığının kapatılmasında önemli yer tutan paralı savaşçıların ilk nüvelerini de oluşturmaları açısından önemlidir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

Kamil Kepeci Tasnifi

nr. 64, 221

Mühimme Defterleri

nr. 8, 11, 13, 16

Timar Ruznamçe Defterleri

nr. 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi

Fatih Koleksiyonu, nr. 3497

Kaynak Eserler ve Yayınlanmış Arşiv Vesikaları / Primary Sources and Published Archival Sources

12 *Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I*, haz. Hacı Osman Yıldırım vd., Ankara 1996

DE BUSBECQ, Ogier Ghislain, *Türk Mektupları Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, çev. Derin Türkömer, İstanbul 2017

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. IV, VII, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul 2000

Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs, haz. Harid Fedai, Ankara 1997

GRAZIANI, Antonio Maria, *Kıbrıs Savaşı 1570-1571*, ed. R. Halluma, çev. Ali Çakıroğlu, Lefkoşa 2017

GÜNAY, Musa, 55 Numaralı Mühimme Defteri, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996

Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, neşr. Halil İnalçık, Ankara 1987

KAYA, Kenan, 11 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H.978-986/1570-1578) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019

Koçi Bey Risalesi, haz. Ali Kemalî Aksüt, İstanbul 1939

Lütfi Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi), haz. Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul 1991

MARSILLI, Graf, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, çev. Mütেকait Kaymakam Nazmi, Ankara 1934

Mühimme Defteri 44, haz. Mehmet Ali Ünal, İzmir 1995

Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar Kitâb-ı Mesâlih, Hirzu'l-Mülük ve Kitâb-ı Müstetâb, haz. Yaşar Yücel, Ankara 1988

Osmanlı Kanunnâmeleri, c. 9, haz. Ahmet Akgündüz, İstanbul 1996

Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, c. 1, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999

Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), c. 1, haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003

ZINKEISEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2011

Zîrekî, Târîh-i Kıbrıs, I. Kısım, haz. Münevver Durmuşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Lisans Mezuniyet Tezi, İstanbul 1965

Araştırma ve İnceleme Eserleri/ Secondary Sources

ALKAN, Mustafa, "Osmanlı Devleti'nde Akıncı Ocağının Sonu", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 13 (2013), c. 7, s. 107-116

BOSTAN, İdris, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasını'nın Sefer Güzergâhı", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, yay. haz. Ali Ahmetbeyoğlu ve Erhan Afyoncu, İstanbul 2001, s. 11-38

ÇELİK, Şenol, "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Seferi'ndeki Asker ve Zahire Naklinde İçel Sancağı'nın Rolü", *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, c. 2, Gazimağusa 1999, s. 107-129

- ÇELİK, Şenol, “XVI. Yüzyılda Hanedan Kurucu Bir Osmanlı Sancakbeyi: Canbulad Bey”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 7 (2002), s. 1-34.
- ÇİÇEK, Kemal, “Kıbrıs”, *DİA*, c. 25, 373-379
- DÜNDAR, Recep, “Kıbrıs'ın Fethi”, *Türkler*, c. 9, ed. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, Ankara 2002, s. 667-678
- ERDOĞRU, Mehmet Akif, “1570'te Lefkoşa'nın Fethinde Alman Hristiyan Esirler”, *Yeni Türkiye*, Sayı 128 (2022), s. 363-367
- FODOR, Pal, “Serhatte Ekmeğini Çıkarmak: 16. Yüzyıl Osmanlı Ordusunda Gönüllüler”, *Kızıl Elma*, çev. Özgür Kolçak, s. 413-456
- GÖĞER, Veysel, 16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi), Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2014
- İLGÜREL, Mücteba, “İl Erleri Hakkında”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12 (1998), s. 125-140
- İLGÜREL, Mücteba, “İl Erleri”, *DİA*, c. 22, 59-61
- İLGÜREL, Mücteba, “Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 32 (1979), s. 301-318, 985
- İNALCIK, Halil, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire (1600-1700)”, *Archivum Ottomanicum*, Sayı 4 (1980), s. 283-337
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler”, *TTK Belgeler Dergisi*, Sayı 14 (1981), c. 10, s. 1-91
- KOLÇAK, Özgür, XVII. Yüzyıl Askeri Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012
- KURT, Aydın ve Ayşenur Erdoğan, “Kıbrıs Seferi'nin Teke ve Alaiye Sancaklarındaki Timar Düzenine Etkisi”, *Antalya'nın Sosyal ve İktisadi Tarihi (Osmanlı Dönemi)*, ed. Erdal Taşbaş, Ankara 2022, s. 311-328

- Kıbrıs Seferi (1570-1571), Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, c. 3/3, Ankara 1971
- METE, Zekai, “Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muamelat: Sancakbeyi Belge ve Defterleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 19 (1999), s. 181-221
- MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş, 1500-1700*, M. Tanju Akad, İstanbul 2007
- OSMANLIOĞLU, Serkan, Osmanlı Devleti’nde Gönüllü Askerlerden Garip Yiğitler (XVI. Yüzyıl), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2023
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Karakol”, *DİA*, c. 24, 430-431
- SETTON, Kenneth M., *The Papacy and The Levant, The Sixteenth Century from Julius III to Pius V*, c. 4, Philadelphia 1984
- SOYUDOĞAN, Muhsin, “Bir Timar, Bir Ömür: Divane Müslüm’ün Trajikomik Hikâyesi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 145 (2018), s. 140-163
- TUĞLUCA, Murat, “Osmanlı’da Nefir-i Âmm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Dinamizme Yansıması”, *Bellekten*, Sayı 289 (2016), c. 80, s. 773-796
- TURAN, Şerafettin, *Kanuni’nin Oğlu Sehzade Bayezid Vak’ası*, Ankara 1961
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Kapıkulu Ocakları*, c. 2, Ankara 1988
- ÜNSAL, Coşkun, Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2023
- WHİTE, Sam, *Osmanlı’da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2013

Extended Summary

Since the early Ottoman period, when the timar system and the kapıkulu organization were insufficient, various promises were given to encourage the reaya for voluntary military service. In addition to the promise of a regular source of income (dirlik), population growth in Anatolia and the droughts of the so-called "Little Ice Age" disrupted agricultural activities and limited the ability of the young population to engage in agricultural activities. This situation, coupled with the state's need for soldiers, usually armed with firearms, led to a significant increase in the number of volunteers going to the front in the second half of the 16th century. The most crowded group among these volunteers were the garip yigits. Although various studies have been conducted to date on the garip yigits, who were an important part of the Ottoman army and were mainly from the reaya, they have not been evaluated in the context of a campaign or a battle. In this sense, this study examines the garip yigits in the context of the Cyprus Expedition (1570-1571) in terms of their position within the military organization, the duties they performed and the cadres they received. The introduction discusses the Ottomans' utilization of the reaya as a fighting force and explains the nature of volunteer warriors.

The archival documents and the chronicles of the period constitute our main sources on the activities of the garip yigits in the Cyprus Campaign. Mühimme Defterleri nr. 8 and Kamil Kepeci nr. 221 in the Ottoman Archives, which can be considered as campaign diaries and which are important for studies on both the general nature of the Cyprus Expedition and the soldiers participating in the expedition, constitute our main sources on the activities of the garip yigits. The records in these books are important in terms of the people who presented the garip yigits and the work they did in the campaign and the rewards they received. In this respect, the military officials who presented the garip yigits are tabulated to show from which provinces they came.

From the arrival of the Ottoman fleet in Cyprus, the activities of the garip yigits differed according to the activities of the army. These activities were generally parallel to the stages of the siege. The first place where the garip yigits were utilized was the preparation of the encirclement area. In this sense, it is noteworthy that the army landed on the island and the siege of Nicosia began. Preparation of the metris,

transportation of cannons, plowing the soil for the ditch and keeping the caravans for the safety of the army are the places where garip yigits are encountered. On the other hand, digging sewers, public marches and skirmishes at breaches and bastions are also places where they are frequently encountered.

In the third part of the article, the directorships obtained by the garip yigits as a result of the aforementioned activities are discussed. In this respect, the timar system has the largest share in the employment of the garip yigits. From the archival documents, information on the locations where the garip yigits received timar for those who showed merit in the Cyprus Expedition has been identified. A search of the timar ruznamçe registers reveals that they received timar from regions such as Hudavendigar, Karesi, Mentеше, Karahisar-ı sahib, Sultanönü, Kastamonu, Bolu, Teke, Hamid, Alaiye, Karesi, Canik, Çorum, Aleppo, Hama, Selimiye, Azez, Tarsus, Divriği, Adana, Maraş, Kütahya (Simav), Aydın, Ankara, Hudavendigar (Seferihisar), Mentеше, Viranşehir (Bolu), Kengiri. The similarity of the aforementioned place names with the administrative regions of the military officials who supplied the garip yigits is important in terms of the places where the volunteer warriors came from and the people they served.

This study reveals that the reaya, who had been utilized as a fighting force in various forms since the foundation of the Ottoman Empire, were employed in the Ottoman army under the name of garip yigit from the mid-16th century onwards and performed important duties. On the other hand, the nature of the garip yigits, whose employment rate increased especially with the 1572 Expedition, the 1574 Tunisian Expedition and the Eastern Expedition that started in 1578, was analyzed in the context of a campaign and their nature was revealed.

19. Yüzyıl Osmanlı-Yunanistan Sınır Düzenleme Komisyonları (1829-1881)*

19th Century Ottoman-Greek Border Regulation Commissions (1829-1881)

Ali Vehbi ÖZKAPU**

Öz

1821 yılında başlayan Yunan İsyanı, 1830 yılında bağımsız Yunanistan'ın kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreçte, kurulmakta olan devletin sınırlarının tespiti gündeme gelmiş ve bir komisyon kurulması ihtiyacı doğmuştur. Esasında 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın sınırları belirlenmiş fakat kesin sınır hattının tayini, kurulacak komisyona bırakılmıştır. "Osmanlı-Yunanistan Sınır Düzenleme/ Tahdid-i Hudud Komisyonu" adıyla kurulan komisyonun temel görevi, gerekli incelemeleri yerinde yaparak kesin sınır hattını tayin etmek ve belirli bir sistematik çerçevesinde ilerlemek olarak belirlenmiştir. Savaşlar veya antlaşmalar sonucunda ortaya çıkan sınır düzenleme ihtiyacı doğrultusunda kuruluşlarının kökeni 17. yüzyıla kadar dayanan bu komisyonlar, 19. yüzyılda ilk defa Osmanlı Devleti'nden kopan bir ulusun kuracağı devletin sınırlarını tayin etmek şeklinde yeni bir vasıf kazanmıştır. İlerleyen yıllarda da Yunanistan başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nden kopan her ulusun sınırlarının tespitinde, sınır düzenleme komisyonlarına başvurulmuştur. Özellikle 93 Harbi sonrasında Yunanistan, savaşa katılmadığı halde Rusya aracılığıyla Osmanlı Devleti'nden toprak talebinde bulunmuştur. Bu durum ise bir komisyon kurulmasıyla sonuçlanmış ve söz konusu

---

* Bu makale Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Salih Kış'ın danışmanlığında hazırlanan XIX. Yüzyıl Osmanlı-Yunanistan Sınır Düzenlemeleri başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu vesileyle kıymetli danışmanım Doç. Dr. Salih Kış'a teşekkürlerimi arz ediyorum.

** Yüksek lisans öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. E-posta: ali-ozkapu[at]hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6431-041X.

Geliş Tarihi/Received: 31.08.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 06.11.2023

komisyon uzun süre boyunca geniş bir sahada faaliyet göstermiştir. Böylece sınır düzenleme komisyonlarının yapısı, nitelikleri ve uygulanan prosedürler hakkında detaylı bilgi edinebilme olanağı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Yunanistan'ın kuruluşuyla beraber yeni bir kimlik kazanan sınır düzenleme komisyonlarının yapısı ve nitelikleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, 1829 Edirne Antlaşması, Osmanlı-Yunanistan Sınır Düzenleme Komisyonu, Tahdid-i Hudud Komisyonu, 93 Harbi.

Abstract

The Greek Revolt, which started in 1821, resulted in the establishment of independent Greece in 1830. In this process, the determination of the borders of the state that was being established came to the fore and the need to establish a commission arose. In fact, the borders of Greece were determined with the Treaty of Edirne signed after the 1828-1829 Ottoman-Russian War, but the determination of the border line was left to the commission to be established. The main task of the commission, established under the name of “Ottoman-Greek Border Regulation Commission”, was defined as determining the exact border line by making the necessary inspections on site and proceeding within a certain systematic framework. These commissions, whose origins date back to the 17th century, in line with the need for border regulation that emerged as a result of wars or treaties, gained a new character during the 19th century, in the form of determining the borders of the states that separated from the Ottoman Empire. In the following years, border regulation commissions were found to determine the borders of the separated nations, especially Greece. In particular, after the War of 1293, Greece claimed territory from the Ottoman Empire through Russia, even though it did not participate in the war. This situation resulted in the establishment of a commission, and the commission in question operated in a wide area for a long time. Thus, it became possible to obtain detailed information about the structure, qualifications and applied procedures of border regulation commissions. In this study, the structure and qualifications of the border regulation commissions, which gained a new identity with the establishment of Greece, were examined.

Keywords: 1828-1829 Ottoman-Russian War, 1829 Edirne Treaty, Ottoman-Greek Border Regulation Commission, Tahdid-i Hudud Commission, Ottoman Russian War of 1877-1878.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılın sonlarından itibaren toprak kayıplarının artmasıyla beraber sınır düzenleme komisyonlarının ortaya çıkış süreci başlamıştır. Esasında daha önceki dönemlerde de yeni fetihlerin akabinde sınır tespiti için görevlendirilen komisyonlar bulunmaktaydı. Fakat bu komisyonlar genel çerçevede Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu fetihler sonrasındaki sınır düzenlemelerini temin ve vergi meselelerini bir esasa bağlamakla görevli olup Osmanlı elçileri ile ilgili devletlerin elçileri arasında padişahın emri doğrultusunda görüşmeler yürütürdü¹.

Osmanlı Devleti için yeni bir dönemin başlangıcı olan II. Viyana Kuşatması başarısızlığı, büyük ölçekli ilk toprak kayıplarını da beraberinde getirmiştir. Bu başarısızlıktan sonra 26 Ocak 1699 tarihinde imzalanan Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Batı'da büyük ölçüde toprak kaybetmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin vereceği toprakları tespit etmek amacıyla toplanan sınır düzenleme komisyonları doğmuştur. Bu komisyonları, elçilikler aracılığıyla yürütülen görüşmelerden ayıran en önemli fark ise uluslararası bir niteliğe sahip olmasıdır. Nitekim Karlofça görüşmelerine, Avusturya, Rusya, Lehistan ve Venedik'e ek olarak aracı devlet sıfatıyla İngiltere ve Hollanda'nın da katıldığı görülmektedir². Karlofça görüşmeleri ve barış antlaşmasının imzalanmasından sonraki süreçte Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesine paralel olarak kurulan sınır düzenleme komisyonları giderek gelişmiştir³. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyıl boyunca özellikle

---

¹ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Basımevi, Ankara 1968, s. 30-31; Mehmet İpşirli, "Elçi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul 1995, s. 9; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), *Dîvân-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (=A. DVNSMHM.d)*, No: 10-75, H. 29.12.979 [M. 13.05.1572].

² BOA, A. DVNSMHM.d., No: 1-2, H. 01.03.1111 [M. 27.08.1699]; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 3, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 482-485; Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 276; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2018, s. 53.

³ Jovan Pesalj, "1718 Pasarofça Barış Antlaşması ve Osmanlı Habsburg İlişkileri", *Harp ve Sulh- 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri*, ed. Gültekin Yıldız, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, Haziran 2019, s. 46.

Rusya ile yapılan savaşlar ve verilecek olan toprakların belirlenmesi, sınır hattının temini gibi konularda söz konusu komisyonlara, Avrupa devletlerarası denge politikasını korumak amacıyla İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Prusya/Almanya, Avusturya ve Venedik/İtalya gibi devletler de katılmışlardır⁴.

1. Osmanlı-Yunanistan Sınır Düzenleme Komisyonları

Osmanlı toprakları içerisinde yaşayan gayrimüslim tebaanın 19. yüzyılın ilk yarısında giriştikleri haklarının genişletilmesi ve bağımsızlık yönündeki birtakım isyan hareketleri, Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından yakından takip edilmekteydi. Özellikle Rumlar tarafından Mora yarımadasında çıkarılan 25 Mart 1821 tarihli ayaklanmanın geri planında Rusya'nın rolü büyüktür. İngiltere başta olmak üzere Fransa ve Avusturya ise devletlerarası denge politikası ve çıkarları gereğince Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmasından yana bir tavır sergilemekteydi⁵. Rusya ile yapılan savaşlarda Osmanlı Devleti'nin elde ettiği mağlubiyetlerden ve Rusya'nın izlediği savaş yanlısı politikadan güç alan Rumlar, bağımsızlıklarını kazanma yönünde kuvvetli bir taraftar kazanmışlardı. Bu durum karşısında meseleyi diplomatik yollarla çözmeye çalışan Osmanlı Devleti ise sık sık İngiltere'den destek almaktaydı. Böylece Rusya'nın teşvikleri ile Osmanlı topraklarında yaşanan Rum isyanları, devletlerarası bir mesele haline gelmişti. Bu mesele Rusya nezdinde ancak bağımsız bir Yunan Devleti'nin kurulmasıyla çözümlenecekti⁶.

---

⁴ Fahir Armaoğlu, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul 2010, s. 48-49; Uğur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi", *TAD*, Sayı 60 (2016), c. 35, s. 103-104; BOA, *Hatt-ı Hümayûn (=HAT)*, No: 1099-44515, H. 15081230 [M. 23.07.1815]; BOA, *HAT.*, No: 1428-58446, H. 20.09.1152 [M. 21.12.1739]; BOA, *Cevdet Hariciye (=C.HR)*, No: 101-5004, H. 25.04.1248 [M. 21.09.1832]; BOA, *Hariciye Nezareti Tercüme Odası (=HR.TO)*, No: 524-50, M. 01.07.1880.

⁵ Bilal Niyazi Şimşir, *Ege Sorunu*, c. I, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. XIII; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 8, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 112; İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 104-106; Meral Bayrak, *1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Eskişehir 1999, s. 136.

⁶ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, TTK Yayınları,

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Edirne Antlaşması'nda Osmanlı toprakları üzerinde özerk Yunan Prenslığı kurulmasını içeren bir madde bulunmaktaydı. Öyle ki kurulacak olan prensliğin sınırları dahi kabaca tayin edilmişti. Fakat çıkarları gereğince İngiltere'nin meseleye müdahil olması durumu değiştirmiş, bağımsız bir Yunan devletinin kurulması gündeme gelmiştir. Bu ise 1830 yılında Londra Protokolü adı altında ilgili devletlere duyurulmuştur. Protokolde kurulması öngörülen Yunan devletinin sınırları da tayin edilmiştir⁷. Fakat tam sınır hattının tayini ve harita çizimi ancak yerinde mümkün olabilirdi. Çünkü belirtilen bölgelerde Rum ve Müslümanlara ait köyler, bu köyleri besleyen su yatakları, dağlar ve tepeler bulunmaktaydı. Bu yüzden özel bir komisyon kurulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu gereklilik göz önünde bulundurularak ilgili protokole, bir komisyon kurulması ve bu komisyon tarafından sınır hattının tamamen tayin edilerek sınır çiziminin altı ay içinde tamamlanması gerektiği maddesi konulmuştur. Böylece ilk Osmanlı-Yunan sınır düzenlemeleri devletlerarası düzeyde başlamıştır. Daha sonraki yıllarda Yunan sınırına yönelik yapılan yeni düzenlemelerde de söz konusu komisyon örnek alınmıştır⁸. Osmanlı Devleti'nde 17-18. yüzyıllardan itibaren sınır düzenlemeleri için “Tahdid-i Hudud veya Tashih-i Hudud” tabirleri kullanılmıştır⁹. Tahdid ve tashih tabirleri “düzenleme, sınırlama, çevreleme ve daraltma” anlamına gelmektedir. Hudud ise “sınır” anlamı taşımaktadır. Bu sözcüklerin Türkçe karşılığı ise “sınır düzenlemesi/düzenlemeleri” şeklindedir¹⁰.

Ankara 2014, s. 343-344; Mehmet Kayıran, Mustafa Yahya Metintaş, “Türk-Yunan İlişkileri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Sayı 3 (2018), c. 1, s. 39; Mustafa Malhut, “93 Harbi Sonrasında Ortaya Çıkan Osmanlı-Yunanistan Sınır Meselesi ve İngiltere'nin Tutumu”, *Türk-İngiliz İlişkileri Dergisi*, Sayı 1 (Ocak 2020), c. 1, s. 67.

⁷ Şerafettin Turan, “Edirne Antlaşması”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul 1994, s. 442; Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2009, s. 184; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 113; BOA, *HAT*, No: 1178-46540, H. 29.12.1247 [M.30.05.1832].

⁸ BOA, *Hariciye Nezareti Siyasi (=HR.SYS)*, No: 1677-2, M. 06.07.1827; BOA, *C.HR.*, No: 101-5004, H. 25.04.1248 [M. 21.09.1832]; Bilal N. Şimşir, *Ege Sorunu*, c. 1, s. XX-XXI; Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 202.

⁹ BOA, *HAT*, No: 920-400008, H. 29.12.1247 [M. 30.05.1832]; BOA, *HR.SYS.*, No: 1677-2, M. 06.07.1827; BOA, *HR.SYS.*, No: 2985-6, M. 19.09.1881.

¹⁰ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2012, s. 434, 1118 ve 1210.

Sınır düzenlemesinin yapılacağı bölge veya devlet de göz önünde bulundurularak yapılan isimlendirmeler de mevcuttur. Böylece tahdid veya tashih sözcüklerinin başına mevcut bölge veya devlet ismi de eklenmekte ve düzenleme işi o adla zikredilmekteydi. Nitekim Yunan sınırı üzerinde yapılacak düzenlemeler için genel olarak “Tahdid-i Hudud-ı Yunaniye, Tashih-i Hudud-ı Yunaniye, Yunan Tahdid-i Hududu veya Yunan Tashih-i Hududu” şeklinde tabirler kullanılmaktaydı¹¹. Ayrıca sınır düzenlemeleri bölge isimleri ile de zikredilebilmekteydi. Örneğin “Narda Hattının Tahdid-i Hududu, Golos (Volos) Hattının Tahdid-i Hududu, Preveze’nin Tahdid-i Hududu, Mora’nın Tahdid-i Hududu”¹² veya Yunanistan konusundan bağımsız olarak, “Doğu Rumeli’nin Tahdid-i Hududu, Anadolu’nun Tahdid-i Hududu, İran Tahdid-i Hududu” vb. tabirler kullanılmaktaydı¹³.

Sınır düzenlemesi için yapılacak olan yüz yüze görüşmeler, bir komisyon kurulması ve toplantı yeri belirlenmesi gereğini ortaya çıkarmaktaydı. Bu komisyona ise “Tahdid-i Hudud veya Tashih-i Hudud Komisyonu” adı verilmekteydi. Ayrıca sınır düzenlemesi yapılacak olan bölge ve devlet ismi de çoğu zaman komisyonun adına eklenmekteydi. Böylece söz konusu komisyonlar “Tahdid-i Hudud-ı Yunaniye Komisyonu, Tashih-i Hudud-ı Yunaniye Komisyonu, Rumeli Tahdid-i Hudud Komisyonu, Anadolu Tahdid-i Hudud Komisyonu, İran Tahdid-i Hudud Komisyonu” şeklinde isimlendirilmekteydi¹⁴. Önde gelen bütün Avrupa devletlerinin katılımı ile oluşan sınır düzenleme komisyonları ise “Avrupa Komisyonu” veya “Sınır Tespit Komisyonu” gibi adlarla anılmaktaydı¹⁵.

---

¹¹ BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-79, M. 24.05.1881; BOA, *Yıldız Perâkende Evrâk-ı Hâriciye Nezâreti Marûzâtı (=Y.PRK.HR)*, No: 3-34, H. 28.08.1285 [M. 27.08.1878].

¹² BOA, *HR.SYS.*, No: 2920-10, M. 31.12.1830; BOA, *HAT.*, No: 1217-47675, H. 29.12.1246 [M. 10.06.1831].

¹³ BOA, *HR.SYS.*, No: 1919-25, M. 27.07.1879; BOA, *HR.SYS.*, No: 1235-66, M. 28.10.1878; BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları (=MV)*, No: 173-16, H. 06.02.1331 [M. 15.01.1913].

¹⁴ BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-79, M. 24.05.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 2920-10, M. 31.12.1830; BOA, *MV.*, No: 173-16, H. 06.02.1331 [M. 15.01.1913].

¹⁵ Bülent Akyay, *Teselya Meselesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001, s. 145; BOA, *HR.SYS.*, No: 1248-2, M. 08.08.1879; BOA, *HR.SYS.*, No: 2911-22, M. 01.08.1912.

1.1. Sınır Düzenleme Komisyonlarının Niteliği

Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında yapılan sınır düzenlemelerinin genelini aracı devletler vasıtasıyla yürütüldüğü görülmektedir. Bu yüzden komisyonlarda çok seslilik hâkimdir ve görünürde her karar, üzerinde konuşulup tartışılacak bir niteliktedir. Oy çokluğu ise karar almada ön plandadır. Fakat özellikle İngiltere ve Rusya arasındaki çıkar çatışmaları Osmanlı-Yunanistan sınır düzenleme komisyonu toplantılarında yer yer her iki devlet aleyhine kararlar alınmasında oldukça etkilidir¹⁶.

Osmanlı ve Yunanistan sınır düzenleme komisyonlarının niteliği hakkındaki en net bilgiler, 1832 İstanbul Antlaşması sonrasında kurulan sınır düzenleme komisyonunun faaliyetlerinde yer almaktadır¹⁷. Ayrıca 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nı (93 Harbi) müteakiben 1881 yılında kurulan sınır düzenleme komisyonu toplantılarında uzun süre tam bir uzlaşma sağlanamamış ve toplantılar uzamıştır. Bu durum sebebiyle 1881 komisyonu, söz konusu komisyonların niteliği, yapısı ve karşılaşılan problemlere çözüm önerileri hakkında detaylı bilgilere sahiptir¹⁸.

Aracı devletler olmaksızın az da olsa doğrudan Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında sınır meselelerini çözmek üzere toplanan sınır düzenleme komisyonları da bulunmaktadır. Bu komisyonların daha basit yapılı oldukları ve kararların uygulama aşamalarının daha hızlı olduğu görülmektedir. Fakat komisyon toplantıları sonucunda alınan kararlar ve kararların uygulanış şeklinin mutlaka İngiltere ve Rusya'ya bildirildiği ve bu devletlerin onaylarının akabinde alınan kararları uygulama aşamasına geçildiği anlaşılmaktadır. Böylece İngiltere ve Rusya'ya komisyon kararlarına doğrudan müdahale etme hakkı doğmaktaydı. Bu kararlar, İngiltere ve Rusya haricinde Fransa, Prusya/Almanya, Venedik/İtalya gibi devletlere de bildirilmekteydi. Alınan kararlara İngiltere ve Rusya başta olmak üzere bu devletlerden herhangi birinin itirazı durumunda, itiraz edilen nokta tekrar görüşülebilirdi. Eğer söz

---

¹⁶ Ali F. Örenç, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 230-231; Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-96, M. 09.09.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-87, M. 14.08.1881, BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-98, M. 17.11.1881.

¹⁷ Ali F. Örenç, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 229-233.

¹⁸ BOA, *Y.PRK.HR.*, No: 3-34, H. 28.08.1295 [M. 27.08.1878]; BOA, *HR.SYS.*, No: 2895-6, M. 19.09.1881.

konusu sorunun çözüme kavuşturulamaması gibi bir durum ortaya çıkarsa devletlerarası nitelikte bir sınır düzenleme komisyonu kurulmakta ve sorun burada çözülmekteydi¹⁹.

Yukarıda izah edilen durum, sınır tayininden ziyade sınır anlaşmazlıkları noktasında geçerli görülen bir yöntemdi. Bu yönteme özellikle 1853 ve 1877 yılları arasında sıkça rastlanmaktadır. Çünkü bu dönemde sınır ihlalleri ve sınır boylarında görülen çetecilik faaliyetleri, Yunanistan'ın İngiltere ve Rusya'dan aldığı destekle birlikte artış göstermiştir. Bu yüzden yaşanan sınır ihlalleri, çetecilik faaliyetleri, sınırda inşa edilecek olan karakol ve kışlalar başta olmak üzere pek çok farklı sebebe bağlı olarak Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında sınır hattı ile alakalı yazışmalar yapılmıştır²⁰. Yazışma ile halledilemeyecek meseleler için iki devlet arasında bir komisyon kurularak sorunların çözümü yoluna başvurulmuştur²¹.

1.2. Sınır Düzenleme Komisyonlarının Oluşumu

Osmanlı-Yunanistan sınır düzenleme komisyonları, yapılan bir savaş, imzalanan bir antlaşma, isyan gibi çeşitli sebepler sonucunda oluşturulmuştur. Bunlardan biri olarak yapılan savaşlar sonucunda imzalanan antlaşmalar, komisyonun oluşumunda oldukça önemli bir yere sahiptir²².

---

¹⁹ BOA, *Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı (=HR.MKT)*, No: 393-94, H. 12.07.1278 [M. 13.01.1862]; BOA, *İrade Eyalet-i Mümtaze Yunanistan (=İ.MTZ.01)*, No: 13-332, H. 17.11.1273 [M. 09.07.1857]; BOA, *Meclis-i Vâlâ (=MVL)*, No: 904-5, H. 21.02.1276 [M. 19.09.1859].

²⁰ Bülent Akyay, *Başlangıçtan Girit İsyanına Kadar Osmanlı-Yunan İlişkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir 2010, s. 222-223; BOA, *İ.MTZ. (01)*, No: 13-332, H. 17.11.1273 [M. 09.07.1857].

²¹ Yunan sınırında bulunan Bata Köyü'nün yerinin 1855 yılında değiştirilmesi ve sınırın tekrar düzenlenmesi meselesi, sınır üzerinde 1862 yılında görülen çetecilik ve eşkıyalık hareketleri sonucunda ortaya çıkan yeni sınır düzenlemesi ve alınan kararlar, iki devlet arasında yapılan sınır düzenlemeleri konusunda en net bilgi veren belgeler arasındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Akyay, *Başlangıçtan Girit İsyanına Kadar Osmanlı-Yunan İlişkileri*, s. 222-228; BOA, *HR.MKT.*, No: 393-94, H. 12.07.1278 [M. 13.01.1862]; BOA, *HR.MKT.*, No: 393-95, H. 12.07.1278 [M. 13.01.1862].

²² Hikmet Süer, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 510; BOA, *Y.PRK.HR.*, No: 3-34, H. 28.08.1295 [M. 27.08.1878].

Sınırdaki yaşanan ihlaller ve çetecilik faaliyetlerini önleyebilmek için kurulan komisyonlar da mevcuttur. Nitekim 1854 yılında Yunanistan'ın yaptığı sınır ihlallerini ve sınırdaki görülen isyan hareketlerini çözümlenmek amacıyla bir sınır düzenleme komisyonu kurulmuştur²³. Aynı şekilde 1860 yılında, Yanya'da bulunan Rum ve Türklere ait olan çiftliklerin sınırlarının düzenlenmesi için sınır düzenleme komisyonu oluşturulması yoluna gidilmiştir²⁴. 1862 yılında yine sınır hattı üzerinde görülen çetecilik ve eşkıyalık faaliyetlerini çözüme kavuşturarak yeni sınır düzenlemeleri yapmak için bir komisyon daha oluşturulmuştur²⁵.

Sınır düzenleme komisyonlarının oluşturulması kararı alındıktan hemen sonra ilgili devletler tarafından toplantılara katılmak için delegeler tayin edilmekteydi. Ardından komisyonun toplanması için en uygun yer ve tarih belirlenerek, belirtilen tarihte komisyon toplantıları başlatılmaktaydı.

1.3. Sınır Düzenleme Komisyonlarında Yer Alan Devletler

Sınır düzenleme komisyonlarında düzenlemenin yapılacağı iki devlet delegelerine ek olarak pek çok devletin arabulucu veya gözlemci sıfatıyla komisyon toplantılarına katıldığı görülmektedir²⁶.

Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasındaki sınır anlaşmazlıkları ile yeni sınır düzenlemelerinde, İngiltere ve Rusya tarafından ara bulucu sıfatıyla gönderilen delegeler kilit rolü üstlenmekteydi. Fransa, Venedik/İtalya, Prusya/Almanya, Avusturya gibi devletler ise genellikle üye ve gözlemci sıfatıyla toplantılara katılmaktaydılar. Bazı toplantılarda İngiltere ve Rusya'ya ek olarak Fransa'nın da ara bulucu sıfatıyla komisyon toplantılarında aktif olarak yer aldığı görülmektedir. Nitekim Narda'da 1881 yılında toplanan sınır düzenleme komisyonuna ara bulucu sıfatıyla katılan Fransa Komiseri daimî başkan olarak seçilmiştir²⁷.

²³ BOA, *C.HR.*, No: 150-7488, H. 29.10.1270 [M. 25.07.1854].

²⁴ BOA, *MVL.*, No: 904-5, H. 21.02.1276 [M. 19.09.1859].

²⁵ BOA, *HR.MKT.*, No: 393-94, H. 12.07.1278 [M. 13.01.1862].

²⁶ BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-83, H. 06.01.1279 [M. 06.07.1881].

²⁷ Ali Fuat Öreñç, "Berlin Kongresi Sonrası Osmanlı-Yunanistan Hudut Müzakerelerinde Ege Adaları'nın Askerî Durumu (1880-1881)", *İstanbul Üniversitesi*

Osmanlı ve Yunanistan arasında bizzat oluşturulan sınır düzenleme komisyonlarına ise her iki devlet tarafından gönderilen delegelere ek olarak gözlemci, tercüman ve kâtip gibi görevliler de tayin edilmekteydi. Daha sonra alınan kararlar iki devlet arasında imzalanan muahedeler ile bir esasa bağlanmaktaydı. İki devlet arasında yapılan görüşmeler sonucunda akdedilen 1862 tarihli Muhafaza-yı Hudud Muahedesi bunun en belirgin örneğini teşkil etmektedir²⁸.

1.4. Komisyonun Görev ve Yetkileri

Osmanlı ve Yunanistan sınır düzenleme komisyonlarının ana amacı, sınır meselelerini çözüme ulaştırarak yeni bir sınır hattı tayin etmektir. Bu doğrultuda komisyonun oluşturulması ve ilk toplantı tarihinin belirlenmesinden hemen sonra söz konusu devletler göndereceği delegelere mutlaka emir niteliğinde yazılı bir metin olan talimatname göndermekteydi. Delegelere verilen talimatnamede, asıl görevleri, nasıl bir tutum sergilemeleri ve hangi yönde alınan kararları destekleyip hangi kararları desteklememeleri gerektiği gibi hususlar ayrıntılı olarak açıklanmaktaydı. Nitekim Yunan sınırında yaşanan anlaşmazlıklar ve sınır ihlalleri üzerine 1853 yılında kurulan komisyona Osmanlı Devleti tarafından Miralay Süleyman Bey komiser olarak tayin edilmiştir. Süleyman Bey'e verilen talimatnamede, sınır üzerinde görülen eşkıyalık hareketlerinin bertaraf edilmesi, sınır hattının tayininde Osmanlı Devleti'nin menfaatlerinin korunması, Yunan eşkıyaları tarafından gasp edilen malların iadesi ve genel af meselesini gündeme getirmesi gerektiği belirtilmiştir²⁹.

Komisyonunda yer alan her üyenin oy kullanma, görüş beyan etme, itiraz etme gibi hakları bulunmaktaydı. Üyelerin öne sürdükleri düzenlemeler ise önce tartışılmakta daha sonra oylamaya sunulmaktaydı. Ayrıca komisyonun toplantılarını sağlıklı ve doğru bir şekilde yürütebilmesi için bir komisyon başkanı tayin edilmekte ve başkan her üyeye sırayla söz hakkı tanımaktaydı³⁰.

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Sayı 10 (2006), s. 171 ve 174; Bülent Akyay, *Teselya Meselesi*, s. 146; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-84, M. 08.07.1881.

²⁸ BOA, *İ.MTZ.* (01)., No: 13-359, H. 06.01.1279 [M. 04.07.1862].

²⁹ BOA, *İ.MTZ.* (01)., No:12-286, H. 29.09.1270 [M. 25.06.1854].

³⁰ BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-83, M. 06.07.1881.

Komisyon üyelerinin alınan kararlara itiraz etme hakkı bulunmaktaydı. Bu itiraz, komisyonca gerekli ve yerinde görüldüğü takdirde mesele tekrar gündeme getirilmekte ve gerektiğinde bu itirazı değerlendirmek için yeni bir toplantı düzenlenebilmekteydi. Fakat komisyon üyelerinin alınan kararlara itirazlarını yazılı olarak bildirmesi gerekiyordu. Buna ise *itiraznâme* veya *protestonâme* adı verilmekteydi. Nitekim 1881 yılında Mati ordugâhında toplanan sınır düzenleme komisyonunda Karaçova Köyü'nün Yunanistan'a bırakılmasına Osmanlı delegesi, civar köylerin sularını buradan tedarik ettiği ve bu yüzden ciddi su sıkıntısı yaşanacağı gerekçesiyle itiraz etmiştir. Bu itirazını yazılı olarak komisyona sunan Osmanlı tarafı, konunun su tedariki yönünden de incelenerek tekrar görüşülmesini talep etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu talebi doğrultusunda mesele tekrar görüşülmüş fakat Osmanlı lehine olumlu bir sonuç alınamamıştır³¹.

1.5. Komisyonda Alınan Kararların Uygulanış Şekli

Osmanlı ve Yunanistan sınır düzenleme komisyonlarında alınan kararların uygulanış şekli genellikle komisyonun son toplantılarında esasa bağlanmaktaydı. Belirlenen sınır hattının nasıl tayin edileceği, hat üzerinde bulunan yerleşim yerlerinin tahliyesi, değişimi, bölgede yaşayan Müslüman veya Rum halka verilecek haklar gibi pek çok nokta, sınır hattının tayininden hemen sonra gündeme gelen başlıca meselelerdir³².

Genel çerçevede bakıldığında komisyonun aldığı kararlar, tayin edilen kâtip tarafından mutlaka yazıya geçirilmekte ve komisyonda söz sahibi olan devletlere iletilmekteydi. İlgili devletlerin kararları onamasıyla birlikte uygulama aşamasına geçilebilirdi. Ayrıca kararların uygulanması için de ayrı bir komisyon veya bir gözlemci tayin edilmekte, böylece her aşama yakından takip edilebilmekteydi³³.

Komisyonda alınan kararların uygulanmasında ilgili devletleri en çok meşgul eden konulardan birisinin arazi ve emlak meseleleri olduğu görülmektedir. Bazı durumlarda tayin edilen sınır hattı, her iki devlet açısından uygun gibi görünse de arazi ve emlak değişimleri çoğu zaman

³¹ BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-96, M. 09.09.1881.

³² BOA, *HAT.*, No: 1217-47675, H. 29.12.1246 [M. 10.06.1831]; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-79, M. 24.05.1881.

³³ BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-79, M. 24.05.1881.

bazı problemlerin çıkmasına sebep olabilmekteydi. Bu meselelerin çözümlenmesi için ise bazen yeni bir toplantı düzenlenmesi ve kararın gözden geçirilmesi gerekebilmekteydi³⁴. Mora Yarımadası hakkındaki sınır düzenlemesinde arazi ve emlak meselelerinin geniş bir yer kapladığı görülmektedir. Nitekim Mora'nın Yunanistan'a bırakılması akabinde burada yaşayan Müslümanların tahliyesi, arazi ve emlaklarının değerinin belirlenmesi konularında yaşanan sorunlar yeni toplantılara ve bazı değişikliklerin yapılmasına yol açmıştır³⁵.

2. Osmanlı-Yunanistan Sınır Düzenleme Komisyonlarının İşleyişi

Osmanlı-Yunanistan sınır düzenleme komisyonları, belirli esaslar çerçevesinde işlemekteydi. Bu esaslar ise sınır düzenlemesi yapılacak bölgenin nitelikleri ile doğrudan alakalıdır. Nitekim sınır düzenlemesi yapılacak bölgenin coğrafi durumu, hava şartları vb. faktörler komisyonların işleyişini olumlu veya olumsuz şekilde etkilemektedir. Ayrıca komisyona maiyetleri ile birlikte katılan delege sayısı, delegelerin ulaşımı ve konaklamaları gibi faktörler komisyonların işleyişinde önemli bir yere sahiptir.

Yukarıda verilen bilgileri destekler nitelikte olarak, Yunan sınırının yeniden düzenlenmesi amacıyla kurulan 21 Eylül 1832 tarihli komisyonda görev alacak olan İngiliz ve Fransız elçilerinin zamanında gelmesine karşılık, Rus elçisi geç kalmıştır. Bu durum komisyonun toplantıya başlamasını geciktirmiştir³⁶. Yanya'da 1881 yılında toplanan sınır düzenleme komisyonu toplantılarında, bölgede bulunan Kalarites deresinin nehirle birleştiği yerden Peristeri tepesine kadarki hat sınır olarak tayin edilmiştir. Fakat Osmanlı Komiseri Albay Tahir Bey'in bu hatta itiraz etmesi ve hava şartlarının kötüleşmesiyle beraber komisyon çalışmaları durma noktasına gelmiştir³⁷. Yine 1881 yılında Mati (Kaynak) ordugâhında toplanan sınır düzenleme komisyonunda, sınır

---

³⁴ BOA, *HR.SYS.*, No: 1677-2, M. 06.07.1827; BOA, *HAT.*, No: 1217-47675, M. 10. 06.1831.

³⁵ Ali F. Örenç, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 261-278; BOA, *HAT.*, No: 1217-47675, H. 29.12.1246 [M. 10. 06.1831].

³⁶ BOA, *C.HR.*, No: 101-5004, H. 25.04.1248 [M. 21.09.1832].

³⁷ BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-86, M. 15.07.1881.

hattı olarak belirlenecek Kritri tepesi, yerinde gözlem esnasında mevcut arazinin iki defa gezilmesi ve bilirkişilere danışılmasına rağmen, olumsuz coğrafi şartlardan dolayı bulunamamıştır. Bu yüzden sınır hattı daha farklı bir şekilde tayin edilmiştir³⁸.

Diğer taraftan Yunan Devleti'nin kurulması akabinde 21 Eylül 1832 tarihinde oluşturulan sınır düzenleme komisyonu ve 93 Harbi'nden sonra Yunanistan yönünde yapılacak sınır düzenlemelerini içeren sınır düzenleme/Avrupa Komisyonu'na katılan delegelerin sayısı oldukça fazla idi. Bu durum komisyon toplantılarının hızlı bir şekilde ilerlemesine mâni olmuştur. Aynı zamanda söz konusu komisyonlarda düzenlenecek olan sınırın geniş bir bölgeyi içermesi, toplantıların uzamasına, yerinde gözlem için sürekli yer değiştirilmesine yol açmıştır³⁹.

2.1. Komisyonun Bir Araya Gelmesi ve İlk Toplantı

Sınır düzenlemelerine yönelik bir komisyon oluşturulması kararının alınmasından sonra ilgili devletlerin delege tayini ve ilk toplantı yeri hakkında müzakereler başlamaktaydı. Delegeler tayin edilip toplantı yeri kararlaştırıldıktan sonra ise toplantı tarihi belirlenmekteydi. Delegelerin belirlenen toplantı yerine vaktinde ulaşmasıyla yapılan ilk toplantıda öncelikle delegelerin mensup olduğu devletler tarafından verilen ruhsatnameleri incelenmekte ardından geçici veya daimî surette bir başkan tayin edilmekteydi. Son olarak bir kâtip seçilmekte ve ikinci toplantının tarihi belirlenmekteydi⁴⁰.

2.2. Yerinde Gözlem ve Sınır Tespiti

Sınır düzenleme komisyonlarının işleyişinin ikinci aşaması yerinde gözlem ve sınır tespitidir. Genellikle tayin edilen sınır hattı, 1830 Londra Protokolü ve 1878 Berlin Antlaşması örneklerinde olduğu gibi

³⁸ BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-96, M. 09.09.1881.

³⁹ BOA, *C.HR.*, No: 101-5004, H. 25.04.1248 [M. 21.09.1832]; BOA, *HAT.*, No: 1219-47727, H. 20.03.1248 [M. 17.08.1832]; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-83, M. 06.07.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-84, M. 08.07.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-86, M. 15.07.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-90, M. 17.08.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-93, M. 08.09.1881; BOA, *HR.SYS.*, 1732-96, M. 09.09.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-87, M. 14.08.1881.

⁴⁰ BOA, *C.HR.*, No: 49-2446, H. 29.10.1270 [M. 25.07.1854]; BOA, *C.HR.*, No: 150-7488, H. 29.10.1270 [M. 25.07.1854]; BOA, *HR.MKT.*, No: 231-97, H.06.08.1274 [M. 22.03.1858]; BOA, *HR.SYS.*, 1732-83, M. 06.07.1881.

daha öncesinde kabaca belirtilmekteydi⁴¹. Bu yüzden kabaca belirlenen sınırın bölgeye uygunluğu, sınır düzenleme komisyonlarının ancak yerinde gözlem yapabilmesi ile mümkün olmaktadır. Nitekim 1881 yılında Narda bölgesinde yapılacak düzenlemeler için teşkil edilen sınır düzenleme komisyonu delegeleri sırasıyla Yanya, Meçova, Dokimi, Zigos Boğazı, Baltinon, Zarkos, Bey Değirmeni, Mati (Kaynak), Derbina gibi bölgeleri bizzat incelemiş ve kesin sınır hattını tayin etmiştir⁴².

2.3. Harita Çizimi

Harita çizimi, sınır düzenleme komisyonlarında oldukça önemli bir yere sahiptir. Nitekim sınır düzenlemeye yönelik yapılan bütün görüşmelerde verilecek toprakların ve düzenlenecek sınırların ilk etapta harita üzerinden tespit edildiği görülmektedir. Daha sonra tayin edilen sınırın haritaya uygunluğunu tespit için mevcut bölgede bizzat yapılan gözlemlerin ardından sınırlar kesin olarak tayin edilmekte ve mühendisler tarafından yeni sınıra uygun şekilde tekrar harita çizilmektedir⁴³.

Yunan sınırının yeniden düzenlenmesi için 1858 yılında yapılan görüşmelerde 1832 yılında yapılan görüşmelerin metinleri ve bu görüşmeler sonucunda çizilen haritanın incelenmesi gereği görülmüştür⁴⁴. Bunun üzerine komisyona Osmanlı komiseri olarak tayin edilen Hürşid Bey, İstanbul'dan bu haritaların ve protokol metninin bir nüshasının gönderilmesini talep etmiştir. Gerekli argümanlar tedarik edildikten sonra sınır hattı istenilen haritaya uygun şekilde tekrar tayin edilmiş ve mesele çözüme kavuşturulmuştur⁴⁵.

---

⁴¹ Ali F. Öreñç, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 184; Hikmet Süer, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 510.

⁴² BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-87, M. 14.08.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-96, M. 09.09.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-93, M. 08.09.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-95, M. 04.09.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-93, M. 23.08.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-92, M. 19.08.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-91, M. 18.08.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-90, M. 17.08.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-89, M. 11.08.1881.

⁴³ BOA, *HR.SYS.*, No: 1677-2, M. 06.07.1827; BOA, *C.HR.*, No: 101-5004, H. 25.04.1248 [M. 21.09.1832].

⁴⁴ BOA, *HR.MKT.*, No: 260-21, H.02.03.1275 [M. 10.10.1858].

⁴⁵ BOA, *HR.MKT.*, No: 201-86, H. 25.12.1275 [M. 26.07.1859].

3. Osmanlı-Yunanistan Sınır Düzenleme Komisyonlarına Tayin Edilen Deleger

Osmanlı-Yunanistan sınır düzenleme komisyonlarına, görüşmelere katılacak olan devletlerin elçilerinin tayin edildiği görülmektedir. Fakat elçilerin toplantılara katılamaması durumuna sıkça rastlanılmaktaydı. Böyle bir durumda elçi yerine konu hakkında yeterli bilgiye sahip bir kişi tayin edilebilmekteydi. Tayin edilen bu kişiye toplantılar boyunca elçilerin görev ve yetkileri ihdas edilerek karar aşamasında tam yetki tanınmaktaydı. Komisyonlarda görev alan memurlar genellikle “Komiser” adıyla zikredilmiştir. Bu memurlar, sınır düzenleme komisyonlarına ilgili devletlerin Hariciye veya Harbiye Nezaretleri tarafından maiyetleri ile gönderilmektedir. Aynı durum Osmanlı Devleti için de geçerlidir. Sınır düzenleme komisyonlarına genellikle Osmanlı Devleti'nin düzenleme yapılacak olan bölgeye yakın olan valileri, padişah onayı ile Hariciye Nezareti veya Harbiye Nezareti tarafından görevlendirilmektedir. İlaveten bölgeye hâkim olan kişiler de komisyona memur veya komiser olarak gönderilmekteydi. Nitekim 1832 yılında toplanan Osmanlı-Yunan sınır düzenleme komisyonuna, mevcut bölgeye olan hâkimiyetinden dolayı, Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümayun üyesi Koniçeli Hüseyin Bey atanmıştır⁴⁶. 1860 yılında kurulan sınır düzenleme komisyonuna ise komiser olarak tayin edilen Hurşid Bey'in maiyetine, bölge hakkında geniş bilgi sahibi olması sebebiyle Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Daniş Bey memur sıfatıyla atanmıştır⁴⁷.

Sınır düzenleme komisyonlarında Osmanlı Devleti sadrazamlarının da zaman zaman görev aldığı görülmektedir. Nitekim Yunan sınırına yönelik kurulan ilk sınır düzenleme komisyonunun faaliyetleri ve toplantılarını dönemin sadrazamı Mehmed Reşid Paşa aktif olarak takip etmiştir. Toplantılarda söz hakkına sahip olan Mehmed Reşid Paşa'nın görüşülen meselelere, sınır hattının tayinine ve kararlara doğrudan etki ettiği görülmektedir⁴⁸.

---

⁴⁶ BOA, *C.HR.*, No: 101-5004, H. 25.04.1248 [M. 21.09.1832]; Ali F. Örenç, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 218.

⁴⁷ BOA, *HR.MKT.*, No: 213-56, H. 10.03.1274 [M. 29.10.1857].

⁴⁸ BOA, *HAT.*, No: 1219-47727, H. 20.03.1248 [M. 17.08.1832].

3.1. Komisyon Başkanının Seçilmesi

Osmanlı-Yunanistan sınır düzenleme komisyonlarının işleyişini sorunsuz bir şekilde devam ettirebilmek, toplantıları, görüş, öneri ve itirazları belirli bir sistematik çerçevesinde ele alabilmek için mutlaka bir başkan seçilmekteydi. Böylece toplantılar bir başkan önderliğinde planlı ve programlı olarak sürdürülmekteydi. Komisyon başkanı oylama usulü ile seçilmekteydi. Başkanlığa aday olan delegeler arasında en çok oyu alan kişi görüşmelerin sonuna kadar başkanlık görevini devam ettirmekte ve görüşmelerin sonunda alınan kararların altına ilk sırada imza atmaktaydı⁴⁹. Sınır düzenlemelerine dair 1832 yılında kurulan komisyona İngiltere Elçisi Lord Stratford Canning'ın başkanlık ettiği görülmektedir⁵⁰. 1881 yılında yapılacak sınır düzenlemesi için toplanan komisyona ise ilk olarak Rusya Komiseri Albay Sollogub geçici surette başkan tayin edilmiştir. Daimî başkan tayini ise ikinci toplantıya bırakılmış ve ikinci toplantıda Fransa Komiseri Yarbay Miot reis olarak seçilmiştir⁵¹.

3.2. Maslahatgüzar ve Murahhas Tayini

Osmanlı-Yunanistan sınır düzenleme komisyonlarına ilgili devletlerin elçileri yerine maslahatgüzarların sıkça tayin edildiği görülmektedir. Maslahatgüzar, bir devletin elçisinin bulunmadığı zamanlarda elçi yerine görev alan kişiye verilen isimdir. Diğer bir ifadeyle, bağlı oldukları devleti temsil etmek için başka bir devlete gönderilen kişilere denilmektedir⁵². Komisyonlarda bazı durumlarda maslahatgüzarların elçi yerine geçerek aktif olarak görev aldığı görülmektedir. Hatta bazı durumlarda, bölgeye olan hâkimiyeti ve mesele hakkındaki bilgisi dolayısıyla ilgili devletler bizzat maslahatgüzar tayin etmektedir. Nitekim 1832 yılında yapılan sınır düzenlemesinde toplantılara, Fransız elçisi yerine konu hakkındaki bilgisinden dolayı İstanbul Maslahatgüzarı Jan Edwar Baron de Varennes katılmıştır⁵³.

⁴⁹ BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-83, M.06.07.1881.

⁵⁰ Ali F. Örenç, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 215.

⁵¹ BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-83, M.06.07.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-84, M.08.07.1881.

⁵² Mehmet İpşirli, "Elçi", s. 14.

⁵³ Ali F. Örenç, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 215.

Elçi veya maslahatgüzarların maiyetlerinde bulunan murahhasların ise Osmanlı-Yunanistan sınır düzenleme komisyonu toplantılarına gözlemci sıfatıyla katıldığı görülmektedir. Gözlemci statüsünde olmalarına rağmen söz alma, görüş belirtme gibi haklara sahip olan murahhaslar, her devlet için bir veya birkaç kişi olarak tayin edilebilmekteydi. Aynı zamanda elçi veya maslahatgüzarın toplantılara katılamaması durumunda geçici olarak bu kişilerin yerine geçme imkânı da bulunmaktaydı⁵⁴. Murahhas tayininde de sınır düzenlemesinin yapılacağı bölge ve genel durum hakkında bilgi sahibi olmak önemli bir etkiye sahiptir. Sınır düzenlemeleri için yapılan her toplantıda ve komisyon üyeleri arasında murahhasların adının sıkça geçtiği görülmektedir.

3.3. Bilirkişi, Tercüman ve Kâtip Tayini

Sınır düzenleme toplantılarında sınır hattının, mevcut bölgenin özelliklerine göre doğru bir şekilde tespit edilebilmesi yolunda bilirkişiler önemli bir yere sahiptir. Genellikle düzenleme yapılacak bölge halkından seçilen bilirkişiler, sınır düzenleme kararının alınması ve hattın kabaca tayininden sonra yerinde gözlem aşamasında devreye girmektedir. Bölgedeki dağ, tepe, su yatakları ve yerleşim yerleri hakkında detaylı bilgiye sahip olan bilirkişilerin görüşlerinden, sınır hattının en doğru şekilde tayin edilmesi için sık sık yararlanılmaktadır. Nitekim 1881 yılında Derbina'da toplanan sınır düzenleme komisyonu toplantıları esnasında sınır hattı olarak belirlenen tepenin bulunmasında güçlük yaşanmış ve Osmanlı komiseri, yöre halkının bilirkişiliğine başvurulmasını talep etmiştir⁵⁵.

Bilirkişiler haricinde toplanan her sınır düzenleme komisyonunda tercüman bulundurulması şarttır. Komisyona katılan her delegenin yanında mutlaka bir tercüman getirdiği de görülmektedir. Yunan sınırının düzenlenmesi için 1857 yılında kurulan komisyona tayin edilen Hurşit Bey'in maiyetine tercüman olarak Zafiraki adında bir kişinin verildiği bilinmektedir⁵⁶.

---

⁵⁴ BOA, *HR.SYS.*, No: 1677-2, M. 06.07.1827; BOA, *C.HR.*, No: 101-5004, H. 25.04.1248 [M. 21.09.1832].

⁵⁵ BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-87, M. 14.08.1881.

⁵⁶ BOA, *HR.MKT.*, No: 219-100, H. 28.04.1274 [M. 16.12. 1857].

Sınır düzenleme komisyonu toplantılarında bilirkişi ve tercümanlara ek olarak mutlaka bir kâtip bulunmaktaydı. Kâtipler, komisyona katılan delegeler arasından seçilmekteydi. Örnek vermek gerekirse 1881 yılında kurulan komisyonun Narda’da yapılan ilk toplantısında bir yazı heyetinin seçimi gündeme gelmiştir. İkinci toplantıda ise Avusturya heyetinden Yarbay Canic kâtip olarak tayin edilmiştir⁵⁷. Ayrıca komisyona katılan her komiserin yanında bir kâtip getirme ve toplantı zabıtlarını yazıya geçirme imkânı bulunmaktaydı. Yunan sınırının düzenlenmesi için 1857 yılında Yanya’ya gönderilen Hurşid Bey, maiyetine tercüman ile bir kâtip verilmesini talep etmiştir⁵⁸.

3.4. Mühendis Tayini

Sınır düzenleme komisyonlarında sınır hattının kabaca belirlenmesinden sonra yerinde gözlem, tam sınır hattının tayini ve harita çizim aşamalarında “ilm-i hendese erbabı” yani mühendis bulundurulması şarttı. Böylece sınır hattının doğru belirlenmesi ve hattın tayininden sonra sınır taşı adı verilen işaretlerin konulması mühendisler marifetiyle yapılmaktaydı⁵⁹. 1832 yılında toplanan sınır düzenleme komisyonuna tayin edilen Koniçeli Hüseyin Bey’in bölgeyi iyi bilmesinin yanında mühendis olduğu için gönderildiği bilinmektedir⁶⁰.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nde 17. yüzyıldan itibaren toprak kayıplarının artmasıyla beraber sınır düzenleme komisyonlarının ortaya çıkış süreci başlamıştır. Bu çalışmada Osmanlı-Yunanistan Sınır Düzenleme Komisyonlarının yapısı, işleyişi ve nitelikleri ele alınmıştır.

Osmanlı-Yunanistan sınır düzenleme komisyonlarının ikili görüşmelerden ziyade devletlerarası düzeyde daha karmaşık ve kompleks bir yapı içerdiği görülmektedir. Bu yapı Yunan Devleti’nin kurulmasıyla beraber daha farklı bir boyuta ulaşmıştır. Çünkü ilk defa Osmanlı

---

⁵⁷ BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-83, M. 06.07.1881; BOA, *HR.SYS.*, No: 1732-84, M. 08.07.1881.

⁵⁸ BOA, *HR.MKT.*, No: 206-20, H. 19.01.1274 [M. 09.09.1857].

⁵⁹ BOA, *HR.MKT.*, No: 214-100, H. 22.03.1274 [M. 10.11.1857]; BOA, *HR.SYS.*, No: 1677-2, M. 06.07.1827.

⁶⁰ BOA, *HAT.*, No: 1219-47727, H. 20.03.1248 [M. 17.08.1832].

Devleti'nden kopan bir topluluğun kuracağı devletin sınırlarının tayini için sınır düzenleme komisyonuna başvurulmuştur. Bu durum sınır düzenleme komisyonlarına katılan delege sayısını artırmış ve Osmanlı Devleti'nin söz söyleme hakkını kısıtlamıştır. Zaman içerisinde Yunanistan'ın her toprak talebi sonucunda sınır düzenleme komisyonları kurulmuştur. Böylece Osmanlı-Yunanistan sınır düzenleme komisyonları kısa sürede diğer sınır düzenleme komisyonlarından farklı olarak belirli bir sistematığe oturmuştur. Bu sistematığın önemli bir parçası ise İngiltere ve Rusya olmuştur. Her sınır anlaşmazlığı ve toprak talebi sonucunda kurulan sınır düzenleme komisyonuna katılmışlar, katılmadıkları zamanlarda ise alınan kararlar mutlaka kendilerine bildirilmiş ve onayları istenmiştir. Osmanlı-Yunanistan sınır düzenleme komisyonları bu özelliğinden dolayı kısa sürede bir "Avrupa komisyonu" kimliğine bürünmüş ve Osmanlı-Yunanistan ilişkilerini müdahaleye açık bir konuma getirmiştir.

Osmanlı-Yunanistan sınır düzenleme komisyonlarının faaliyetlerine ve alınan kararlara farklı bir perspektiften bakıldığında, Avrupa güçler dengesinin çıkarları doğrultusunda süreklilik arz eden değişimi ve bu değişimin Osmanlı Devleti'ne olan etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Bu etki ile uluslararası siyasette Osmanlı Devleti'nin söz hakkı kısıtlanmış, savaşlarda alınan yenilgiler toprak kayıplarına yol açmış, yaşanan toprak kayıpları siyasi, askerî, sosyal ve iktisadî alanlarda pek çok sorunu beraberinde getirmiş ve bu döngü 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA)

Dîvân-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (=A. {DVNSMHH.d),
nr. 1/2; 10/75.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (=MV), nr. 173/16.

Meclis-i Vâlâ (=MVL), nr. 904/5

İrade Eyalet-i Mümtaze Yunanistan (=İ.MTZ.01), nr. 12/286; 13/332;
13/359

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı (=HR.MKT), nr. 201/86;
206/20; 213/56; 219/100; 231/97; 260/21; 393/94; 393/95

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (=HR.TO), nr. 524/50

Cevdet Hariciye (=C.HR), nr. 101/5004; 150/7488; 49/2446

Yıldız Perâkende Evrâk-ı Hâriciye Nezâreti Marûzâtı (=Y.PRK.HR), nr.
3/34

Hatt-ı Hümâyûn (=HAT), nr. 920/400008; 1099/44515; 1217/47675;
1219/47727; 1428/58446

Hariciye Nezareti Siyasi (=HR.SYS), nr. 1235/66; 1919/25; 1248/2;
1677/2; 1732/79; 1732/83; 1732/84; 1732/86; 1732/87; 1732/89;
1732/90; 1732/91; 1732/92; 1732/93; 1732/95; 1732/96; 1732/98;
2895/6; 2911/22; 2920/10; 2985/6

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

AKYAY, Bülent, Başlangıçtan Girit İsyanına Kadar Osmanlı-Yunan İlişkileri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir 2010

AKYAY, Bülent, Teselya Meselesi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001

ARMAOĞLU, Fahir, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul 2010

- BAYRAK, Meral, 1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Eskişehir 1999
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 3, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2012
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Elçi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul 1995, s. 3-15.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. 8, TTK Yayınları, Ankara 1988
- KAYIRAN, Mehmet, Mustafa Yahya Metintaş, “Türk-Yunan İlişkileri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Sayı 3 (2018), c. 1, s. 3-33
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara 2014
- KURTARAN, Uğur, “Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi”, *TAD*, Sayı 60 (2016), c. 35, s. 97-140
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2018
- MALHUT, Mustafa, “93 Harbi Sonrasında Ortaya Çıkan Osmanlı-Yunanistan Sınır Meselesi ve İngiltere'nin Tutumu”, *Türk-İngiliz İlişkileri Dergisi*, Sayı 1 (Ocak 2020), c. 1, s. 67-96
- ÖRENÇ, Ali Fuat, “1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması”, *TAD*, Sayı 46 (2009), s. 37-84
- ÖRENÇ, Ali Fuat, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2009

- ÖRENÇ, Ali Fuat, “Berlin Kongresi Sonrası Osmanlı-Yunanistan Hudut Müzakerelerinde Ege Adaları'nın Askerî Durumu (1880-1881)”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10 (2006), s. 167-196
- PESALJ Jovan, “1718 Pasarofça Barış Antlaşması ve Osmanlı Habsburg İlişkileri”, *Harp ve Sulh- 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri*, ed. Gültekin Yıldız, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, Haziran 2019, s. 19-55
- SÜER, Hikmet, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993
- ŞİMŞİR, Bilal Niyazi, *Ege Sorunu*, c. 1, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- TURAN, Şerafettin, “Edirne Antlaşması”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul 1994, s. 442-443
- UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Basımevi, Ankara 1968

EKLER

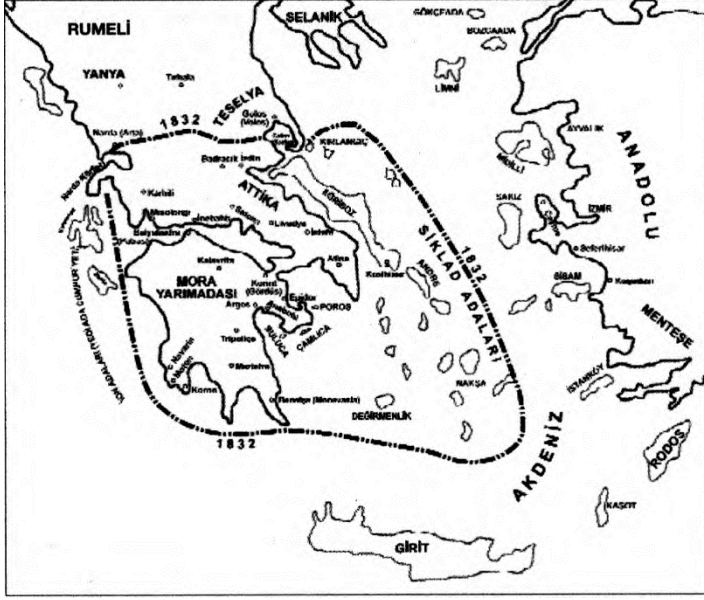
Ek 1: 1832 İstanbul Konvansiyonu ile netleşen Arta-Volo hattı ve Osmanlı-Yunan sınırlarını gösteren harita

(Kaynak: BOA, *HRT.*, 0216, M.31.07.1835)

Ek 2: 1832 yılı Yunan Devleti Sınırları

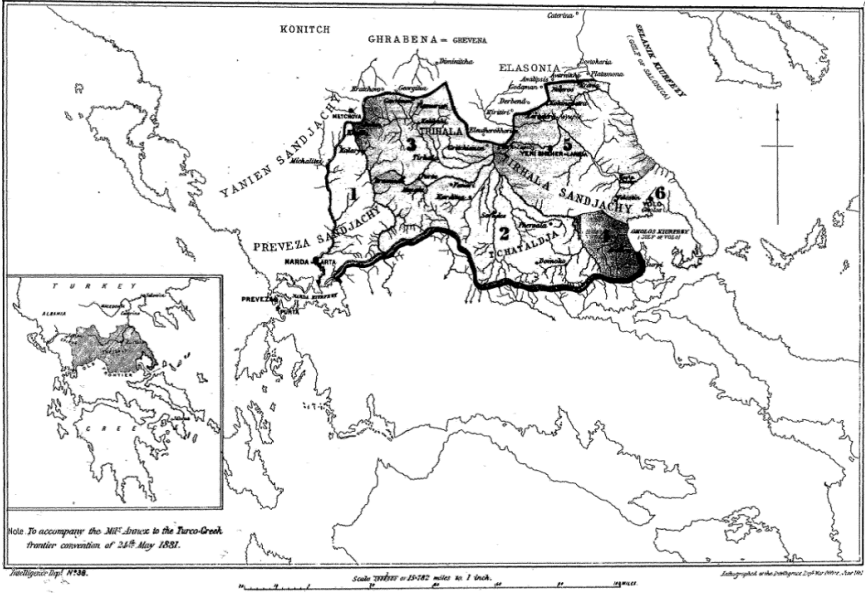
(Kaynak: Ali F. Öreñç, *Mora Türkleri*, s. 225)

Ek 3: Mühendishane-i Berri-i Hümayun tarafından hazırlanan Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki hudud haritası

(Kaynak: HRT.0217. M. 01.06.1851)

Ek 4: 24 Mayıs 1881 tarihinde imzalanan antlaşmaya göre Osmanlı-Yunanistan sınırı

(Kaynak: Mustafa Malhut, “Osmanlı-Yunanistan Sınır Meselesi”, s. 96)

Extended Summary

With the increase in land losses since the 19th century, border regulation commissions have begun to emerge. In this study, the structure, functions, and qualifications of the Ottoman-Greek Border Regulation Commissions are discussed. Border negotiations and border determination studies were carried out many times previously. However, these studies generally proceeded in the form of interviews conducted through ambassadors appointed by the relevant state administrators.

It is seen that the Ottoman-Greek border regulation commissions contain complex structure at the interstate level rather than bilateral negotiations. This structure reached a different dimension with the establishment of the Greek State. The border regulation commission was applied for the first time to determine the borders of a state that separated from the Ottoman Empire. This situation increased the number of delegates participating in the border regulation commissions and limited the Ottoman's right to speak. Over time, border regulation commissions were established as a result of every territorial demand of Greece. Thus, the Ottoman-Greek border regulation commissions, unlike other border regulation commissions, settled on a certain systematic in a short time. An important part of this system was England and Russia. They participated in the border regulation commission established as a result of every border dispute and land demand. When they did not participate, the decisions taken were notified to them and their approval was requested. Due to this situations, the Ottoman-Greek border regulation commissions took on the identity of a European commission in a short time and made the Ottoman-Greek relations open to intervention.

When the activities of the Ottoman-Greek border regulation commissions and the decisions taken are considered from a different perspective, the continuous change in the interests of the European balance of powers and the impact of this change on the Ottoman Empire can be clearly seen. With this effect, the Ottoman Empire's right to speak in international politics was restricted, and the defeats in the wars led to territorial losses, the territorial losses brought about many problems in the political, military, social and financial fields, and this cycle continued in the 20th century. It continued until the first quarter of the century.

Osmanlı'nın Son Devrinde Türk Denizaltıcılığı (1886-1923)

Turkish Submarine History in the Last Period of The
Ottoman Empire (1886-1923)

Deniz AYTAN*

Öz

Türk denizaltıcılık tarihi; torpido atabilen ilk denizaltının deniz harp tarihindeki yerini almasından hemen sonra, Nordenfelt sınıfı *Abdülhamid* isimli denizaltımızın Haliç'te denize indirildiği 6 Eylül 1886 tarihinde başlamıştır. Denizaltının yeni bir harp vasıtası olarak deniz harbi sahnesinde belirlediği yıllarda Osmanlı Devleti'nin kendisini ispatlamamış ancak gelecek vaat eden bu platforma yönelmesi büyük bir önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu Nordenfelt denizaltıları, ilkel teknolojileri ve taktik kapasite zafiyetleri nedeniyle harekât alanında etkinlikle kullanılamamakla birlikte donanmadaki varlıkları dahi başta Rusya ve Yunanistan'a karşı olmak üzere caydırıcılık yaratmış, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının güvenliğinin sağlandığı algısını oluşturmuştur. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı da dâhil olmak üzere yapılan her donanma inşa planına denizaltı inşası veya satın alınması konusunu dâhil etmiş, bu yöndeki kararlılığını istikrarlı bir şekilde sürdürmüştür. Bu makalede, Osmanlı döneminde denizaltı gücü oluşturulmasına yönelik yapılan girişimler, bu girişimlerin başarısız olma nedenleri ve *Nordenfelt* denizaltısının donanmaya katılım süreci, dönemin deniz harp taktikleri ve teknolojik gelişmeleri ışığında neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Denizaltı, Torpido, Nordenfelt, Abdülhamid Denizaltısı, Abdülmecid Denizaltısı.

---

* Milli Savunma Üniversitesi Deniz Harp Enstitüsü, Komuta ve Kurmay Öğrenci Subay, Ege Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, E-posta: daytan2[at]msu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4798-9138.

Geliş Tarihi/Received: 12.10.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 06.12.2023

Abstract

Turkish Submarine History begins on September 6, 1886, when our first submarine, a Nordenfolt Class boat named *Abdülhamid* was launched in the Golden Horn, which could also fire torpedos. It was crucial that the Ottoman Empire had chosen a submarine as a war ship. *Nordenfolt* submarines could not be used effectively in the operational area due to their primitive technology. However, even their presence in the navy created deterrence, especially for Russia and Greece, and created the perception that the İstanbul and Çanakkale Straits were secured. Nevertheless, the Ottoman Empire included the construction or purchase of submarines in every naval construction plan, including the First World War, and maintained its determination in this direction. In this article, the attempts to establish a submarine force in the Ottoman period, the reasons for the failure of these attempts, and the addition of the Nordenfolt submarine to the navy will be analyzed in the light of the naval warfare tactics and technological developments of the period in a cause-and-effect relationship.

Keywords: Submarine, Torpedo, Nordenfolt, Abdulhamid Submarine, Abdulmecid Submarine

Giriş

Türklerin denizaltı ile ilk karşılaşmaları; Osmanlı Devleti zamanında, Seyid Vehbi'nin 1719 tarihindeki Sultan III. Ahmed'in şehzadeleri için düzenlenen sünnet düğününü betimlediği *Sûrnâme*¹ isimli eserinde geçmektedir. Vehbi, Tersane mimarı İbrahim Efendi tarafından tasarlanan timsah şeklindeki sandalın; Tersane koyundan çıkarak daldığını, otağı Tersane bahçesinde bulunan Padişah ve şehzadelerin önünde satha çıkarak kıyıya geldiğini ve içinden ellerinde zerde tepsileriyle beş kişinin çıktığını yazmıştır². Bu olay, gösteri amaçlı tasarlanmış olsa da denizaltının Türk tarihine 18'inci yüzyıl başlarında girdiğini göstermektedir³.

---

¹ Sûrnâme: Osmanlı dönemi Türk edebiyatında sünnet, evlenme ve tahta çıkma münasebetiyle yapılan şenlikleri anlatan eserlere verilen ortak addır.

² Vehbi, *Sûrname: Sultan Ahmed'in Düğün Kitabı*, yay haz. Mertol Tulum, Kbalcı Yayınları, İstanbul 2008, s. 382.

³ Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, Deniz Basımevi, İstanbul 1960, s. 1.

Denizaltının askerî maksatlarla ilk kez kullanılması ise Amerikan İç Savaşı esnasında, Charleston Limanı'nda bulunan *Housatonic* gemisinin, 17 Şubat 1864 tarihinde *Hunley* denizaltısı tarafından batırılmasıyla olmuştur⁴. İlk tasarım denizaltılardan olan *Hunley*, denizaltı karinasına⁵ monteli bir mızrağın ucuna bağlanan patlayıcının hedefle müsademe ettirilmesi prensibi ile hedefine zarar vermekteydi. Son derece ilkel bir tasarım olan *Hunley* denizaltısının, harekât alanındaki başarısı, modern denizaltıların geliştirilmesindeki motivasyon kaynağının temelini oluşturmuştur⁶.

Buhar makinası daha önceki dönemlerde icat edilse de 18'inci yüzyılda ulaştığı teknik seviye ile sanayi devriminin başat simgesi hâline gelmiştir. Bununla birlikte, buhar makinası denizcilik teknolojilerinin gelişiminde de çığır açmıştır. 1840'lı yıllara gelindiğinde; önce buhar makinesinin (1807) ve ardından pervanenin (1837) gemilere entegre edilmesi ile savaş gemileri açısından doğa kaynaklı sınırlamalar büyük oranda ortadan kalkmış ve gemilerin dünyanın herhangi bir yerine çok daha kısa zamanda ve çok daha fazla personel ve yükü ulaşımı mümkün hâle gelmiştir. Bu dönemin en kuvvetli donanmasına sahip olan İngiltere, sınırlarını en uzak diyarlara kadar genişletmiş, ele geçirdiği her sömürge ile ekonomisini güçlendirerek üzerinde güneş batmayan imparatorluğunu kurmuştur. Sömürgecilik yarışında yeni yerler kazanmaya çalışan diğer büyük devletler, donanmalarına ayırdıkları mali kaynakları her geçen yıl daha da artırmışlar ve dünya egemenliği yarışını denizlere taşımışlardır⁷.

Gemi inşasında ahşabın yerini demirin alması ile savaş gemilerinin vasıfları da değişmiştir. Modern anlamda ilk zırhlı savaş gemisi, 1860'ta Fransız yapımı *Gloire* (ahşap gövde demir zırhla kaplanmıştır) olurken, İngiliz Donanması'na katılan ilk zırhlı gemi, 1859 yılında inşasına başlanan HMS *Warrior* isimli zırhlıdır (geminin omurgası dâhil tüm gövdesi demirdendir). Merkez bataryalı gemilerin

---

⁴ Antony Preston, *Submarine Warfare*, Brown Books, Londra 1998, s. 10.

⁵ Karina: Gemi teknelerinin su kesimlerinden aşağı kalan dış ve dip satırlarına denilmektedir. Bkz. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, *Gemici Dili*, der. Lütfi Gürçay, Deniz Basımevi, İstanbul 1968, s. 235.

⁶ Antony Preston, *Submarine Warfare*, s. 11.

⁷ Nejat Tarakçı, *Sömürgecilikten 21. Yüzyıla Deniz Gücü Mücadelesi*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2005, s. 320.

tasarlanmasıyla topların manevra kabiliyeti artırılmış ve çapları büyümeye başlamıştır⁸.

Yine bu dönemde, torpidonun ve ardından torpidobotun icadı, donanma kurmak için büyük mali kaynaklar ayıramayan veya ayırmak istemeyen ülkelerin deniz harp stratejilerinde değişikliklere neden olmuştur. Yaşanan gelişmeler, 60 poundluk (yaklaşık 28 kg) patlayıcı taşıyan bir torpidonun bir zırhlıyı (*ironclad*) beş dakika içerisinde sulara gömdüğünü göstermiştir⁹. Bunun sonucunda, torpidobot olarak sınıflandırılan ve torpido atma yeteneğine sahip küçük ve süratli tekneler birçok donanmanın envanterine girmeye başlamıştır.

Dünya denizlerinde zırhlıların yaygınlaşması, her şeyden önce gemi inşa maliyetlerini yükseltmiş ve ülkelerin ekonomilerini zorlamaya başlamıştır. Bütün bu süreçte Osmanlı Devleti, güçlü bir ekonomiye ve yeni teknoloji üreten teknik altyapıya sahip olmadığı hâlde, yeni döneme ayak uydurmaya gayret etmiştir. Avrupa'dan önce teknik ve ardından mali destek sağlayarak, donanmayı güçlendirici projeler yürütülmüştür. Tersanelerde montaj temelli olsa da yerli bir teknik birikim sağlanmaya çalışılmış, ancak devlet yönetiminde yaşanan güç mücadeleleri, devam eden savaşlar, mali yetersizlikler ve nitelikli personel yetiştirilememesi bu gelişmelerin başarıya ulaşmasını engellemiştir¹⁰.

Donanma konusuna büyük önem verilen Sultan Abdülaziz döneminde, büyük bir donanma kurularak, dünyanın üçüncü, Akdeniz'in ikinci büyük donanmasına sahip olunmuş olsa da mali denge gözetilmeden oluşturulan donanma; birçok farklı ülkeden gemiler alınmış olmasının ortaya çıkardığı bakım, onarım ve yedek parça temin zorlukları ve bu gemileri harekât açısından kullanabilecek yetişmiş komutan ve personel olmaması nedeniyle etkin kullanılamamıştır¹¹. Sonuçta 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda; Rus donanması, nitelik ve nicelik olarak zayıf durumda olduğu Osmanlı donanmasını etkisiz hale getirmiştir¹².

---

⁸ Evren Mercan, *Modern Harp Gemileri 1850'den Günümüze*, Kronik Yayınları, İstanbul 2022, s. 60-61.

⁹ "Controlled Torpedoes", *Scientific American*, s. 309.

¹⁰ Nejat Tarakçı, *Sömürgecilikten 21. Yüzyıla Deniz Gücü Mücadelesi*, s. 277.

¹¹ Cem Gürdeniz, *Mavi Uygurluk*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2015, s. 304.

¹² Ian Speller, *Understanding Naval Warfare*, Taylor & Francis Group, Londra 2019, s. 62.

Konu hakkında o dönemde yapılan çalışmalar içerisinde Osmanlı deniz harp tarihçisi Ahmed Muhtar Paşa'nın¹³, 1900'de yazmaya başladığı *Bahriyede Zafer Rehberi* adlı eser, dönemin askerî teknolojik gelişmeleri ve ülkelerin donanma güçlerinin karşılaştırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Ahmed Muhtar Paşa bu eserinde; deniz gücü açısından personel eğitiminin önemi üzerinde durmuş, deniz subayları için deniz harbinin temel prensiplerini açıklamış ve sualtından torpido atabilen denizaltıların zamanın deniz harp kurallarını temelinden değiştireceğini yazmıştır¹⁴.

Bu makalenin amacı, denizaltının bir harp platformu olarak ortaya çıkışını müteakip Osmanlı Devleti'nin, diğer büyük devletlerden önce, bu yeni silahın donanmaya alınması kararında etkili olan nedenleri tespit etmek ve Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar yapılan denizaltı temini girişimlerinin başarısız olma sebeplerini yaşanan dönem çerçevesinde ele alarak sebep-sonuç ilişkisi içinde ortaya koymaktır. Bu kapsamda; birinci bölümde, torpido atma yeteneğine sahip ilk denizaltı tasarımı olan *Nordenfelt* denizaltısının ortaya çıkması ve Osmanlı Devleti tarafından donanma envanterine alınması, ikinci bölümde *Nordenfelt* denizaltısı sonrası yeni denizaltı temin etme çabaları ve bu yönde yapılan çalışmalar, üçüncü bölümdeyse denizaltıcı personel yetiştirilmesine yönelik çalışmalar analiz edilmiştir.

1. *Nordenfelt* Denizaltısı

1.1. Denizaltıdan Torpido Atma Düşüncesi

Torpidonun icadı, 19. yüzyıl deniz harp tarihi açısından stratejik seviyede önem taşımaktadır. O zamanki zırhlı gemilerin sualtında kalan kısımları, ağırlığın neden olduğu sürat zafiyeti nedeniyle zırhsız yapıldığından torpidoya karşı savunmasızdılar. Bu nedenle torpidonun icadı, 1890'lara kadar büyük donanma inşa yarışını yavaşlatıcı etki

---

¹³ Ahmed Muhtar Paşa (1861-1926): Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden Türk askerî tarih yazımı geleneğinin öncü isimlerindedir. Harbiye Mektebi'nde topçuluk, ateşli silahlar teknolojisi, balistik, harp tarihi ve Avrupa askerî literatürü üzerine dersler vermiştir. Öğrencileri arasında Mareşal Mustafa Kemal Atatürk ve Enver Paşa gibi son dönem Osmanlı subayları bulunmaktadır. Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1912) ile karıştırılmamalıdır.

¹⁴ Ahmed Muhtar Paşa, *Bahriyede Zafer Rehberi*, yay. haz. Ali Fuat Örenç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 83.

göstermiştir¹⁵. İngiliz mühendis Robert Whitehead, 1860'ların sonunda, Avusturya'nın Fiume şehrindeki fabrikasında, ilk kendinden hareketli torpidoyu üretmiştir¹⁶. Whitehead torpidosu, puro şeklindeki yapısı, 18 feet boyu ve 2 feet eni ile İngiliz yapımı bir torpidodur. Torpido üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, 150 kg ağırlığında patlayıcıyı havi harp başlığı bölümü, ikinci bölüm, torpidonun 1-30 feet arasında istenilen *umkta*¹⁷ seyretmesini sağlayan denge bölümü ve üçüncü bölüm, 20 kts¹⁸ sürat ile 1000 yd¹⁹ menzile atılabilmesini sağlayan basınçlı hava ve makinesinin bulunduğu hava tankı bölümüdür. Torpidonun sağa ve sola devirli olmak üzere 2 adet pervanesi bulunmaktadır. Zaman ayarlayıcı sayesinde torpido seyri esnasında ayarlanan zamanda patlatılabilmektedir.²⁰

Döneminin deniz harp stratejisinde önemli etkileri olan Fransız Donanması'nda görevli Albay Baron Grivel, 1869'da yazdığı makalede, Fransız Donanması'nın bir değil iki farklı düşmanla karşılaşmasının olası olduğunu, birincisinin güçlü donanması ile İngiltere, ikincisinin ise kara güçleri olduğunu belirtmiştir. Grivel'e göre, İngiltere ile yapılacak bir savaşta, deniz gücünün güçlü tarafı olan 20.000 topa sahip donanma yerine, zayıf tarafı olan 50.000 gemilik ticaret filosu hedef alınmalıdır²¹. İngiltere'nin denizdeki rakipsiz üstünlüğü ile mücadele etmek için ortaya koyulan bu düşünceden etkilenenler arasında Fransız Amiral Theophile Aube de bulunuyordu. Amiral Aube'ye göre ticaret savaşı sadece İngiltere ile değil tüm muhasımlarla yapılmalıydı. Bu savaşta ağır zırhlılar yerine muhripler de kullanılabilirdi. Savaş filolarıyla mücadele ise torpido atabilen küçük gemilerle yapılacaktı²². Ekonomik gücü kısıtlı

---

¹⁵ George Modelski ve William R. Thomson, *Seapower in Global Politics, 1494-1993*, Macmillian Press, Londra 1988, s. 73.

¹⁶ Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 379.

¹⁷ Umk: Derinlik.

¹⁸ Kts: Knots (deniz mili cinsinden sürati ifade etmektedir) (1 deniz mili= 1.852 m).

¹⁹ Yd: Yarda (1 yd= 0.9144 m).

²⁰ "Torpedoes", *Scientific American*, s. 337.

²¹ Hugues Canuel, "From A Prestige Fleet to The Jeune Ecole: French Naval Policy and Strategy Under The Second Empire and The Early Third Republic (1852-1914)", *Naval War College Review*, Sayı 71 (2018), c. 1, s. 102.

²² Hugues Canuel, "From A Prestige Fleet to The Jeune Ecole: French Naval Policy and Strategy Under The Second Empire and The Early Third Republic (1852-1914)", s. 108.

ve büyük bir donanmaya sahip olmayan ülkeler arasında çok hızlı bir şekilde taraftar toplayan bu düşünce *Jeune École* (Yeni Ekol) adıyla deniz harp tarihine geçmiştir.

Aynı dönemde, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1877-1878 tarihleri arasında yapılan ve 93 Harbi olarak bilinen savaşta, nicelik olarak üstün Osmanlı donanması, Rusya'nın Karadeniz limanlarını ablukaya almıştır. O zaman Rus donanmasında yüzbaşı rütbesi ile Velikiy Knyaz Konstantin torpidobotu komutanlığı yapan Stepan Osipoviç Makarov (sonradan koramiral), komuta ettiği ve kendi oluşturduğu taktiğe uygun olarak manevra yapan üç torpidobot ile Osmanlı donanmasının ablukasını yarmayı başarmıştır. Yarma harekâtı esnasında Yüzbaşı Makarov, Osmanlı Donanması'na ait *İntibah* gemisini torpido ile batırmış, böylece *İntibah* gemisi “modern torpido ile batırılan ilk savaş gemisi” olarak dünya deniz harp tarihine geçmiştir²³. Bununla birlikte, Konfederasyon Zırhlısı CSS *Albemarle*'nin, Amerikan İç Savaşı esnasında 28 Ekim 1864'te modern bir torpido ile vurularak yaralanmasına rağmen sığ suda karaya oturtulduğu ve daha sonradan onarılarak tekrar göreve döndüğü de bilinmektedir²⁴. Bu savaşta, Rusların başardığı yarma harekâtı ve başarılı torpido hücumu, torpidobotların zırhlı gemiler karşısında etkili olabileceğini göstermiş, *Jeune École*'e saygınlık ve taraftar kazandırmıştır.

Amiral Aube'nin 1886-1887 yıllarındaki Denizcilik Bakanlığı görevi esnasında bu ekol en güçlü konumuna ulaşmış, Fransız Donanması'nda yeni gemi inşa projeleri hayata geçmiştir. Bu dönemde; yeni gemi inşa programına göre 6 büyük ve 10 küçük destroyer, 20 büyük torpidobot, 100 torpidobot ve kıyı savunması için 3 zırhlı kıyı savunma gemisi inşası planlanmıştır²⁵. Amiral Aube'nin bakanlık görevinden ayrılmasıyla birlikte *Jeune École* Fransa'da etkisini kaybetmiş, döneminde verilen denizaltı siparişleri yerine gelen bakan tarafından iptal edilmiştir²⁶.

²³ Evren Mercan, *93 Harbi'nde Deniz Harekâtı*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 98.

²⁴ Stanley Sandler, *Battleships: An Illustrated History of Their Impacts*, ABC-CLIO Inc, California 2004, s. 52.

²⁵ Hugues Canuel, “From A Prestige Fleet to The Jeune Ecole: French Naval Policy and Strategy Under The Second Empire and The Early Third Republic (1852-1914)”, s. 106.

²⁶ Edward Horton, *The Illustrated History of The Submarine*, Library of Congress, Büyük Britanya 1974, s. 43.

Torpedo silahının etkinliğini kanıtlamasıyla birlikte Avrupalı mühendisler yeni denizaltı tasarımları üzerine çalışmalarını artırmıştır. Elektrik motorunun 1830’larda icat edilmiş olmasına rağmen denizaltının deniz kuvvetleri açısından öne çıkması sualtı tahrik sistemlerindeki gelişmeler çerçevesinde 1880’lerden sonra olmuştur²⁷.

Donanmaya fazla mali kaynak ayırmak istemeyen Osmanlı Devleti de çok zaman geçmeden *Jeune École* ilkeleri doğrultusunda 21 parça torpidobot temin etmiştir. Tam da bu dönemde; Nordenfelt, devrim niteliğindeki tasarımını açıklamıştır. Buna göre, sualtında atış yapabilen ve torpedo ile teçhiz edilmiş denizaltıların inşa edilmesi planlanmıştır²⁸.

1.2. Nordenfelt Denizaltısının Tasarımı ve Tanıtımı

İsveçli silah üreticisi Thorsten Nordenfelt, 25 Haziran 1885 tarihinde Londra’dan Osmanlı Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa’ya gönderdiği mektubunda²⁹;

“Denizaltı botum ile ilgili açıklamaktan onur duyarım. Bu yaz Kopenhag yakınlarındaki Sund’da bu denizaltı botuyla bir dizi resmî deney yapmak niyetindeyim. Ekselansları, bu tecrübelerle katılmak için bir subay göndermek isteyip istemediğinizi bana söylemek lütfunu gösterirlerse, onun Kopenhag’a varması için zamanında haber vereceğim. Hazırlanabilirsem ağustos ayının ilk ve ikinci haftası deneyleri yapmak niyetindeyim.”

şeklinde bir ifade kullanmıştır.

Bahriye Nazırı Hasan Paşa tecrübelerle katılmak üzere Londra Deniz Ataşesi Binbaşı Halil Bey’in görevlendirilmesine karar vermiştir.

---

²⁷ Robert W. Jones, “The Garret-Nordenfelt Submarines”, *Warship International*, International Naval Research Organization, Sayı 5 (1968), c. 1, s. 26.

²⁸ Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, s. 381.

²⁹ Konstantin Zhukov ve Aleksandr Vitol, “The Origins of The Ottoman Submarine Fleet”, *Oriente Moderno*, Sayı 81 (2001), c. 1, s. 221. Mektubun İngilizce metni: “*I have the honour to enclose a statement of my Submarine Boat. It is my intention to make a series of official experiments with this submarine boat this summer in the Sund near Copenhagen. If Your Excellency is good enough to let me know wheather you would like to send an offier to attend this trails, I will give notice in good time for him to reach Copenhagen. If I can get ready it is my intention to carry out the experiments during the first and second week in August.*”

Binbaşı Halil Bey tecrübeler hitamında hazırladığı raporu ve el çizimini takdim etmiş, raporunda; denizaltının su üstünde 7 kts, sualtında ise 3 kts sürat yapabildiği, daldığında cam kubbesi su üstünde kalmakla birlikte daha derine dalma kabiliyeti olduğu, ancak kalış süresinin çok kısa olduğu ve denizaltının mevcut hâli ile maksada uygun olmadığı, geliştirilmesine ve sualtı stabilitesinin (dengesinin) artırılmasına ihtiyaç olduğuna yönelik görüşlerini ifade etmiştir³⁰.

Nordenfelt denizaltısı, torpidonun denizaltıya entegre edildiği ilk denizaltı olması nedeniyle askerî teknoloji açısından kritik seviyede önem taşıyan bir denizaltı tasarımı olarak kabul edilmektedir. Ancak çağın teknolojik eksiklikleri bu denizaltıdan uygulamada verim alınamamasına neden olmuştur. Örneğin, *Nordenfelt* denizaltısı tahrik sisteminde itki gücünü stim makinesi ile sağlamaktadır. Çok yüksek sıcaklıkta çalışan kazan, denizaltı içindeki havanın yaşanabilir seviyede olmasını zorlaştırmakta ve 5 kişilik personelin hareket kabiliyetini kısıtlamaktadır. Ayrıca, kazanlarında yüksek tazyikli stim yapmak için kaynar hâlde bulunan 27 ton su sayesinde 3 saate kadar dalışta kalabilmekte, bu nedenle ancak 10 millik bir harekât alanı içerisinde dalış yapabilmektedir. Bahse konu teknik durum *Nordenfelt* denizaltısının kıyıya çok yakın sularda kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte, tasarım olarak su üstünde seyredecek şekilde tasarlandığından sualtında gemi stabilitesi de zorlukla sağlanmaktadır³¹.

Nordenfelt-I'in seyir tecrübelerine devam ettiği dönemde, *American Association for the Advancement of Science*'de çıkan bir yazıda, *Nordenfelt* denizaltısının sualtında seyir ile ilgili sorunlarının çözüldüğü, yeni denizaltının kendisini belli etmeden düşman gemilerine torpido atabileceği, limanlara sızma yapabileceği ve mayının önemini azaltabileceği haberine yer verildiği görülmektedir³². Ancak haberde geçen denizaltının dalmış durumdaki stabilitesinin düzeltildiği ile ilgili kısmın, aynı zafiyetin *Nordenfelt II (Abdülhamid)* ve *III*'te (*Abdülmeçid*) de devam etmesi nedeniyle gerçeği yansıtmadığı, ticarî amaçla servis edildiği anlaşılmaktadır.

---

³⁰ Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, s. 10-11.

³¹ Edward Horton, *The Illustrated History of The Submarine*, s. 42.

³² American Association for the Advancement of Science, "The Nordenfelt Submarine Boat", Sayı 6 (30 Ekim 1885), c. 143, s. 394.

Yunanistan, Thorsten Nordenfelt'in tecrübelerini yaptığı ve denizaltıcılık tarihinde *Nordenfelt-I* adıyla anılan denizaltıyı, 1885 yılında 9.000 pounda satın almıştır³³. Yunanistan tarafından denizaltının tecrübelerine devam edilmiş, ancak teknik zafiyetler giderilemediğinden *Nordenfelt-I* deniz harekâtında kullanılmamıştır³⁴. Yunanistan kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti ile egemenlik yarışı içerisinde bulunmuş, zaman zaman Avrupalı büyük güçlerin etkisinde kalarak mali kaynaklarının üzerinde silahlanma gayreti göstermiştir³⁵.

1.3. Osmanlı Devleti'nin Nordenfelt Denizaltısı Satın Alması

Kısa bir süre sonra, Osmanlı Devleti de Nordenfelt şirketine iki yeni ve gelişmiş denizaltı siparişi vermiştir. Denizaltıcılık tarihinde *Nordenfelt-II* ve *Nordenfelt-III* adıyla bilinen bu denizaltılara, *Abdülhamid (Abdul Hamid)*³⁶ ve *Abdülmecid (Abdul Mejid)*³⁷ isimleri verilmiştir. *Abdülhamid* ve *Abdülmecid* denizaltılarının alınmasıyla birlikte Osmanlı Devleti, dünya tarihinde donanmasında denizaltı olan ikinci devlet olarak tarihe geçmiştir. Böylece Türk denizaltıcılığı, dünya denizaltıcılık tarihindeki öncülerden biri olmuştur.

Osmanlı Devleti açısından yeni denizaltı teminine karar verilmesinde; Yunanistan'ın denizaltı almasının etkisi olmakla birlikte³⁸, daha önemli nedenler olduğu düşünülmektedir. Sipariş edilen denizaltıların mevcut teknik özellikleri dikkate alındığında, harekât çapının yani manevra kabiliyetinin ve taşınan torpido sayısının yani ateş gücünün artırıldığı anlaşılmaktadır. Yeni denizaltıların, ateş ve manevra gücü yüksek, gizli bir silah olarak, özellikle Çanakkale ve İstanbul Boğazları olmak üzere kıyı sularında savunma maksatlı kullanılmasının planlandığı değerlendirilmektedir. Osmanlı Devleti ile Nordenfelt şirketi arasında 23 Ocak 1886'da tanesi 11.000 pound olmak üzere 2 adet denizaltı temini için sözleşme imzalanmıştır³⁹. Yapılan sözleşmede, inşa

³³ www.navypedia.org/ships/greece/gr_ss_nordenfelt_i.htm (Erişim tarihi: 04.10.2023).

³⁴ Robert W. Jones, "The Garret-Nordenfelt Submarines", s. 29.

³⁵ Afif Büyüktuğrul, "Osmanlı (Türk)-Yunan Deniz Silahlanma Yarışı", *Belleten*, Sayı 156 (1975), c. 39, s. 732.

³⁶ Antony Preston, *Submarine Warfare*, s. 12.

³⁷ Antony Preston, *Submarine Warfare*, s. 12.

³⁸ Robert W. Jones, "The Garret-Nordenfelt Submarines", s. 29.

³⁹ Konstantin Zhukov ve Aleksandr Vitol, "The Origins of The Ottoman Submarine Fleet", s. 221-232.

maliyeti ve montaj süresinin üç kat artmasına rağmen, denizaltıların İstanbul'da inşa edilmesi imza altına alınmıştır⁴⁰. Böylece denizaltı inşa teknolojisi ve tecrübesinin devlet kurumlarına kazandırılması sağlanmaya çalışılmış, Taşkızak Tersanesi bir devletin kendisi için denizaltı inşa ettiği ilk tersanelerden biri olmuştur⁴¹. Bu zamana kadar inşa edilen denizaltılar özel girişim tersaneleri tarafından inşa edilmektedir. *Abdülhamid* ve *Abdülmecid* denizaltıları ile Yunanistan'ın *Nordenfelt-I* denizaltısına ait genel taktik ve teknik özellikler, değerlendirmede bütünlük sağlamak maksadıyla karşılaştırmalı olarak Tablo-1'de sunulmuştur.

Özellikler	<i>Abdülhamid</i> ve <i>Abdülmecid</i> (<i>Nordenfelt-II/ III</i>)	<i>Nordenfelt-I</i> (Yunanistan)
Ağırlığı	160 ton	60 ton
Boy	100 ft	64 ft
Eni	12 ft	12 ft
Sürati	Satıhta 10 kts Dalışta 5 kts (Tecrübelerde 3kts'yi geçememiştir) ⁴²	9 kts 1 kts
Seyir Siası	Dalışta 30 mil	10 mil
Dalış derinliği	50 ft	50 ft
Tahrik gücü	Stim	Stim
Makine gücü	250 HP	100 HP
Kazan kapasitesi	30 ton su	8 ton su
Personel sayısı	5	3
Silahları	3 adet Whitehead Torpidosu (WT)	1 adet WT
Fiyatı	11.000 pound (tanisi)	9000 pound

Tablo-1: Nordenfelt Denizaltılarının Karşılaştırmalı Özellikleri⁴³

⁴⁰ Jonathan Grant, "The Sword of The Sultan: Ottoman Arms Imports", *The Journal of Military History*, Sayı 66 (Ocak 2002), c. 1, s. 28.

⁴¹ Reşat Baykal, *Tersanelerimiz ve Denizcilik Kuruluşlarımız*, İTÜ Vakfı Yayınları, İstanbul 2017, s. 250.

⁴² Evren Mercan, "Osmanlı Bahriyesi'nde İlk Denizaltılar: Abdülhamid ve Abdülmecid", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 15 (Haziran 2012), c. 8, s. 177.

⁴³ Robert W. Jones, "The Garret-Nordenfelt Submarines", s. 28-30; Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, s. 11-12.

Nordenfelt denizaltısı sualtındaki stabilitesini sağlamak üzere botun yüzerliğini ve sualtındaki trim (boyuna denge) ve meylini (enine denge) kontrol etmek için 35 ton soğuk suyu sarnıçlarında taşımaktadır. Acil bir durumda veya ihtiyaç hâlinde bu sarnıçlar ayrı birer motora bağlı 3 adet tahliye tulumbası ile tahliye edilebilmektedir⁴⁴.

Denizaltı, tespit ettiği hedefine torpido atmak için önce satıhta yaklaşma yapıyor, müteakiben dalışa geçerek hücum safhasını icra ediyordu. Dalıştaki denizaltının, sadece cam kubbesi su üstünde kaldığından hedefi tarafından tespit edilmesi zorlaşmış oluyordu. Gemi Komutanı bu kubbeden hedefini takip ederek, yakalanmadan etkili torpido menzili olan 300-400 yd mesafeye kadar yaklaşıp torpido atışını gerçekleştirmektedir⁴⁵. Bu dönemde atış kontrol sistemi olmadığı dikkate alındığında, komutanın; hedef hareket analizini zihninden yaptığı, klasik torpido atışında olduğu gibi hedef ile torpidoyu buluşturmak için gerekli rotayı hesaplamaya çaba gösterirken aynı anda hedef ile müsademe geçirmemek için denizaltının bekasını da sağlamaya çalıştığı unutulmamalıdır.

Mühendis Garrett bir tarafta İstanbul'da denizaltı inşasına devam ederken diğer bir tarafta Nordenfelt, Mart 1886'da *Science America* gazetesine verdiği röportajda “Yeni bir donanma için çok yüksek meblağlar harcamaya gerek yok.”⁴⁶ açıklamasında bulunarak satışlarını artırmayı amaçlamaktadır. Zamanın reklamcılık anlayışına örnek olabilecek bu açıklamalar potansiyel alıcıların ilgisini çekmiş, Rusya şirket ile yeni bir denizaltı (*Nordenfelt-IV*) inşasına yönelik görüşmelere başlamıştır⁴⁷.

Osmanlı Devleti ile Nordenfelt arasında yapılan sözleşme gereğince, denizaltılar antlaşma tarihinden itibaren iki buçuk ay içerisinde İstanbul'a getirilecek, Taşkızak Tersanesi'nde iki buçuk ayda montaj tamamlanacaktı. İlk denizaltı bir ticaret gemisi ile 5 Mayıs 1886 tarihinde İstanbul'a getirilmiştir. Denizaltı, montajının tamamlanmasını müteakip 6 Eylül 1886 tarihinde Haliç'te denize indirilmiştir. İşte bu tarih Türk denizaltıcılık tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

---

⁴⁴ “The Nordenfelt Submarine Torpedo Boat”, *Scientific American*, s. 36.

⁴⁵ “The Nordenfelt Submarine Boat at Constantinople”, *Scientific American*, s. 390.

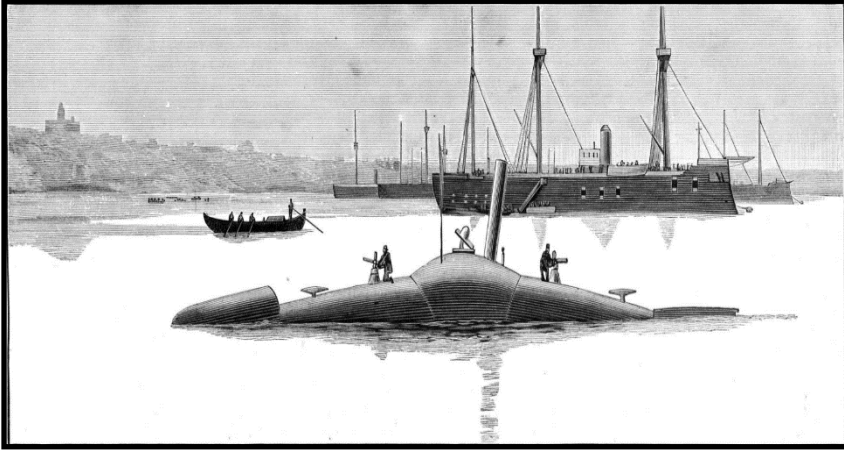
⁴⁶ “Submarine Torpedo Boats”, *Scientific American*, Sayı 54 (1886), c. 11, s. 166.

⁴⁷ Antony Preston, *Submarine Warfare*, s. 13.

İngiltere'nin 1901 (*HMS Holland-1*)⁴⁸, Fransa'nın 1899 (*Gustave Zédé*)⁴⁹, ABD'nin 1900'de (*USS Holland*)⁵⁰ denizaltıya sahip olduğu unutulmamalıdır.

Deniz tecrübelerine 5 Şubat 1887'de başlayan denizaltının beş kişilik ilk personeli; Yüzbaşı Halil Bey (komutan), Makine Önyüzbaşı Ali, Makine Yüzbaşı Şerafeddin, Makine Mülazım (Teğmen) Mehmed Selim ve Ateşçi Musa Çavuş'tur⁵¹.

Denizaltı, deniz tecrübeleri kapsamında; denizaltı teknesi tamamıyla sualtında kalmak üzere yalnızca gözetleme kubbesi su üstünde kalacak şekilde Aynalıkavak Kasrı önünden Divanhane önüne kadar seyir yapmış ve bu esnada üç defa gözden kaybolmuştur. Birinci gözden kayboluşu ve sualtına dalışı 20 saniye, ikincisi bir dakika 20 saniye, üçüncüsü ise 50 saniye sürmüştür⁵². Tecrübelerde trim ve meyil istikrarlı bir şekilde sağlanamamıştır. Ayrıca sualtı seyir süresi yeterli olmadığından denizaltının dalıştaki süratinin sözleşme isterlerini karşılamadığı tespit edilmiştir. Satıhta seyreden *Nordenfelt* denizaltısı Resim-1'de görülmektedir.

Resim 1: *Nordenfelt* Denizaltısı Seyirde⁵³

⁴⁸ Antony Preston, *Submarine Warfare*, s. 18.

⁴⁹ Antony Preston, *Submarine Warfare*, s. 15.

⁵⁰ Antony Preston, *Submarine Warfare*, s. 13.

⁵¹ Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, s. 17.

⁵² Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, s. 17.

⁵³ "The Nordenfelt Submarine Boat at Constantinople", *Scientific American*, s. 390.

Mühendis Garrett tecrübelerin tekrarlanması için 2 Haziran 1887’de kendi ekibiyle birlikte İstanbul’a gelmiştir. Seyir tecrübeleri hakkında 30 Temmuz 1887 tarihli *Scientific American* gazetesinde; iki numaralı⁵⁴ *Nordenfelt* denizaltısının, Ramazan ayının 15’inci günü Sultan’ın huzurunda tecrübeye çıkarıldığı, saat 14:30 sularında Galata önlerine yaklaşan denizaltının halkın ilgisini çektiği, sualtında adeta bir balınaya benzediği, her iki taraftan suyu yarararak ilerleyen denizaltının hedefe yaklaştığı zaman kovan kapaklarını açması ile suyun kovanlara hücum ederek havanın firar etmesi neticesinde iki su sütununu havaya yükselterek torpidolarını ateşlediği yazmaktadır⁵⁵. Önemli deniz tarihçilerimizden Raşit Metel’in *Türk Denizaltıcılık Tarihi* adlı eserinde bir yabancı gazete haberinden söz ederek çevirdiği yazının bu haber olduğu anlaşılmaktadır⁵⁶.

Yukarıda belirtilen seyir ve atışlar sonunda, tecrübelere 1888 yılı başında İzmit’te devam edilmiştir. İzmit Körfezi’nde 13 Ocak 1888 tarihinde yapılan tecrübelerde denizaltı, sadece cam kubbesi görülebilir durumdayken 200 yarıdaya ayarlı torpido ile *Selanik* vapuruna atış yapmış, torpido kovandan normal olarak çıkmıştır. Bu atış, “dalmış durumdaki bir denizaltıdan yapılan ilk torpido atışı” olarak dünya denizaltıcılık tarihindeki güzide yerini almıştır.

7 Şubat’a kadar devam eden tecrübelerde torpido atışları başarılı bulunmasına rağmen denizaltının sualtındaki stabilitesi yetersiz görülmüş ve sözleşme şartlarının yerine getirilemediği kayıt altına alınmıştır.

Bahriye Nazırı Hasan Paşa da benzer görüşleri belirttiği raporunu Sadarete sunmuştur. Bu raporda; gemilerin su üstü seyirlerinin görevlerini icra etmesine uygun olduğu, dolayısıyla torpidobotlara nazaran daha zor görülebildiklerinden liman ağızları gibi mahallerin savunulması bakımından kullanılmalarının faydalı olacağı, ancak sualtı seyirlerinin esas olarak tulanî denge yönünden emniyetsiz ve sözleşme

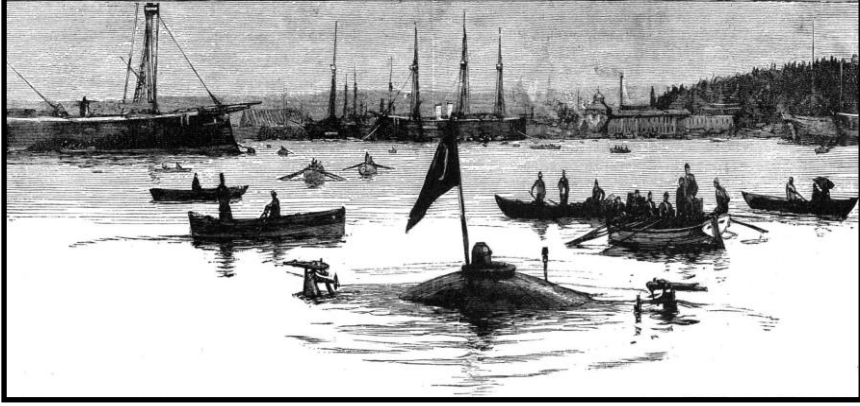
---

⁵⁴ *Abdülmedid* denizaltısının 4 Ağustos 1887’de denize indirildiği göz önünde bulundurulduğunda tecrübelerinden bahsedilen denizaltının *Abdülhamid* denizaltısı olduğu değerlendirilmektedir.

⁵⁵ “The New Nordenfelt Submarine Boat” *Scientific American*, s. 73.

⁵⁶ Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, s. 21.

hükümlerine uygun olmadığı, geliştirilmesi ve tamamlanması gereken hususlar olduğu, personelin bilgi ve tecrübe kazanmaya ihtiyacı olduğu belirtilmiştir⁵⁷. Dalışta bulunan *Nordenfelt* denizaltısı Resim-2'de görülmektedir.

Resim 2: *Nordenfelt* Denizaltısı Dalışta⁵⁸

Mühendis Garrett, raporlar üzerine Bahriye Nazırı'na bir mektup yazarak; denizaltıların su üstü gemilerine nazaran üstünlüklerinden bahsetmiş, sözleşme maddelerinin abartılarak yazıldığını, her yıl İstanbul'a gelerek denizaltıları ve personeli teftiş edeceğini, yalnız ilk sene iki yetmiş adamını personel eğitimi için ücretsiz İstanbul'da bırakacağını ve bir savaş durumunda Osmanlı donanmasında görev yapmak istediğini ifade etmiştir⁵⁹. Bu mektup neticesinde Padişah II. Abdülhamid'in iradesi ile denizaltılar kabul edilerek 22 Mart 1888 tarihinde *Abdülhamid* ve *Abdülmecid* adlarıyla Osmanlı Donanması'na katılmıştır⁶⁰. İlerleyen dönemde, mühendis Garrett'in İstanbul'a geldiğine, denizaltıların teftiş edildiğine veya denizaltıcı personelin eğitime yönelik bir girişimde bulunulduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

⁵⁷ Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, s. 22.

⁵⁸ "The Nordenfelt Submarine Boat at Constantinople", *Scientific American*, s. 390.

⁵⁹ Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, s. 23.

⁶⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri (=BOA), *Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat* (=Y.PRK.ASK), 45/113, H-10.07.1305 [23.03.1888].

Abdülhamid ve *Abdülmecid* denizaltıları, kabul tecrübeleri hitamında Haliç'teki Valide kızaklarına çekilmiş ve hiçbir görev verilmeden 1910 yılında envanterden çıkarılincaya kadar burada tutulmuşlardır⁶¹. Denizaltıların harekât alanında kullanılmamış olmasının birçok sebebi bulunmaktadır. Bunlardan özellikle denizaltının sualtı stabilitesinin istikrarlı olmaması ve zamanın teknolojik eksiklikleri nedeniyle harekât yarıçapının azlığı ve yetkin denizaltıcı personel yetiştirilememiş olması öne çıkmaktadır.

2. Nordenfelt Sonrası Denizaltı Alma Teşebbüsleri

2.1. Yüzbaşı Rauf Bey (Orbay) ve Bucknam Paşa'nın Görevlendirilmesi

20'nci yüzyılın başlarına gelindiğinde yaşanan bazı tecrübelerin donanma politikası üzerinde önemli etkiye neden olduğu anlaşılmaktadır. Bunların başında 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı gelmektedir. Bu savaşta, donanmaya kara ordusunu desteklemek maksadıyla kuzey Ege'ye intikal etmesi emredilmiş ancak iki gemi hariç donanma Çanakkale'ye bile ulaşamamıştır. Bunun sonucunda Yunanistan, Ege'de Osmanlı donanma mevcudiyetinin zayıflığını fırsat bilerek adalar üzerinde etkisini artırma faaliyetlerine hız vermiş⁶², ancak mali imkânsızlıklar nedeniyle kaynaklarını mevcut donanmasının faal tutulmasına ayırmak durumunda kalmıştır. Ayrıca personel eğitimi maksadıyla Fransa'dan eğitimci personel getirilmiştir⁶³.

Bu savaştan elde edilen tecrübeler sonucunda donanmanın varlığının hayati olduğu anlaşılmış; devletin denizlerdeki hak ve menfaatlerini korumak ve adaların egemenliğini garantilemek amacıyla başlatılan donanmanın yenilenmesi projesinde, denizaltılara da yer ayrılmıştır⁶⁴. Bu maksatla, ABD'den *Mecidiye* zırhlısının getirilmesinde rol oynayan Amerikalı Bucknam Bey (ilerleyen zamanda Amiral rütbesi ile Padişah Fahrî Yaverliği de yapmıştır), Ekim 1904'te denizaltı

---

⁶¹ Evren Mercan, "Osmanlı Bahriyesi'nde İlk Denizaltılar: Abdülhamid ve Abdülmecid", s. 179.

⁶² Yaşar Ertürk, *Türk-Yunan Mücadelesi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 80.

⁶³ Afif Büyüktuğrul, "Osmanlı (Türk)-Yunan Deniz Silahlanma Yarışı", s. 733.

⁶⁴ Afif Büyüktuğrul, "Osmanlı (Türk)-Yunan Deniz Silahlanma Yarışı", s. 739.

teknolojilerinde yaşanan gelişmeleri tetkik etmek ve denizaltı satın almak üzere aracılık yapmak için Yüzbaşı Rauf Bey⁶⁵ (Orbay) refakatinde İngiltere ve ABD'ye ziyaret maksadıyla görevlendirilmiştir⁶⁶. Yüzbaşı Rauf Bey'e bu görev maksadıyla hazineden 200 lira harcırah tahsis edilmiştir⁶⁷.

İngiltere'deki incelemeler esnasında Armstrong ve Vickers Tersaneleri ile denizaltı inşa edilen Barrow Tersanesi ziyaret edilmiş, ancak gizlilik nedeniyle detaylı bilgi alınamamıştır⁶⁸. Müteakiben gittikleri ABD'de de gizlilik nedeniyle önce bilgi alamazlar da Rauf Bey, Amiral Dewey vasıtasıyla ABD Başkanı Theodore Roosevelt ile görüşerek gerekli izinleri alabilmiştir. Böylece ABD denizaltılarının bulunduğu Newport Rhode Island'da Holland Sınıfı *Plunger* denizaltısında incelemelerde bulunulmuş ve seyir denemelerine iştirak edilmiştir⁶⁹. Bucknam Bey, İstanbul'a dönmeyi müteakip sunduğu raporda; denizaltıların, kıyıların ve özellikle İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının korunmasında çok etkili olacağını, Holland Sınıfı denizaltıların bu iş için uygun olduğunu ifade etmiştir⁷⁰. Ancak buradan herhangi bir sonuç çıkmamıştır⁷¹.

2.2. İttihat ve Terakki Dönemindeki Teşebbüsler

Deniz harp tarihi açısından bu dönemin en önemli gelişmesi, Dretnot Sınıfı gemilerin ilki olan HMS *Dreadnought*'un⁷² 1906'da İngiltere donanmasına katılmasıyla, yüzen kaleler olan dretnotların deniz harekât alanında yerini almasıdır. Dretnotların ortaya çıkışı, güçlü donanma anlayışını temelden değiştirmiş, bu yolda yürümeye çalışan ülkeleri muazzam maddi yükler altında bırakmıştır.

---

⁶⁵ Mustafa Alkan, "Hüseyin Rauf Orbay'ın Hayatı (1880-1964)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 59 (2004), c. 20, s. 601.

⁶⁶ Ender Kuntsal, *Bucknam Paşa*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 147.

⁶⁷ BOA, *İrade Hususi* (=İ.HUS.), 12/40, H-17.08.1322 [27.10.1904].

⁶⁸ Ender Kuntsal, *Bucknam Paşa*, s. 154-155.

⁶⁹ Ender Kuntsal, *Bucknam Paşa*, s. 172-173.

⁷⁰ Ender Kuntsal, *Bucknam Paşa*, s. 179.

⁷¹ Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, s. 26.

⁷² Robert K. Massie, *Dretnot*, çev. Mehmet Harmanlı, Sabah Kitapları, İstanbul 1995, s. 731.

Dretnotlar, yüksek süratleri, yüksek ateş güçleri, gelişmiş zırhları ve perde gemileri ile seyir yapmaları nedeniyle, torpidobotlar için yaklaşılamaz hedeflerdir. Bununla birlikte; dalmış durumda, tespit edilmeden etkili torpido menziline kadar yaklaşabilen denizaltılar ve mayınlar, dretnotlar için yegâne asimetrik tehdit unsuru niteliğini muhafaza etmektedir. Aynı dönemde, Alman mühendis Rudolf Diesel'in kendi adını taşıyan dizel makinesi ve batarya teknolojisindeki gelişmeler, denizaltıların dalmış durumdaki stabilitesinin artmasına ve azami seyir menzilinün açık denizde harekât yapabilecek mesafelere ulaşmasına olanak vermiştir⁷³. Örnek olarak 1910'larda tipik bir denizaltı su üstünde 8 kts sürat ile 3.200 mil, sualtında 5 kts sürat ile 65 mil mesafe kat edebilecek yeteneğe sahiptir⁷⁴. Bunun sonucunda, gemi ve personel emniyetini tehlikeye atan, verimi oldukça düşük stimli ve benzinli makinelerin kullanımı ortadan kalkmıştır.

Osmanlı Devleti hükümetleri de denizlerde caydırıcılık sağlayarak, yeni toprak kayıplarının önüne geçmek için donanmayı güçlendirme çalışmaları yürütmüşlerdir. Bunun için 6 zırhlı, 12 destroyer, 12 torpidobot ve 6 denizaltı almak için girişimlerde bulunulmuş; devletin imkânlarıyla dretnot inşası için İzmit Körfezi'ne yeni bir tersane inşa edilmesi⁷⁵ ve mevcut tersanelerin ihtiyacı olan modernizasyon ve malzeme ihtiyacının sağlanmasına yönelik İngiltere ile görüşmelere başlanmıştır. Tersane modernizasyon maliyetlerinin devlet bütçesince karşılanamayacağı anlaşılınca, İngiliz Vickers Tersanesi'ne iki adet dretnot siparişi verilmiştir⁷⁶.

Doğu Akdeniz'de devam eden donanma yarışı Osmanlı Devleti'nin dretnot sipariş etmesiyle boyut değiştirmiştir. Rusya ve Yunanistan, Avrupalı silah üreticilerinin de teşviği neticesinde denizde silahlanma yarışından geri kalmamak ve donanma gücünü artırmak amacıyla mali kaynak eksikliklerine rağmen dretnot siparişi vermişlerdir⁷⁷.

---

⁷³ Frank Uhling Jr., "The Submarine, 1776-1918", *Naval War College Review*, Sayı 57 (2004), c. 2, s. 150.

⁷⁴ Karl Lautenschlager, "The Submarine in Naval Warfare, 1901-2002", *International Security*, Sayı 11 (1986-1987), c. 3, s. 130.

⁷⁵ Cemal Paşa, *Hatıralar*, Düz. Behçet Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977, s. 119.

⁷⁶ Jonathan Grant, "The Sword of The Sultan: Ottoman Arms Imports", s. 29.

⁷⁷ Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, s. 446-447.

Bu dönemde denizaltı teknolojisindeki gelişmeleri takip etmek amacıyla 3 Ocak 1910 tarihinde yurt dışına 4 kişilik tetkik heyeti gönderilmiştir. Heyet ziyaretleri esnasında Fransız denizaltıları üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapmış, dalışlara katılmış ve 30 Ekim 1912'de yurda geri dönmüştür. Heyetin yazdığı sonuç raporunda Fransız denizaltılarının⁷⁸ başarıları üzerinde durulmaktadır⁷⁹.

Tetkik heyetinde görevli dört subaydan biri olan Gv. Kd. Yzb. Mehmed Şükrü Bey (sonradan Koramiral Şükrü Okan), tetkik heyetindeki görevinden itibaren denizaltıcılık ile ilgili kritik görevlerde görevlendirilmiş; elde ettiği bilgi ve tecrübeler neticesinde Cumhuriyet döneminde önce denizaltı komutanı sonra denizaltı filo komutanlığı yapmış, 1931-1945 yılları arasında aralıksız Donanma Komutanlığı görevini yürütmüştür. Ayrıca 1934 tarihinde çıkarılan Soyadı Kanunu çerçevesinde, kendisine bizzat Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından Okan soyadı verilmiştir⁸⁰.

Osmanlı Devleti'nin yeni gemi inşa siparişlerini artırdığı bu dönemde, Fransa da siparişlerden pay almak için çalışmalarda bulunmuştur. Cazip fiyat ve kredi kolaylıkları sunulan teklifleri sonucunda Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Fransız Chantier Normand Tersanesi yetkililerini görüşmeye çağırmıştır⁸¹. Yapılan müzakereler neticesinde 30 Nisan 1910 tarihinde Fransa'nın Porto'daki Schneider Tersanesi'ne tanesi 2,2 milyon Frank'tan iki adet denizaltı siparişi verilmiştir⁸².

Gelişen teknoloji denizaltının dayanıklılığını artırıp, dalışta kalma süresini uzattıkça, İngiltere'de de denizaltı temin edilmesine yönelik düşünceler değişmeye başlamıştır. Önceden zırhlı gemiler dışındaki platformları yardımcı sınıf olarak gören İngiliz ekolünde, dalmış durumda torpido hücumu yapabilen denizaltılar taraftar kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde Amirallik Birinci Lordu olan Amiral Fisher;

---

⁷⁸ Fransız mühendis Max Leubeuf tarafından tasarlanan çift tekneli bir denizaltıda dalış yapmışlardır.

⁷⁹ Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, s. 26.

⁸⁰ Fahri Çoker, *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Dz.K.K.lığı Karargâh Basımevi, Ankara 1994, s. 241.

⁸¹ Cemal Paşa, *Hatıralar*, düz. Behçet Cemal, s. 123.

⁸² Jonathan Grant, "The Sword of The Sultan: Ottoman Arms Imports", s. 31.

görülmeyen hedefe hücum yapabilmesi, herhangi bir emare vermemesi ve tespit edilemediği için karşı hücum maruz kalmaması nedeniyle donanmanın denizaltılarla desteklenmesini zorunlu gördüğünü ifade etmektedir. Amiral Fisher 1904 yılında donanma manevraları sonrasında yapılan değerlendirme toplantısında⁸³, “Donanmanın manevraları esnasında elde edilen tecrübeler ışığında, eğitime katılan 6 denizaltı ile milyonlarca poundluk gemi kaybedebileceğini” ifade etmiştir.

Amiral Fisher’e göre, İngiltere etrafındaki dar denizler, zırhlı gemiler yerine, denizaltı ve torpidobotlar ile korunmalıdır⁸⁴. Fisher, Denizaltı varlığının düşmanı caydıracağını ileri sürmektedir. Denizaltıları bir savaş aracı olarak tanımlayan *Jeune École*’den yalnızca 20 yıl sonra Amiral Fisher’in ortaya koyduğu Flotilla Savunması Ekolü (*Flotilla Defence Ecole*) denizaltıların yeniden ön plana çıkmasını sağlamıştır⁸⁵. Bu ekole göre, zırhlı gemiler saldırı amacıyla kullanılmalı, dar sular ve kıyı sularının savunmasında ise denizaltı ve torpidobotlardan yararlanılmalıdır.

20. yüzyıl başlarında Fransa meclisinde yapılan, deniz stratejisinin ana hatlarını belirleme toplantılarında, İngiltere ile görünürde müttefik olursa bile asıl tehdidin bu ülkeden kaynaklandığı konusunda fikir birliğine varılmıştır. Denizlerde İngiliz donanması ile yapılacak bir simetrik mücadeleye sıcak bakılmaması nedeniyle ticaret savaşları tekrar ön plana çıkmıştır⁸⁶. Bu nedenle 1895 yılı bütçesinde, birkaç muharebe gemisi inşası için kaynak ayrılırken çok sayıda torpidobot inşası planlanmıştır⁸⁷.

Aynı dönemde, Amerika Birleşik Devletleri’nde ilk dizel elektrik denizaltı 1912 yılında *E-1* adıyla hizmete girmiştir. Bu tarihten yalnızca bir yıl sonra Almanya da ilk dizel elektrik denizaltısını denize indirmeyi

---

⁸³ Nicholas A. Lambert, “Admiral John Fisher and the Concept of Flotilla Defence, 1904-1909”, *The Journal of Military History*, Sayı 59 (Ekim 1995), c. 4, s. 652.

⁸⁴ Nicholas A. Lambert, “Admiral John Fisher and the Concept of Flotilla Defence, 1904-1909”, s. 654.

⁸⁵ Nicholas A. Lambert, “Admiral John Fisher and the Concept of Flotilla Defence, 1904-1909”, s. 657.

⁸⁶ Arne Roksund, *The Jeune Ecole*, Brill NV, Leiden-Boston 2007, s. 110.

⁸⁷ Arne Roksund, *The Jeune Ecole*, s. 111.

başarmıştır⁸⁸. Büyük devletlerin silahlanma yarışında, denizaltının da kayda değer bir yer kazandığı ve denizaltı teknolojisindeki yeniliklerin her geçen gün arttığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti açısından donanma eksikliğinin en fazla hissedildiği dönem şüphesiz, Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları olmuştur. Özellikle Balkan Savaşları esnasında, Ege'de üstünlüğü ele geçiren Yunanistan, yüzyıllardır Osmanlı Devleti toprağı olan Limni, Taşoz, Bozbaba, Semadirek, İpsara, Ahikerya, Sakız, Midilli ve Sisam adalarını işgal etmiştir⁸⁹. Dönemin denizaltı taktik ve teknolojik yetenekleri göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı donanmasının denizaltısı olsaydı, Yunan halkı üzerinde psikolojik baskı kurulabileceği, düşman donanmasının savaşıma azim ve kararlılığının etki altına alınabileceği, düşman gemilerine hasar/kayıp verdirilebileceği ve Ege'deki Boğazönü ve Saruhan Adaları'nın elde tutulabileceği mümkün görülmektedir.

Aynı dönemde, Osmanlı donanmasının modernizasyonu ve personel eğitimi konularında danışmanlık yapmak üzere özellikle İngiltere'den danışman subaylar istihdam edilmeye başlanmıştır⁹⁰. İngiliz Amiral Limpus 1912 yazında Osmanlı Donanması'nda danışman olarak göreve başladığında⁹¹, yeni donanma programı hakkında iki denizaltı sipariş edilmesini de teklif eden bir rapor hazırlamıştır. Ancak Sadrazam Mahmut Şevket Paşa tasarruf amacıyla teklifi kabul etmemiştir⁹². Devam eden süreçte Osmanlı Devleti ile Vickers Tersanesi arasında 16 Temmuz 1914'te *Sultan Mehmed Fatih* olarak adlandırılan yeni bir dretnot inşa etmek üzere bir sözleşme yapılmıştır. Aynı dönemde Osmanlı Donanması altı denizaltı inşasını da içerden yeni bir inşa programı hazırlamış olsa da Birinci Dünya Savaşı başladığında gemilerin hiçbiri inşa ve teslim edilmemiştir⁹³.

---

⁸⁸ Raymod G. O'Connor, "Naval Strategy in The 20th Century", *Naval War College Review*, Sayı 21 (1969), c. 6, s. 7.

⁸⁹ Sertaç Hami Başeren, *Ege Sorunları*, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 34-35.

⁹⁰ Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, s. 434.

⁹¹ Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu*, c. 1, çev. Beyza Sümer Aydaş, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2021, s. 510.

⁹² Murat Bardakçı, *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 165.

⁹³ Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu*, s. 517.

2'nci Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde, Osmanlı Devlet yetkililerinin, kısıtlı kaynaklarla, donanmayı geliştirmeye çalıştıkları, yeni gemi alım projeleri çerçevesinde etkinliğini her geçen gün artıran denizaltıya da önemli pay verdikleri görülmektedir. Bununla birlikte, çok sayıda denizaltı siparişi verilmiş olmasına rağmen denizaltıcı personel yetiştirilmesine yönelik herhangi bir düzenleme yapılmadığı da görülmektedir. Türk denizaltıcılığında personel yetiştirme faaliyetlerine ancak Birinci Dünya Savaşı döneminde başlanabilmiştir.

2.3. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Almanya'dan Denizaltı Alma Teşebbüsleri

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle, yurt dışına sipariş edilen gemilerin alınması mümkün olmadığından Osmanlı Devleti savaşa denizaltısı olmadan girmek durumunda kalmıştır.

Savaşın başında, Boğazları korumak ve özellikle Çanakkale Boğazı'na olası bir düşman donanma harekâtını caydırmak amacıyla müttefik Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan denizaltı talebinde bulunulmuştur. Ancak Avusturya-Macaristan donanma komutanı Amiral Haus, imparatorluk donanmasında yalnızca dört denizaltı olduğunu ve bunlara kıyıların savunmasında görevler verildiğini ileri sürerek denizaltı talebini reddetmiştir⁹⁴.

İlerleyen dönemde Bahriye Nazırı Cemal Paşa, donanma geliştirme ve yeni gemi ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik çözümler üretmeye çalışırken, Şubat 1916'da İstanbul'u ziyaret eden Alman Koramiral Hoffman ile bir toplantı yapılmış, toplantıda Osmanlı donanmasının savaştaki rolü ve ihtiyaçları üzerinde durulmuştur⁹⁵. Tespit edilen ihtiyaçlar çerçevesinde yeni destroyer ve denizaltıların Alman Blohm-Voss Tersanesi nezaretinde İstanbul'da inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak savaş şartları nedeniyle proje hayata geçirilememiştir.

---

⁹⁴ Ozan Tuna, "Birinci Dünya Savaşı'nda U-21 Denizaltısının Çanakkale Boğazı ve Beyrut Limanı'ndaki Faaliyetleri", *Tarih Dergisi*, Sayı 74 (2021/2), s. 196.

⁹⁵ Nevzat Artuç, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Denizaltı Gücünü Artırma ve Denizaltı Subay-Er Yetiştirme Çabaları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 2 (Aralık 2008), c. 23, s. 61.

İtilaf donanmasının Çanakkale Boğazını denizden geçerek Osmanlı Devleti'ni savaştan çekilmeye zorlamak için yaptığı deniz ve kara harekâtı, büyük fedakârlık ve üstün gayretlerle yapılan muharebeler neticesinde başarısızlığa uğratılmıştır. Çanakkale Muharebeleri süresince, İngiliz, Fransız ve Avustralya denizaltıları, boğazdan geçerek, Osmanlı donanmasına kayıp verdirmeye, ordunun denizden ikmal hatlarını sekteye uğratmaya ve İstanbul halkı üzerinde korku yaratarak savaşa azim ve kararlılığını kırmaya çalışmıştır.

Burada Fransız denizaltı harekâtı herhangi bir başarı gösteremese de İngiliz denizaltıları Marmara'da çok sayıda askerî ve sivil gemiye kayıp verdirmiş, halkın morali üzerinde olumsuz etki yaratmıştır⁹⁶. Ayrıca Çanakkale Cephesi'nin asker sevkiyatını ve ikmal hatlarını yavaşlatması yönünden İngiliz denizaltı harekâtı, kara savaşlarına da doğrudan etki etmiştir. Avustralya'nın *AE-2* denizaltısı ise, Marmara'ya yakalanmadan sızmayı başarmış, ancak herhangi bir kayıp verdiremeden 30 Nisan 1915'te *Sultanhisar* gambotu tarafından batırılmıştır⁹⁷. Sultanhisar gambotunun, *AE-2* denizaltısını arama, tespit ve hücum safhalarını içeren harekâtı, Osmanlı Donanması'nda bir gambot tarafından icra edilen ilk denizaltı savunma harbi (DSH) faaliyeti olarak Türk deniz harp tarihindeki yerini almıştır⁹⁸.

İtilaf donanması içerisinde Fransız *Turquoise* denizaltısı, Osmanlı donanması açısından diğerlerinden farklı olarak özel bir önem taşımaktadır. *Turquoise* denizaltısı, 19 Ekim 1915'te Marmara'ya girmiş, herhangi bir kayıp verdiremeden 30 Ekim 1915'te Ege'ye geri intikale geçmiştir. Sahil bataryası tarafından fark edilen denizaltı, kaçmaya çalışırken Nara önlerinde karaya oturmuş, kurtulma manevraları esnasında satha çıkmak zorunda kalmıştır. Topçu Müstecip Onbaşının sağladığı başarılı atışlar sonucunda denizaltı müsadere edilmiş ve personeli esir alınmıştır⁹⁹. Denizaltıda ele geçirilen şifreli

---

⁹⁶ Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 156-163.

⁹⁷ Nurcan Bal, *Marmara'da Denizaltı Avı*, Piri Reis Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2006, s. 100.

⁹⁸ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, *Türk Deniz Tarihinin "İlk'leri & En'leri"*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınevi, Ankara 2002, s. 38.

⁹⁹ Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, s. 165.

dokümanlardan, düşman denizaltılarına yönelik elde edilen istihbarat sayesinde, Alman *UB-14* denizaltısı tarafından İngiliz *E-20* denizaltısı Marmara'da batırılmıştır. Müsadere edilen *Turquoise* denizaltısı, *Müstecip Onbaşı* ismiyle Osmanlı donanmasına katılmış ve Haliç'e götürülmüş, gerekli onarımları yapılarak tekrar faal hâle getirilmiştir. Savaş süresince herhangi bir harekât faaliyetine katılmayan denizaltı, Mondros Mütarekesi sonrasında Fransa tarafından geri alınmıştır.

Alman hükümeti Ocak 1917'de, Osmanlı Devleti ile ilişkilerin bozulmaması ve donanma ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Cemal Paşa'yı Almanya'ya davet etmiştir. Bu davet üzerine Almanya'ya giden Cemal Paşa, 29 Ağustos 1917 tarihinde Alman Deniz Kuvvetleri Müsteşarı Oramiral Capel ile bir görüşme yapmıştır. Görüşme sonucunda, Osmanlı Devleti'nin 95 milyon Mark karşılığında ve savaş bitiminde olmak üzere *Goben*, *Breslau*, dokuz destroyer ile *U-82*, *U-84*, *U-86*, *UB-62*, *UB-63*, *UC-63* ve *UC-65* olmak üzere yedi denizaltı satın alması kararlaştırılmıştır¹⁰⁰. Ancak savaşın kaybedilmesi nedeniyle bu antlaşma hayata geçmemiştir.

Donanmanın olmaması nedeniyle bir taraftan Ege'deki hâkimiyetini yitiren Osmanlı Devleti, diğer taraftan İtilaf Devletleri'nin hedefi olan Orta Doğu'daki harekâtını da denizden emniyete alamamıştır. Bu bölgede düşman donanması ile mücadele amacıyla Alman denizaltılar görevlendirmiş; ancak görevli denizaltılar, harekât alanına daha ulaşmadan torpidolarını kullandığından ya da yükü azaldığından etkin görev yapamamışlardır. Cemal Paşa, Almanya'ya gönderdiği mesajlarında, Doğu Akdeniz'de görevlendirilen denizaltıların intikalde torpidolarını idareli sarf etmelerini, Beyrut Limanı'nın denizaltı üssü olarak kullanılabilceğini ve denizaltıların ihtiyaç duyduğu yedek torpidoların bu limana kara yoluyla transfer edilebileceğini bildirmiştir¹⁰¹. Ancak Beyrut Limanı'nın saldırıya açık olması nedeniyle Alman Deniz Kuvvetleri bu teklifi kabul etmemiştir. Cemal Paşa, komutanı olduğu IV. Ordu'nun denizden gelebilecek saldırılara karşı korunması ve İtilaf donanmasının bölgedeki harekâtının kısıtlanması amacıyla Alman denizaltılara güvenmek zorunda kalmıştır.

---

¹⁰⁰ Nevzat Artuç, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Denizaltı Gücünü Artırma ve Denizaltı Subay -Er Yetiştirme Çabaları", s. 62.

¹⁰¹ Ozan Tuna, "Birinci Dünya Savaşı'nda Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Beyrut Limanı'nı Denizaltı Üssü Hâline Getirme Planı", *OTAM*, Sayı 52 (Güz 2022), s. 224.

Birinci Dünya Savaşı, başta Atlantik ve Marmara'daki denizaltı harekâtı olmak üzere, deniz savaşına dair bilinen birçok taktiğin değişmesine neden olmuştur. İngiliz ticaret filosuna karşı yapılan savaş, Çanakkale Cephesindeki denizaltı ve mayın tehdidi, 15 dretnotluk İngiliz savaş filosunu yetersiz bırakmıştır. Bununla birlikte; bu dönemde denizaltı savunma harbine yönelik ilk çalışmaların da başladığı görülmektedir. Uçakların denizaltı gözcülüğü amacıyla kullanılması ve ticaret filolarının eskort refakatindeki konvoylarla¹⁰² seyrettirilmesi bunun ilk örnekleri arasında gösterilebilmektedir.

Fransız stratejist Herve Countau-Begarie¹⁰³, “*Aube'nin hatası çok erken haklı olmasıdır.*” diyerek, *Jeune École*'ün, denizaltının teknolojisindeki eksiklikler yüzünden etkin kullanılmamasının sebep olduğu yetersizliğin, günün teknolojik gelişmeleri ile giderildiğini ifade etmektedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında torpido atan denizaltıların harekât etkinliği kanıtlanmış ve denizaltı stratejik bir silah olarak deniz harp tarihindeki yerini almıştır.

3. Denizaltıcı Personel Yetiştirme Çabaları

Almanya ile gemi alımına yönelik antlaşmalar devam ederken aynı zamanda, yakın gelecekte denizaltıya sahip olunması öngörüldüğünden yetmiş denizaltıcı personel ihtiyacını giderme çalışmalarına da başlanmıştır. Öncelikle denizaltı teknolojisi konusunda bilgi ve tecrübe kazanılması amacıyla Almanya'ya altı subay gönderilmiştir. Kursa gönderilen subaylar; Gv. Önyüzbaşı Mehmed Şükrü (Okan), Gv. Önyüzbaşı Rıfat İbrahim, Mk. Önyüzbaşı Avni Şerif (Gemicioğlu), Mk. Yzb. Salih Mevlüd, Gv. Yzb. İbrahim Rıza (Ülman) ve Mk. Mlz. Şefik Ali (Cıva)'dır¹⁰⁴. Adı geçen subayların katılımıyla 5 Şubat 1915 tarihinde Kiel'de *Vulcan* isimli denizaltıda Nüve¹⁰⁵ Denizaltıcılık Kursu açılmıştır. Kurs süresince denizaltılarda uygulamalı

---

¹⁰² J.R. Hill, *Anti Submarine Warfare*, Naval Institute Press, Annapolis-Maryland 1989, s. 9.

¹⁰³ Hugues Canuel, “From A Prestige Fleet to The Jeune Ecole: French Naval Policy and Strategy Under The Second Empire and The Early Third Republic (1852-1914)”, s. 112.

¹⁰⁴ Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, s. 27.

¹⁰⁵ Nüve: Bir şeyin özü. Bkz. <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 05.10.2023).

eğitim maksatlı dalışlara iştirak edilmiştir. Diğer branşlarla birlikte 1918'e kadar Almanya'ya 100 ğrenci, toplamda 400 ğrenci gnderilmiřtir¹⁰⁶. Nüve Kursunu tamamlayan subaylar, Bnb. Mehmed şükrü (Okan) hariç, 17 Ocak 1917 tarihinde yurda dönmüşlerdir. Bnb. Mehmed şükrü, denizaltı komodorluk stajı için Alman denizaltılarda fiili vazife almak üzere 2'nci Denizaltı Filotillası'na komodor stajyeri olarak katılmıřtır¹⁰⁷. Almanya'da kurs gören subaylarımız tarafından 29 Mart 1917'de *Aydın Reis* gambotunda Birinci Dönem Denizaltı Subay Kursu açılmıştır. Müteakip kurslar yine *Aydın Reis* gambotunda açılmış, ikinci kurs 8 Eylül 1917'de, üçüncü kurs 8 Mart 1918'de gsterilmiřtir¹⁰⁸. İstanbul'da açılan birinci kurs, hâlihazırda Türk denizaltıcılarını yetiştiren Denizaltı Eğitim Merkezi Komutanlığı'nın da kuruluşu kabul edilmektedir.

Denizaltıcılık müfredat programı, "Tahtelbahir Teşkilatı ve Tedrisat Programı ile Tahtelbahir Kurslarının Zabitan ve Efrada Ait Ders Müfredat Programı Talimatı" adıyla 8 Mayıs 1917'de onaylanmıřtır¹⁰⁹. Bu programa göre, denizaltı kursunu bitiren bir subayın; denizaltıcılık, torpido, mayın, elektrik, motor derslerinden geçecek notları alması gerekmektedir. Bunlara ilave olarak telsiz eğitimi de alınmaktadır. Bu kurslarda başarılı olanlar, Amiral Souchon emrinde Marmara'ya gönderilen Alman denizaltılarda dalış eğitimlerine iştirak etmiřtir¹¹⁰.

Sonuç

Deniz harp stratejisindeki kritik basamaklardan biri olan torpidonun icadı, deniz harp tarihini de derinden etkilemiştir. Çok büyük meblağlara inşa edilen savaş gemileri 6 metre uzunluğunda, kendinden hareketli, sualtında seyreden bir torpido tarafından batırıldığında; dünyanın büyük deniz glerinden biri olan İngiltere'nin endişeye kapılmasına sebep olmuş, Fransa ise bu gelişmeyi İngiltere'yi denizde alt edebilmek için bir fırsat olarak grmştir.

---

¹⁰⁶ Nevzat Artuç, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Denizaltı Gücünü Artırma ve Denizaltı Subay-Er Yetiştirme abaları", s. 64.

¹⁰⁷ Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, s. 28.

¹⁰⁸ Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, s. 30.

¹⁰⁹ Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, s. 30.

¹¹⁰ Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, s. 30.

Osmanlı Devleti de 19. yüzyılın ikinci yarısında denizde devam eden güç mücadelesinden kopmamak ve ülkenin uzak topraklarına yönelik sömürgecilik tehditlerini bertaraf etmek için donanma geliştirme projeleri başlatmıştır. Ancak malî zorluklar, yetişmiş personel eksikliği ve farklı menşeli gemilerden teşkil edilmiş donanmayı kullanma zorlukları nedeniyle başarı sağlanamamıştır.

Tam da bu dönemde önce torpidonun icadı ve ardından denizaltıya entegre edilmesi, Osmanlı Devleti'ni bu silaha yöneltmiştir. Donanmanın caydırma kapasitesinin artırılması ve denizlerdeki zafiyetin giderilmesi amacıyla bu yeni silaha ilgi duyulmuştur. Denizaltıların kıyı savunmasında, özellikle boğaz yaklaşma sularında, görevlendirilebileceği düşünülmüştür. Bunun sonucunda, Osmanlı Devleti Nordenfelt Sınıfı iki denizaltıyı, montajlarının İstanbul'da yapılmasını şart koşarak satın almış ve donanmasında denizaltı bulduran ilk devletlerden biri olarak denizaltıcılık konusunda deniz harp tarihine adını ön sıralara yazdırmıştır.

Türk denizaltıcılık tarihi, torpido atma yeteneğine sahip olan *Abdülhamid* denizaltısının 6 Eylül 1886'da Haliç'te denize indirilmesi ile başlamaktadır. İlerleyen dönemde hedeflenen faydanın sağlanamaması ve zamanının teknik ve taktik zafiyetleri sebebiyle bu denizaltılar harekât alanında kullanılmadan envanterden çıkarılmıştır. Yine de bu iki denizaltının varlığı, başta Yunanistan ve Rusya üzerinde yüksek caydırıcılık sağlamış, özellikle bu ülkelerde İstanbul ve Çanakkale Boğazları yaklaşma suları güvenliğinin sağlandığı kanısının oluşmasına sebep olmuştur.

Denizaltıcılık tarihimizin 37 yıl devam eden bu döneminde (1886-1923), deniz harp tarihi açısından birçok ilkler de gerçekleşmiştir. Tarihte ilk kez sualtından bir hedefe torpido hücumu yapan *Abdülhamid* denizaltısı, deniz harp tarihine adını altın harflerle yazdırırken, Taşkızak Tersanesi dünyada denizaltı inşa edilen ilk tersanelerden biri olmuştur. Ayrıca *Abdülhamid* ve *Abdülmecid* denizaltılarının İstanbul'da inşa edilmesinin hedeflenmesi; daha başlangıçta kısmen millî olarak denizaltı inşa yeteneği kazanılması ve nitelikli işgücü ve kritik altyapı kapasite artırımı çabası olarak da hayati önem taşımaktadır.

Denizaltının harp stratejisine etkisi anlaşıldıkça, Osmanlı Devleti hükümetleri tarafından denizaltı teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak yeni denizaltı temin ve inşa projeleri hayata geçirilmeye çalışılmış,

ancak tümü başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunda, başta devlet yönetimindeki çekişmeler, malî imkânsızlıklar ve kritik altyapı tesislerinin eksiklikleri esas sebebi oluşturmaktadır. Bununla birlikte, zamanın teknolojik yetersizliklerinin denizaltının taktik alanda etkinlikle kullanılmasına olanak sağlamadığı da unutulmamalıdır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı devlet yöneticilerinin, farklı dönemlerde denizaltı temin çabaları olmakla birlikte nihai alım kararının verilmemesinde denizaltının o dönemlerde yetkin bir platform olmadığı görüşü de etkili olmuştur. Denizaltılar, etkin savaş platformu olduklarını ancak Birinci Dünya Savaşı döneminde gösterdikleri başarılarla kanıtlamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı süresince de yeni denizaltı temin edilememiş olmasına rağmen Almanya’da açılan kurslar ve staj programları ile denizaltıcılarımızın eğitimine başlanmıştır. Burada eğitim alan denizaltıcılarımız, yurda döndüklerinde açılan kurslarda genç denizaltıcıları eğitmişlerdir. Türk bahriyesinin kendi denizaltıcılarını yetiştirmeye başladığı, 1917 tarihinde açılan Birinci Dönem Denizaltıcılık Kursu, Denizaltı Eğitim Merkezi Komutanlığı’nın kuruluş temeli olmuştur. Bu kurslarda yetiştirilen denizaltıcılar, Cumhuriyet döneminde önce denizaltı filotillası ve sonrasında denizaltı filosunun kurulmasına ve kurumsal kültür ve geleneğin oluşturulmasına büyük katkılar sağlamışlardır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA)

BOA, *Y.PRK.ASK.*, 45/113, H-10.07.1305 [23.03.1888]

BOA, *İ.HUS.*, 12/40, H-17.08.1322 [27.10.1904]

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

Ahmed Muhtar Paşa, *Bahriyede Zafer Rehberi*, yay. haz. Ali Fuat Örenç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018

ALKAN, Mustafa, "Hüseyin Rauf Orbay'ın Hayatı (1880-1964)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 59 (2004), c. 20, s. 597-642

ARTUÇ, Nevzat, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Denizaltı Gücünü Artırma ve Denizaltı Subay -Er Yetiştirme Çabaları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 2 (Aralık 2008), c. 23, s. 57-74

ATABEY, Figen, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014

BAL, Nurcan, *Marmara'da Denizaltı Avı*, Piri Reis Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2006

BARDAKÇI, Murat, Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014

BAŞEREN, Sertaç Hami, *Ege Sorunları*, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2006

BAYKAL, Reşat, *Tersanelerimiz ve Denizcilik Kuruluşlarımız*, İTÜ Vakfı Yayınları, İstanbul 2017

BROOKS, John, "Dreadnought: Blunder, or Stroke of Genius?", *War in History*, Sayı 14 (Nisan 2007), c. 2, s. 157-178

BÜYÜKTUĞRUL, Afif, "Osmanlı (Türk)-Yunan Deniz Silahlanma Yarışı", *Belleten*, Sayı 156 (Ekim 1975), c. 39, s. 725-774

CANUEL, Hugues, "From A Prestige Fleet to The Jeune Ecole: French Naval Policy and Strategy Under The Second Empire and The Early Third Republic (1852-1914)", *Naval War College Review*, Sayı 71 (2018), c. 1, s. 93-118

- Cemal Paşa, *Hatıralar*, düz. Behçet Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977
- “Controlled Torpedoes”, *Scientific American*, Sayı 66 (1892), c. 20, s. 309
- ÇOKER, Fahri, *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Dz.K.K.lığı Karargâh Basımevi, Ankara 1994
- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, *Türk Deniz Tarihinin “İlkleri & Enleri”*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınevi, Ankara 2002
- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, *Gemici Dili*, Der. Lütfi Gürçay, Deniz Basımevi, İstanbul 1968
- DOMVILLE-FIFE, Charles, *Denizaltı Gemileri ve Deniz Kuvveti*, çev. Dz.Bnb. Tahir ve Dz. Bnb. Halil, Deniz Matbaası, İstanbul 1933
- ERTÜRK, Yaşar, *Türk-Yunan Mücadelesi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008
- GRANT, Jonathan, “The Sword of The Sultan: Ottoman Arms Imports”, *The Journal of Military History*, Sayı 66 (Ocak 2002), c. 1, s. 9-36
- GÜRDENİZ, Cem, *Mavi Uygarlık*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2015
- HILL, J.R., *Anti Submarine Warfare*, Naval Institute Press, Maryland 1989
- Hobart Pasha, “Progress in Naval Armament”, *The North American Review*, Sayı 139 (Kasım 1884), c. 336, s. 431-442
- HORTON Edward, *The Illustrated History of The Submarine*, Library of Congress, Great Britain 1974
- JONES, Robert W., “The Garret-Nordenfelt Submarines”, *Warship International*, International Naval Research Organization, Sayı 5 (1968), c. 1, s. 26-38
- KUNTSAL, Ender, *Bucknam Paşa*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017
- LAMBERT, Nicholas A., “Admiral John Fisher and the Concept of Flotilla Defence, 1904-1909”, *The Journal of Military History*, Sayı 59 (Ekim 1995), c. 4, s. 639-660

- LAUTENSCHLAGER, Karl, "The Submarine in Naval Warfare, 1901-2002", *International Security*, Sayı 11 (1986-1987), c. 3, s. 94-140
- MASSIE, Robert K., *Dretnot*, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul 1995
- MERCAN, Evren, *Modern Harp Gemileri 1850'den Günümüze*, Kronik Yayınları, İstanbul 2022
- MERCAN, Evren, *93 Harbi'nde Deniz Harekâtı*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020
- MERCAN, Evren, *II. Abdülhamid Dönemi Deniz Stratejisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018
- MERCAN, Evren, "Osmanlı Bahriyesi'nde İlk Denizaltılar: Abdülhamid ve Abdülmecid", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 15 (Haziran 2012), c. 8, s. 163-184
- METEL, Raşit, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, Deniz Basımevi, İstanbul 1960
- MODELSKI, George ve William R. THOMSON, *Seapower in Global Politics, 1494-1993*, Macmillian Press, Londra 1988
- O'CONNOR, Raymond G., "Naval Strategy in The 20th Century", *Naval War College Review*, Sayı 21 (1969), c. 6, s. 4-12
- PANZAC, Daniel, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020
- PRESTON, Antony, *Submarine Warfare*, Brown Books, Londra 1998
- ROKSUND, Arne, *The Jeune Ecole*, Brill NV, Leiden-Boston 2007
- ROONEY, Chris B., "The International Significance of British Naval Missions to The Ottoman Empire, 1908-1914", *Middle Eastern Studies*, Sayı 34 (Ocak 1998), c. 1, s. 1-29
- SANDLER, Stanley, *Battleships: An Illustrated History of Their Impacts*, ABC-CLIO Inc, California 2004
- SHAW, Stanford J., *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu*, c. 1, çev. Beyza Sumer Aydaş, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2021
- SPELLER, Ian, *Understanding Naval Warfare*, Taylor & Francis Group, Londra 2019

STOCKTON, C. H., “The Use of Submarine Mines and Torpedoes in Time of War”, *The American Journal of International Law*, Sayı 2 (Nisan 1908), c. 2, s. 276-284

“Submarine Torpedo Boats”, *Scientific American*, Sayı 54 (1886), c. 11, s. 166

TARAKÇI, Nejat, *Sömürgecilikten 21. Yüzyıla Deniz Gücü Mücadelesi*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2005

“The Nordenfelt Submarine Boat”, *American Association for the Advancement of Science*, Sayı 6 (30 Ekim 1885), c. 143, s. 394-395

“The New Nordenfelt Submarine Boat”, *Scientific American*, Sayı 57 (1887), c. 5, s. 73

“The Nordenfelt Submarine Torpedo Boat”, *Scientific American*, Sayı 58 (1888), c. 3, s. 36

“The Nordenfelt Submarine Boat at Constantinople”, *Scientific American*, Sayı 56 (1887), c. 25, s. 390

TUNA, Ozan, “Birinci Dünya Savaşı’nda Bahriye Nazırı Cemal Paşa’nın Beyrut Limanı’nı Denizaltı Üssü Hâline Getirme Planı”, *OTAM*, Sayı 52 (Güz 2022), s. 217-233

TUNA, Ozan, “Birinci Dünya Savaşı’nda U-21 Denizaltısının Çanakkale Boğazı ve Beyrut Limanı’ndaki Faaliyetleri”, *Tarih Dergisi*, Sayı 74 (2021/2), s. 191-211

“Torpedoes”, *Scientific American*, Sayı 36 (02.06.1877), c. 22, s. 337

“Turkish Submarine Boat of The Nordenfelt Type”, *Scientific American*, Sayı 84 (04.05.1901), c. 18, s. 280

UHLING JR., Frank, “The Submarine, 1776-1918”, *Naval War College Review*, Sayı 57 (2004), c. 2, s. 146-158

Vehbi, *Sûrnâme: Sultan Ahmed’in Düğün Kitabı*, haz. Mertol Tulum, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008

ZHUKOV, Konstantin ve Aleksandr Vitol, “The Origins of The Ottoman Submarine Fleet”, *Oriente Moderno*, Sayı 81 (2001), c. 1, s. 221-232

İnternet Kaynakları / Online Sources

www.navypedia.org/ships/greece/gr_ss_nordenfelt_i.htm (Erişim Tarihi: 04.10.2023)

<https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 05.10.2023)

Extended Summary

The invention of the torpedo, one of the critical steps in naval strategy, also deeply affected the history of naval warfare. When warships built for very large sums of money were sunk by a 6 m. long and self-propelled underwater torpedo; the British Empire, the great power of the seas was worried, and France saw this development as an opportunity to defeat the British at sea.

The Ottoman Empire also initiated naval development projects in the second half of the 19th century in order not to be detached from the ongoing power struggle at sea and to eliminate colonial threats to the distant areas of the Empire. However, success could not be achieved due to financial issues, lack of trained personnel and difficulties in operating a navy composed of ships of different origins.

The invention of the torpedo during this period and its ability to be launched from submarines led the Ottoman Empire to employ this weapon. There was interest in this new weapon in order to increase the strategic capacity of the navy and eliminate the disadvantages at sea. As a result, the Ottoman Empire took its place in the history of naval warfare as the second country to have submarines in its naval fleet.

Turkish submarine history began with the launching of the submarine Abdulhamid in the Golden Horn on September 6, 1886, which had the ability to launch torpedoes. In the following period, due to the failure to achieve the intended benefits from submarines and their existing characteristic weaknesses, submarines were removed from the naval inventory without being used in the operational field. Nevertheless, the presence of these two submarines created a high deterrent effect on Greece and Russia, and led to the belief that the approaches of the Turkish Straits were well-defended.

The beginning period of Turkish submarine history (1886-1923), which lasted 37 years, also includes many firsts in the history of naval warfare. The submarine Abdulhamid, which made a torpedo attack to an underwater target for the first time in history, had her name written with golden letters in the history of naval warfare. Taşkızak Shipyard became one of the first shipyards in the world to build submarines. The main aim was to build Abdülhamid and Abdülmecid submarines in Istanbul, hence it was vital to gain submarine construction capability from the very

beginning and to increase the capacity of qualified industrial workforce and critical infrastructure.

As the impact of the submarine in naval warfare strategy became clear, Ottoman administrations struggled to implement new submarine supply and construction projects parallel to the developments in submarine technologies, but all efforts failed. The main reasons for this outcome were conflicts in state administration, financial impossibilities, and deficiencies in critical infrastructure facilities.

Although new submarines could not be procured during the First World War, the training of Turkish submariners started with courses and internship programs in Germany. Our submariners who received training here then in turn trained young submariners in the courses at home. The First Submarine Course, opened in 1917, to train Turkish submariners, became the foundation of today's Submarine Training Center Command. Our submariners trained in these courses have made great contributions to the foundation and development of the Turkish Submarine Fleet during the Republic period and thereafter, as well as to the establishment of an institutional culture and tradition.

Türk İstiklal Harbi'nde 4'üncü Süvari Tugayı Komutanının Tespiti

Identification of the Fourth Cavalry Brigade Commander of the Turkish War of Independence

Eray ÇELİK*

Öz

Tarihte önemli yer tutan muharebelerde genel olarak yüksek komuta kademesinde bulunanlar bilinmektedir. Daha alt kademedeki komutanlar için ise yapılmış olan bir çalışma varsa ancak bilgi sahibi olunabilmektedir. Bu çalışmalar genelde hatırat ya da makaleler olup Türk tarihi açısından bir varoluş mücadelesi olan İstiklâl Harbi için de aynı durumla karşılaşmaktadır. Bu zamana kadar halkın kullanımına sunulan kaynaklara bakıldığında muharebelere katılan bazı büyük birlik komutanlarının adının hiç geçmediği, bilgilerinin eksik veya yanlış yazıldığı görülmüştür. Buna sebep olarak arşiv kayıtlarının çok küçük bir bölümünün vatandaşın kullanımına sunulmuş olması, o dönem soyadı kullanımının olmaması, araştırılan bazı belgelerde sadece isim yazılarak, rütbenin belirtilmemesi, isim benzerliği, kişinin o görevde hiç bulunmaması vb. gösterilebilir. Ayrıca hatıratların bazılarında olayın üzerinden çok zaman geçtiği için hatırat sahibinin yanlış hatırlama ihtimalinin de bulunduğu unutulmamalıdır. İstiklâl Harbi'nde komutan bilgisi sorunlu olan birliklerden biri de 1921 yılı içinde faaliyette olduğunu gördüğümüz 4'üncü Süvari Tugayı'dır. Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı adı geçen tugayın komutanının isminin bazı akademik çalışmalarda yanlış belirtildiği görülmüş olup çalışmamızda bu birlik ile ilgili kısa bilgiler anlatılarak komutanının kim olduğunun tespiti yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Süvari, Tugay, İsmail Hakkı, Muharebe, Sakarya.

---

* Araştırmacı, E-posta: eraycelik756[at]hotmail.com, ORCID:0000-0001-5714-2219.

Geliş Tarihi/Received: 03.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 14.06.2023

Abstract

The high rank commanders in the battles that held an important place in history are generally known. On the other hand, the lower rank commanders could only be recognized if there is a direct study on them. Such studies are generally memoirs or articles. The same situation is observed in the Turkish War of Independence, which was a struggle for existence. Considering the sources that have been available to the public until this time, it has been observed that the names of some of the major unit commanders who participated in the battles are not mentioned, and their information is incomplete or written wrong. The reasons for these problems could be the fact that only a small part of the archive records were available to citizens, the non-use of surnames at that time, unspecified rank in some of the documents examined, the similarity of names, the absence of the person in that position, etc. In addition, it should be kept in mind that in some of the memoirs, there is a possibility that the author mistakenly remembered the event since a long time has passed. One of the units that faced problems in identifying the commander during the Turkish War of Independence was the 4th Cavalry Brigade, which was active in 1921. Due to the reasons mentioned above, it has been observed that the name of the commander of the brigade is incorrectly specified in some academic studies. In this study, the commander of the mentioned brigade will be determined after giving brief information about this unit.

Keywords: Cavalry, Brigade, İsmail Hakkı, Battle, Sakarya.

Giriş

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından vatanımızın işgalci devletler ve kuklaları tarafından işgal edilmesi üzerine önceleri yerel düzeyde olan direniş hareketleri, Mustafa Kemal Paşa'nın millî hareketin başına geçmesi ile yurt geneline yayılmıştır. Meclisin açılmasının ardından Haziran 1920'de Batı, Doğu ve El-Cezire Cephe Komutanlıkları'nın teşkil edilmesiyle hem işgalci devletler hem de içimizdeki isyancılara karşı mücadelede yeni bir safhaya geçilmiştir¹.

---

¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (=BCA), 30-18-1-1/1-3-19, 23 Haziran 336 [23 Haziran 1920].

Ekim 1920'de yapılan Gediz Muharebesi'nin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine düzenli orduya geçiş süreci hızlanmış ve 9 Kasım 1920'de Batı Cephesi'nde komuta değişikliği olmuştur. Cephe Komutanı Ali Fuat Paşa Moskova Elçiliği'ne atanarak cephe ikiye bölünmüştür. Cephenin kuzey kesimine Albay İsmet Bey, güney kesimine ise Albay Refet Bey atanmıştır². 10 Kasım 1920 tarihinde ise kuzey kesiminin adı “Batı Cephesi” olarak değiştirilmiştir³. Bu dönemde her iki cephede yeni piyade ve süvari birliklerinin teşkiline başlanmıştır. Ağırlıklı olarak Güney Cephesi Komutanlığı emrinde bulunan süvari alaylarından teşkil edilen süvari grupları bünyesine teşkil tarihi ilgili kitaplarda net olarak belirtilmeyen ancak 1921 yılı ocak ya da şubat ayı içinde olduğu değerlendirilen süvari tugayları eklenmiştir. Belirtilen tugay seviyesindeki birliklerden biri de komutan bilgisi sorunlu olan 4'üncü Süvari Tugayı'dır⁴. Dönemi anlatan ana kaynaklar incelendiğinde tugay komutanının isminin yanlış gösterildiği ve ilgili kaynaklardan alıntı yapan bazı akademik çalışmalarda da aynı yanlışın devam ettirildiği görüldüğünden bu konuda çalışma yapılmasına gerek duyulmuştur.

1. 4'üncü Süvari Tugayı ve Komutan İsmi'nin Ortaya Çıkışı

İstiklâl Harbi'nde düzenli orduya geçilmesi ile süvari birlikleri Kasım 1920 sonlarından itibaren kurulmaya başlanmıştır⁵. İlk olarak tümen yetkisinde 1'inci ve 2'nci Süvari Grupları teşkil edilmiştir. Aynı dönemde bir süvari tugayı ise Batı Cephesi'nde teşkil edilmiştir. Şerif Güralp, aralık ayı sonlarında isyan eden asi Ethem üzerine Ocak 1921

---

² BCA, 30-18-1-1/1-18-13, 9 Teşrinisani 336 [9 Kasım 1920].

³ “Türk İstiklâl Harbi'ne Ait Belgeler”, *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı 52 (Haziran 1965), Vesika No. 1199.

⁴ 4'üncü Süvari Tugayı gibi komutan tespiti sorunlu olan bir başka birlik ise 11'inci Piyade Tümeni'dir. Bu tümenin Mayıs 1921-Ekim 1921 arası toplam altı kez tümen komutanı değişikliği olmuştur. Ancak eldeki kaynaklara bakıldığında bu konuya çok az değinildiği görülmüştür. Bu konu ile ilgili olarak, Eray Çelik, “Sakarya Meydan Muharebesinde 11'inci Piyade Tümeni – 2”, www.geliboluyuanlamak.com/2342_sakarya_meydan_muharebesinde-11inci-piyade-tumeni-2-eraycelik.html (Erişim Tarihi: 10.12.2023).

⁵ *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 3'üncü Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 49.

başlarında yapılacak harekât için görevlendirilen süvari birliklerinden bahsederken, “*Kurmay Yarbay İsmail Hakkı (Ankara Bahçelievler 14.sokak 10 numarada malûl gazi Tuğbay Karataylı) da iki alay süvari ile kuvvetlerimize iltihak ederek...*” diye belirtmiştir⁶. Bu birlik ve komutanı için İsmet Görgülü, Bağımsız Süvari Alay Komutanı Binbaşı İ. Hakkı olarak belirtmiştir⁷. Ana kaynağımız olan mülga Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığının (=ATASE) İnönü Muharebelerini anlatan yayınında ise bu birlik, komutan adı belirtilmeden süvari tugayı olarak açıklanmıştır⁸. Batı Cephesi mevzilerine taarruz eden Yunan birliklerinin yenilerek çekilmesi ve eş zamanlı isyan eden asi Ethem’in Yunan ordusuna sığınması üzerine harekâta son verilerek birlikler yeniden tertiplenmişlerdir. Bu dönemde karşımıza teşkil tarihi belirtilmeyen ve 4’üncü Süvari Tugayı olarak bilinen birlik çıkmaktadır.

2. 4’üncü Süvari Tugayının Muharebelerdeki Durumu

İkinci İnönü Muharebesi öncesinde süvari birliklerinin büyük kısmı Güney Cephesi Komutanlığı emrinde toplanmış olup bu cephedeki 1’inci ve 2’nci Süvari Grupları net tarih belirtilmediği için şubat ya da mart ayı içerisinde tümen adını alarak her biri ikişer süvari tugayından oluşacak şekilde tertiplenmiştir⁹. İsmet Görgülü’de İsmail Hakkı olarak belirtilen kişinin, Yarbay Hüseyin Nazmi Bey komutasındaki 2’nci Süvari Tümeni’ne bağlı 4’üncü Süvari Tugayının Komutanı olduğu, İkinci İnönü ile devamında yapılan Aslıhanlar-Dumlupınar muharebelerinde görev yaptığı görülmüştür¹⁰. 4’üncü Süvari Tugayı, 30 Mart 1921 tarihinden itibaren tümeninden bağımsız olarak Afyon kuzeyi-Dumlupınar bölgelerinde keşif ve muharebeler yapmış ayrıca geçici olarak piyade birliklerinin emrinde bulunmuştur¹¹. 3 Mayıs 1921

⁶ Şerif Güralp, *İstiklal Savaşının İcyüzü*, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1958, s. 115.

⁷ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 407.

⁸ *Türk İstiklal Harbi, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri*, s. 99.

⁹ *Türk İstiklal Harbi, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri*, s. 306; Şerif Güralp, *İstiklal Savaşının İcyüzü*, s. 130.

¹⁰ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 356, 359.

¹¹ *Türk İstiklal Harbi, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri*, s. 411, 453.

tarhinde Güney Cephesi Komutanlığı lağvedilerek birlikleri Batı Cephesi Komutanlığı emrinde toplanmıştır¹². 4 Mayıs 1921 tarihinde ise grup düzenine geçilerek 4'üncü Süvari Tugayı, Albay Halit Bey komutasındaki 12'nci Grup emrine verilmiştir. ATASE'nin bir yayınında Batı Cephesinin 15 Haziran 1921 tarihli birlik kuruluşunda 12'nci Grup emrinde olan tugayın komutanı olarak Albay İsmail Hakkı gösterilmiştir¹³. 25 Temmuz 1921 tarihindeki kuruluşta 4'üncü Süvari Tugayı bu kez Albay Fahrettin Bey komutasındaki 5'inci Grup emrinde ve tugay komutanı olarak Albay Hacı Arif gösterilmiştir¹⁴. Harp Tarihi Vesikalari Dergisi'nde yayımlanan bir belgede, rütbe belirtilmeden 4'üncü Süvari Tugay Komutanı İsmail Hakkı'nın, Batı Cephesi Komutanlığı'na 30 Temmuz 1921 tarihinde Sandıklı'dan yazdığı rapor bulunmaktadır¹⁵. 4'üncü Süvari Tugayı, Sakarya Meydan Muharebesi'nde yine 5'inci Grup emrinde bulunarak 2 Eylül 1921 tarihinde lağvedilmiş, tugay karargâhı grup karargâhına, birlikleri olan 20'nci Süvari Alayı 2'nci Süvari Tümeni'ne, 5 ve 33'üncü Süvari Alayları ise 14'üncü Süvari Tümeni'ne verilmiştir¹⁶.

3. Dördüncü Süvari Tugay Komutanının Tespiti

İstiklal Harbi ile ilgili akademik çalışmalarda, *Türk İstiklal Harbi* adlı seri ve Görgülü'nün kitabının ana kaynak olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu kaynaklara göre 4'üncü Süvari Tugay Komutanı olarak iki isim öne çıkmaktadır. Birincisi Albay Hacı Arif, diğeri ise makalemizde belirtilen kaynaklarda birbirinden farklı olarak rütbesi binbaşı, yarbay ve albay rütbelerinde gösterilen İsmail Hakkı isimli kişilerdir. Albay Hacı Arif olarak belirtilen subay, Hacı Mehmet Arif Bey

---

¹² *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 4'üncü Kısım, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs-25 Temmuz 1921)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, s. 86-88.

¹³ *Türk İstiklal Harbi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, s. 55.

¹⁴ *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 5'inci Kısım, 1'inci Kitap, Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 53.

¹⁵ "Türk İstiklal Harbinde Batı Cephesi", *Harp Tarihi Vesikalari Dergisi*, Sayı 57 (Eylül 1966), Vesika No. 1309.

¹⁶ *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 5'inci Kısım 2'nci Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 167.

olup, kendisi Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Yenişehir Bölge Komutanı, Sakarya Meydan Muharebesi'nde ise Kocaeli Süvari Tugayı Komutanı, Takip Harekâtı sonlarında ise 1'inci Süvari Tümeni Komutanı olarak Kocaeli ve güneyinde görev yapmıştır¹⁷. 4'üncü Süvari Tugayı'nın Kütahya ve Eskişehir Muharebelerinde Afyon bölgesinde, Sakarya Meydan Muharebesi'nde ise Haymana güneyinde yani tam tersi istikamette faaliyette bulunmasından dolayı Albay Hacı Arif isminin ilgili kaynağa sehven yazıldığı değerlendirilmektedir¹⁸.

İkinci isim için İsmet Görgülü, İsmail Hakkı Okday ismini belirtmiştir¹⁹. Bu kişi Kurmay Binbaşı İsmail Hakkı olup, son Osmanlı Padişahı Vahdeddin'in damadı ve son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa'nın oğludur. Kendisi Ocak 1922'de Anadolu'ya geçtiği için 1921 yılında 4'üncü Süvari Tugay Komutanı olarak muharebelere katılmamıştır²⁰. İsmail Hakkı Okday, sadece Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı'na 16'ncı Tümen Kurmay Başkanı olarak katılarak 1922 yılında yarbay rütbesine terfi etmiştir²¹.

5'inci Grup tarafından, Yunan birliklerinin bulunduğu Uzunbey Köyü'ne 27 Ağustos 1921 tarihinde baskın yapılması planlanmıştır. Yunan yüksek komuta kadrosunun o sırada Uzunbey'de olduğu bilinmemekte olup baskından sonra öğrenilmiştir. Grup Komutanı Kurmay Albay Fahrettin Bey, baskın öncesi rahatsızlandığından grup başlısı 14'üncü Süvari Tümeni ve 4'üncü Süvari Tugayı'nın harekete geçmesini emrederek emir komutayı 14'üncü Süvari Tümeni Komutanı Yarbay Suphi Bey'e bırakmıştır²². Yukarıda 15 Haziran 1921 tarihli

---

¹⁷ *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, c. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2010, s. 221; *Türk İstiklal Harbi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, s. 104; *Türk İstiklal Harbi, Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât*, s. 222.

¹⁸ *Türk İstiklal Harbi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, s. 186; *Türk İstiklal Harbi, Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât*, s. 333.

¹⁹ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 356-370.

²⁰ Süleyman İnan, "Son Osmanlı Damatlarının Millî Mücadele'yle İlişkileri", *Erdem*, Sayı 61 (Aralık 2011), s. 133-134.

²¹ Eray Çelik, "Büyük Taarruz Başlangıcında Batı Cephesi Birlik ve Komutanlarının Tespitine Dair Bir Analiz", *Harp Tarihi Dergisi*, sayı 6 (2022), s. 177.

²² Fahrettin Altay, *İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnel Kitabevi, İstanbul 1949, s. 26.

kuruluştaki Albay İsmail Hakkı olarak gösterilen İsmail Hakkı, Yarbay Suphi'den kıdemli olamayacağına göre rütbesi kuruluşta sehven albay olarak yazılmıştır²³.

Adı geçen diğer İsmail Hakkı ise, İsmail Hakkı Karataylı olup, biyografisinde “*Ocak 1921’de Asi Ethem Harekâtında 3’üncü Süvari Tugay Komutanı, Mart 1921’de ise 4’üncü Tümen Piyade Tugay Komutanı olarak atandığı ve bu görevde 4 Ekim 1921 tarihinde yaralandığı*” bilgisi bulunmaktadır²⁴. İhsan İdikut hatıratında, İsmail Hakkı için, “*asi Ethem üzerine yapılacak harekât için iki alay süvari ile gelerek Refet Bey kuvvetlerine katıldığını*” başka bir bölümde ise “*4’üncü Tümen Piyade Komutanı iken yaralandığını*” belirtmiştir. İdikut, yukarıdaki her iki olayı anlatırken açıklama olarak aynı isim ve ev adresini (Tuğbay Karataylı ve Ankara Bahçelievler sokak 14, No: 10) iki yerde de belirtmiştir²⁵. Şerif Güralp ise hatıratında, asi Ethem harekâtında yukarıda belirtilen ev adresini göstererek, “*Kurmay Yarbay İsmail Hakkı (Ankara Bahçelievler 14.sokak 10 numarada malûl gazi Tuğbay Karataylı) da iki alay süvari ile kuvvetlerimize iltihak ederek...*” şeklinde açıklamıştır²⁶. Rahmi Apak’ın da hatıratında, İkinci İnönü Muharebesini anlatırken, “*Binbaşı Hakkı Bey kumandasında bir süvari birliğinden*” ve “*İsmail Hakkı Bey’ in süvari tugayının taarruzundan*” diye bahsettiği görülmüştür²⁷. ATASE yayını olan tugay ve alay komutanları biyografilerinde, Sakarya Meydan Muharebesinde 4’üncü Piyade Tugay Komutanı olarak Kurmay Yarbay Esat Faik Bey görülmekte olup, kendisi 28 Ağustos 1921 tarihinde bu görevde iken şehit olmuştur²⁸. Biyografisinde Mayıs 1921’de bu göreve atanmış olduğu, İhsan İdikut’ta ise, “*Aslıhanlar Muharebesinden sonra 3’üncü Grup emrine giren 4’üncü Tümenin komutanı Yarbay Nazım Bey’in hastalanması üzerine*

---

²³ *Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha üst Kademelerdeki Komutanlarının Biyografileri*, s. 149.

²⁴ *Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, c. 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2010, s. 455.

²⁵ İhsan İdikut, *İdeal Komutanlarımızdan 4’üncü Fırka Kumandanı Miralay Şehit Nazım Bey*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1952, s. 115, 169.

²⁶ Şerif Güralp, *İstiklal Şavaşının İcyüzü*, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1958, s. 115.

²⁷ Hüseyin Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, s. 223, 224.

²⁸ *Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, c. 2, s. 410.

tümene tugay komutanı olan Esat Faik'in vekil olarak tayin edildiği" bilgisi bulunmaktadır²⁹. Grup düzenine 4 Mayıs 1921'de geçildiğinden Esat Faik'in mayıs ayında bu görevde olduğu, birliği lağvedilen İsmail Hakkı Karataylı'nın, Esat Faik Bey'in şehit olması üzerine tugay komutanlığına muhtemelen eylül ayı içerisinde atanmış olduğu, biyografide mart ayında atandığı birlik admin süvari yerine sehven piyade yazıldığı değerlendirilmektedir³⁰. İsmail Hakkı Karataylı'nın yaralanması, Devlet Arşivleri'nde bir belgede şu şekilde açıklanmıştır.

“Büyük Millet Meclisince derdest tanzim bulunan Malûlîn-i Guzâtın Terfih ve İkdârı hakkındaki kanunun intişârına kadar intizar eylesmesi tavsiye edildiği halde terfian tekaüdi tercih etmekle miralaylıkla tekaüdü icra edilen Dördüncü Fırka Piyade Komutanı olup, Sakarya Muharebesini müteakip icra edilen Afyon Muharebâtında mecruh olarak aldığı ceriha neticesinde sağ bacağı kat edilmiş olan Erkan-ı Harbiyye Kaymakamı Köstenceli İsmail Hakkı Bey (322-11) bu defâ Malûlîn-i guzat kanunundan istifade etmek üzere müracaat etmekle işbu kanunun neşrinden pek çok evvel mecruhiyetleri dolayısıyla terfian taltifleri icra edilerek tekaüdlükleri icra edilmiş bulunan diğer ümera ve zabitanın mezkûr kanundan istifadeleri mümkün olup olamayacağıнын berây-ı tefsir Meclis-i Aliye sevki Müdaa-i Milliyye Vekâletinin 14/10/338 tarih ve Muamelat-ı Zatiyye Dairesi 25719 numaralı tezkiresi üzerine İcra Vekilleri Heyetininin 21/10/338 tarihindeki içtimasında takarrür etmiştir.”³¹.

Bu evraka göre kendisi emekliliğinden sonra çıkan bir kanundan yaralanmak için müracaat etmiş ve Bakanlar Kurulu, Millî Savunma Bakanlığı Personel Dairesi'nden gelen belgeyi “gereği için” Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sevk etmiştir.

---

²⁹ İhsan İdikut, *İdeal Komutanlarımızdan 4'üncü Fırka Kumandanı Miralay Şehit Nazım Bey*, s. 118.

³⁰ Biyografilerindeki bilgilere göre, Esat Faik Şen ve İsmail Hakkı Karataylı kurmay subay olup ikisi de 1 Mart 1921 tarihinde yarbay rütbesine terfi etmişlerdir.

³¹ BCA, 30-18-1-1/5-31-20, 21 Teşrinievvel 338 [21 Ekim 1922].

Sonuç

Türk İstiklal Harbi'ne katılmış kişilerin tespiti şu an için elimizdeki sınırlı imkânlarla tamamen olmasa da bir yere kadar mümkündür. Türk İstiklâl Harbi ile ilgili çoğu akademik çalışmada yukarıda belirtilen kaynaklar kullanılarak Hacı Arif ve İsmail Hakkı Okday isimleri belirtilmiştir. Bu isimlerden yola çıkılarak yapılan araştırmada 4'üncü Süvari Tugayı Komutanı'nın Albay Hacı Arif veya Kurmay Yarbay İsmail Hakkı Okday olmadığı anlaşılmıştır. Tugay Komutanının Erkân-ı Harp Kaymakamı (Kurmay Yarbay) İsmail Hakkı Karataylı [Malûl Albay, 1322-P.11, Hasan oğlu, Köstence doğumlu, 1884-1963] olduğu tespit edilmiştir. Türk İstiklâl Harbi'nde 1 Mart 1921 tarihinde yarbay, 22 Ağustos 1922 tarihinde ise albay rütbesine terfi etmiştir. Kendisinin atanma tarihi elimizdeki kaynaklarda net olarak belirtilmemekle birlikte 1921 yılı başlarında 4'üncü Süvari Tugayı Komutanlığına atanarak birliğinin lağvedildiği 2 Eylül 1921 tarihine kadar görev yaptığı tespit edilmiştir. Türk İstiklâl Harbi'nde bulunduğu 1921 yılında süvari tugayı ile sırasıyla 2'nci Süvari Tümeni emrinde II. İnönü ve Aslıhanlar-Dumlupınar, 12'nci Grup emrinde Kütahya-Eskişehir ve 5'inci Grup emrinde Sakarya Meydan Muharebeleri'ne katılmıştır. Birliği lağvedildiği için muhtemelen eylül ayı içerisinde 4'üncü Piyade Tugay Komutanı olarak atanmıştır. Bu görevle Sakarya Takip Harekâtı'nda görev yapmış ve yukarıda "Afyon Muharebâtı" olarak belirtilen Afyon kuzeyindeki Güzelim Dağı Muharebesi'nde, 4 Ekim 1921 tarihinde yaralanarak 22 Ağustos 1922 tarihinde bir üst rütbeden yani albay rütbesinden malûlen emekliye sevk edilmiştir.

Mülga Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı'nın Devlet Arşivleri Başkanlığı'na devredilen Türk İstiklal Harbi arşivinin internet ortamından erişilecek şekilde tüm halkımızın kullanımına sunulması ile birlikte tarihçiler ve araştırmacıların çalışmalarında kaynak kullanımı konusunda büyük ilerlemeler olacaktır. En basit hali ile belgelere ulaşmak kolaylaşacağından birlik kuruluşu (teşkil), düzenleme (tensik), kuruluş dışı bırakma (lağvedilme), birlik komutanı tayin tarihleri ve subay isimlerinin doğru tespitinin yapılarak akademik çalışmaların daha sağlıklı olabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (=BCA)

BCA, 30-18-1-1/1-3-19, 23 Haziran 336 [23 Haziran 1920]

BCA, 30-18-1-1/1-18-13, 9 Teşrinisani 336 [9 Kasım 1920]

BCA, 30-18-1-1/5-31-20, 21 Teşrinievvel 338 [21 Ekim 1922]

Kaynak Eserler / Primary Sources

Türk İstiklal Harbi, c.2, Batı Cephesi Ks. 3, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999

Türk İstiklal Harbi, c.2, Batı Cephesi, Ks. 4, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs-25 Temmuz 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974

Türk İstiklal Harbi, c.2, Batı Cephesi, Ks. 5, Kitap 1, Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995

Türk İstiklal Harbi, c.2, Batı Cephesi, Ks. 5, Kitap 2, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos - 13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül - 10 Ekim 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989 (2. Baskı)

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri, c. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2010

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri, c. 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2010

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

ALTAY, Fahrettin, *İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnsel Kitabevi, İstanbul 1949

APAK, Hüseyin Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988

ÇELİK, Eray, “Büyük Taarruz Başlangıcında Batı Cephesi Birlik ve Komutanlarının Tespitine Dair Bir Analiz”, *Harp Tarihi Dergisi*, Sayı 6 (2022), s. 143-180

İDİKUT, İhsan, *İdeal Komutanlarımızdan 4'üncü Fırka Kumandanı Miralay Şehit Nazım Bey*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1952

GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993 (1. Baskı); Ankara 2014 (2. Baskı)

GÜRALP, Şerif, *İstiklal Savaşının İçyüzü*, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1958

“Türk İstiklâl Harbi'ne Ait Belgeler”, *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı 52 (Haziran 1965), s. 7-102

“Türk İstiklâl Harbinde Batı Cephesi”, *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı 57 (Eylül 1966), s. 241-340

İnternet Kaynakları / Online Sources

ÇELİK, Eray, “Sakarya Meydan Muharebesinde 11'inci Piyade Tümeni-2”, www.geliboluyuanlamak.com/2342_sakarya_meydan_muharebesinde-11inci-piyade-tumeni-2-eraycelik.html (Erişim Tarihi: 10.06.2023)

Extended Summary

In some academic studies and books that we have had the opportunity of identifying the identity of the commanders who served in the Turkish War of Independence, it is seen that the commander of the 4th Cavalry Brigade, which was active in 1921, was not clearly mentioned or the identified wrong. We found the names İsmail Hakkı and Hacı Arif as the Commander of the 4th Cavalry Brigade in the sources we accessed, and in İsmet Görgülü's book "On Yıllık Harbin Kadrosu", which is one of the most important sources describing the period, it is mentioned that this person was İsmail Hakkı Okday. However, he joined the Turkish War of Independence in January 1922, so it was concluded that he was not the same person, and he was written by mistake because there were many officers with the same name. The other name, Hacı Arif, was Hacı Mehmet Arif Örgüç. Since he was the commander of different units during the Battles of Kütahya-Eskişehir and Sakarya. His responsibility area was in the northern region of the 4th Cavalry Brigade, which is far from 4th Cavalry Brigade, and therefore it is clear that he is not the same person.

According to the memoirs of the commanders who participated in the Turkish War of Independence and the examination of the sources related to the period, it was determined that Lieutenant Colonel İsmail Hakkı Karataylı was the commander of the 4th Cavalry Brigade in the Second İnönü, Aslıhanlar-Dumlupınar, Kütahya-Eskişehir and Sakarya Battle Battles. He served from 1920 onwards and was appointed Commander of the 4th Cavalry Brigade in early 1921, where he remained until the brigade was deactivated on 2 September 1921. Following the martyrdom of the previous brigade commander, he was appointed as the commander of the 4th Infantry Brigade and participated in the Sakarya Pursuit Operation, and he was wounded on 4 October 1921. In 1922, he retired with the rank of colonel.

Kafkasya Bölgesinde Ermeni ve Kürt Ayrılıkçı Hareketleri Üzerine Türkiye-Sovyet Rusya İstihbarat Vakaları (1924-1955)

Türkiye-Soviet Russia Intelligence Cases on Armenian and Kurdish Separatist Movements In The Caucasia Region (1924-1955)

İlyas ER*

Öz

Mevcut literatürün, Türkiye ve Sovyet Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki Ermeni ve Kürt ayrılıkçı hareketlerinin istihbarat vakalarını analiz etmek için kanıtlardan ve belirli bir çerçeveden yoksun olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Bolşevik Devrimi'nin ardından Sovyet Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki istihbarat faaliyetleri, birbirinin öncülü ya da ardılı olan eşzamanlı ya da birbirini takip eden istihbarat örgütlerinin kurulmasıyla devam etmiştir. Bu çalışma, Sovyet Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki Ermeni ve Kürt ayrılıkçı hareketlerine verdiği desteği, istihbarat vakalarını somut delillerle analiz ederek ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kars ve çevresi Kürt ve Ermeni ayrılıkçı hareketlerinin hedef bölgesini oluşturmaktadır. Bu bölge, Ermeni ve Kürt ayrılıkçı hareketleri mensuplarının ve Sovyet casuslarının Türkiye'ye sızma faaliyetlerinin en yoğun olduğu alanlardan biridir. Sovyet Rusya ile ayrılıkçı hareket arasındaki temas merkezi Batum'dur. Batum'dan sonra ayrılıkçı hareketin en önemli üslerinden biri de Erivan'dır. Bu çalışmada, istihbarat ve karşı istihbarat gelişmeleri üzerinden Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki Ermeni ve Kürt azınlıklara karşı yürütmeyi amaçladığı yıkıcı faaliyetler ortaya konulmaktadır. Bu çalışma, Kafkasya bölgesindeki ayrılıkçı hareketleri Türkiye ve Sovyet Rusya istihbarat örnekleri üzerinden incelemekte, ne tür tehditler oluşturdukları ve nasıl geliştikleri sorularına

---

* Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Tarih. E-posta: ilyasertr[at]gmail.com, ORCID: 0000-0003-1033-2351.

Geliş Tarihi/Received: 18.07.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 06.12.2023

cevap aramaktadır. Disiplinlerarası bir yaklaşımın benimsendiği bu çalışmada istihbarat ve tarih disiplinlerinin bakış açılarından değerlendirmeler yapılmaya çalışılmış, Türk Diplomatik Arşivi'nde yer alan belgeler tasnif edilip, okunup, analiz edilerek çalışmanın tezlerine delil olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sovyet Rusya, İstihbarat, Ermeni, Kürt.

Abstract

It has been observed that the existing literature lacks evidence and a specific framework for analyzing the intelligence cases of the Armenian and Kurdish separatist movements in the Caucasus region of Türkiye and Soviet Russia. After the establishment of the Republic of Türkiye and the Bolshevik Revolution, Soviet Russia's intelligence activities in the Caucasus region continued with the establishment of simultaneous or successive intelligence organizations that were predecessors or successors of each other. This study aims to reveal the Soviet Russian support to the Armenian and Kurdish separatist movements in the Caucasus region by analyzing intelligence cases with concrete evidence. Kars and its surroundings constituted the target area of the Kurdish and Armenian separatist movements. This region is one of the areas where the infiltration activities of members of the Armenian and Kurdish separatist movements and Soviet spies into Türkiye were the most intense. The center of contact between Soviet Russia and the separatist movement was Batumi. After Batumi, Yerevan is another one of the most important bases of the separatist movement. In this study, through intelligence and counter-intelligence developments, the subversive activities that Soviet Russia aimed to carry out against the Armenian and Kurdish minorities in Türkiye are revealed. This study examines the separatist movements in the Caucasus region through the intelligence cases of Türkiye and Soviet Russia, and seeks answers to the questions of what kind of threats they pose and how they develop. In this study, which adopts an interdisciplinary approach, evaluations are tried to be made from the perspectives of intelligence and history disciplines, and the documents in the Turkish Diplomatic Archive are classified, read, analyzed and presented as evidence for the theses of the study.

Keywords: Türkiye, Soviet Russia, Intelligence, Armenian, Kurdish.

Giriş

İstihbarat teşkilatları arasındaki mücadele savaş zamanlarında ya da ayrılıkçı hareketlerin yaşandığı dönemlerde artmaktadır. Böyle süreçlerde ülkenin savunması ve çıkarlarının korunması hususları başta olmak üzere istihbarat teşkilatlarının önemi ortaya çıkmaktadır. Diplomatik temsilcilikler, uluslararası alanda oynadıkları misyon çerçevesinde istihbarat faaliyetlerinin şekillenmesinde önemli bir sacayağı olarak rol oynamaktadır. Ülkeler, diplomatik temsilcilikleri ve istihbarat teşkilatları arasındaki muhabereye önem verdikleri ölçüde diplomatik faaliyetlerini sürdürebilir ve çıkarlarını savunabilir. Diplomasi ve istihbaratın bu türden bir iş birliği kurumsal bir yapı çerçevesinde sürmekte ve yoğun eşgüdümlülük, güvenlik kaygılarını gidermekte etkin olmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından Millî Mücadele Dönemi ile beraber çok fonksiyonlu bir yapı gösteren Türk istihbaratının, Cumhuriyet Dönemi'ne geçişle birlikte tek bir çatı altında toplanması devletin gösterdiği gelişmelerle paralel ilerlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti, zorlu bir sürecin sonunda kurulmuş olduğundan elde ettiği kazanımları koruyabilmek adına diplomasisini şekillendirmiştir. Bolşevik Devrimi'nden sonra Sovyet Rusya'da etkinliğini gösteren yönetim anlayışı baskıcı ve yayılcı arzularını gizleyemeyen yönetici kadrosuna geçmiştir. İki ülke arasında gelişen ilişkiler hem bir denge hem de güvenlik kaygılarını barındıran gerilmeler ile sürmüştür. Sovyet Rusya'nın Ermeni ve Kürt ayrılıkçı hareketlerine olan tutumu daha önce pek çok çalışmada bahsedilmesine karşın Türk Diplomatik Arşivi vesikaları incelenerek ve değerlendirilerek iki ülke arasındaki Kafkasya bölgesindeki Ermeni ve Kürt ayrılıkçı hareketlerini istihbarat vakaları perspektifinden bütüncül olarak değerlendiren bir çalışma yapılmamıştır. Bu makale literatürde yer alan bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Ermeni ve Kürt ayrılıkçı hareketlerinin Osmanlı Dönemi, Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet Döneminde olmak üzere pek çok faaliyete giriştiği ve devletleşme gayesi taşıdığı görülmektedir. Arşiv vesikalarına dayanılarak söz konusu dönemlerdeki bu ayrılıkçı faaliyetler incelenmekle beraber Cumhuriyet'in ilk yıllarından Soğuk Savaş'ın ilk yıllarına kadar olan dönem aralığını kapsayan vesikalar kamuoyuna yeni açılmıştır. Bundan dolayı, bu dönem aralığında yaşanan Kafkasya bölgesindeki Ermeni ve Kürt ayrılıkçı hareketlerine Sovyet Rusya'nın

tavır, yaklaşım yöntemleri, desteği ve neleri amaçladığının değerlendirilmesi ve analiz edilmesi ihtiyacı doğmuştur. Kanıtlarıyla beraber bu soruların cevaplanması önem arz etmektedir.

Bu makale amaçladığı analizleri yapma gayesi taşırken Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)'nde bulunan vesikalara yer vermektedir. Yapılan değerlendirmeler ve yorumlarda istihbarat ve tarih disiplinlerinin perspektifinden yola çıkılarak disiplinlerarası yaklaşım benimsenmiştir.

Türkiye için Millî Mücadele sonrası, Sovyet Rusya için ise Bolşevik Devrimi sonrası yaşanan gelişmeler diplomasi ve istihbarat ilişkilerinde oldukça önemli yer tutmuştur. Türkiye için diplomasinin ve istihbaratın yakın bir ilişki içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. İstihbarat, Sovyet Rusya tarafından Türkiye'yi ve Kafkasya bölgesini hedef alan amaçları için kullanışlı bir araç olmuşken, Türkiye için çıkarlarını ve bölgedeki egemenliğini korumanın en önemli unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada Kafkasya bölgesindeki Kürt ve Ermeni ayrılıkçı hareketleri üzerinde Türkiye ve Sovyet Rusya'nın istihbarat vakaları incelenirken ilk olarak Türkiye ve Sovyet Rusya'daki istihbarat teşkilatlarının tarihsel gelişimi kısaca aktarılmaktadır. Sovyet Rusya ve Türkiye arasında dönemin önemli diplomatik süreçleri ele alındıktan sonra istihbarat vakalarının ne şekilde ve amaçta gerçekleştiği okuyucuya sunulmaktadır. Son olarak Ermeni ve Kürt ayrılıkçı hareketlerindeki Sovyet Rusya faktörünün oluşturduğu etki incelenmekle beraber, istihbarat alanı için vaka değerlendirmeleri yapılmaktadır.

1. Türkiye ve Sovyet Rusya İstihbarat Teşkilatları

Türk istihbaratı, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra İttihatçı istihbarat anlayışı olarak ifade edilebilecek gizli örgütlenme özelliği göstermektedir. Türk tarihindeki ilk kurumsal özel harp organizasyonu olan Teşkilât-ı Mahsûsa, 30 Kasım 1913 tarihinde kurulmuştur. Millî Mücadele dönemi ile birlikte ilk istihbarat organizasyonu Karakol Cemiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'un işgal edilmesinden sonra faaliyetlerine başlayan Karakol Cemiyeti'nin *kompartmentasyon* ilkesiyle hareket ettiği değerlendirilmektedir. 23 Eylül 1920 tarihinde Ankara hükümetinin onayı ile kurulan ilk istihbarat teşkilatı Hamza Grubu faaliyetlerine

başlamıştır. Türk ordusu tarafından oluşturulan Askerî Polis Teşkilatı da 20 Aralık 1920’de istihbarat faaliyetlerine dâhil olmuştur. Propaganda ve kontr-propaganda faaliyetlerini yürütmekle görevlendirilen Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi¹ de 7 Haziran 1920’de kurulmuştur². Millî Mücadele döneminde Türk istihbaratının çeşitli, eşzamanlı, birbirinin öncülü ve ardılı gibi yapılarla şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu durum savunma prensibi ile hareket ettiğini gösteren teşkilat yapılanmalarının, Cumhuriyet’in ilanından sonra kaotikliğine son vermek isteyen Mustafa Kemal Atatürk tarafından değiştirilmek istenmiştir. 6 Ocak 1926 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti’nin modern istihbarat teşkilatı, sonraki adı Millî İstihbarat Teşkilâtı olacak, Millî Emniyet Hizmeti Riyaseti (MEH) kurulmuştur³. MEH’nin kuruluş dönemi olarak adlandırılabilir 1926-1947 yılları arasında teşkilatın istihbarat faaliyetlerinin gizli olmasının yanında kendisinin de gizli olduğu anlaşılmaktadır. Millî İstihbarat Teşkilâtı Kanunu’nun 1965 yılında çıkmasından sonra teşkilatın yasal olarak varlığından söz edilebilir⁴.

Sovyet Rusya istihbaratının bu dönem içerisinde çeşitli birimler ve farklı adlar ve eşzamanlı ya da birbirinin öncülü olarak faaliyet yürüttüğü gözükmektedir. ÇEKA’nın 1922 yılında kapatılmasından sonra Gosudarstvennoye Politçeşkoye Upravleniye (GPU) adı altında Sovyet istihbaratı faaliyetlerine devam etmiş ve daha sonraki süreçte OGPU adını almıştır⁵. Bu isim değişikliği Sovyet Sosyalist

---

¹ Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi hakkında daha detaylı bilgi için bakınız; Aykut Çağlak, Millî Mücadele’de Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

² Aykut Çağlak, “Türk İstihbaratının Modern İstihbarata Geçiş Sürecindeki Uygulamalarının Türkiye’de Demokrasinin Gelişimine Katkıları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 68 (Bahar 2021), s. 268-278.

³ Erdal İlter, *Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti (M.E.H./M.A.H.) (1927/1965)*, Millî İstihbarat Teşkilâtı Basım Evi, Ankara 2002, s. 17-18.

⁴ Nihat Ali Özcan, “Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihi ve Devlet İstihbarat Hizmetlerinin Gelişimi”, *Türk İstihbarat Tarihi*, ed. İsmail H. Demircioğlu, Ahmet Özcan, Namık Çençen ve Yücel Yiğit, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, s. 501.

⁵ Aykut Çağlak, “Sovyet Rusya’da Bolşevik Devrimi Sonrasında Ordu-İstihbarat Teşkilatı Bağlantısının Oluşumu ve Kızıl Ordu’nun Sovyet İstihbarat Sistematiğinin Gelişim Sürecine Katkısı”, *Harp Tarihi Dergisi*, Sayı 3 (Haziran 2021), s. 43-81.

Cumhuriyetler Birliği isminin kullanılmaya başlanması ile aynı döneme denk gelmektedir. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti İçişleri Halk Komiserliği (NKVD RSFSR) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İçişleri Halk Komiserliği (NKVD USSR) 1917 ve 1930 yılları arasında faaliyet yürüten istihbarat teşkilatları olarak karşımıza çıkmaktadır⁶.

Sovyet Rusya istihbarat teşkilatları kısaca özetlenecek olursa; Aralık 1917’de Bolşevik iktidarı tarafından kurulan gizli polis teşkilatı ÇEKA, Şubat 1922’de İçişleri Halk Komiserliği (NKVD) ile birleşerek GPU olarak yeniden örgütlenmiştir. Temmuz 1923’te OGPU gizli polis teşkilatı kurulmuştur. Temmuz 1934’te NKVD ile birleşerek Sovyet Dış İstihbarat ve İç Güvenlik Teşkilatı (GUGB) oluşturulmuştur. Şubat 1941’de Devlet Güvenliği Halk Komiserliği (NKGB) kurulmuş ve Temmuz 1941’de NKVD ile birleştirilerek GUGB’ye dâhil olmuştur. Mart 1943’te Devlet Güvenlik Başkanlığı (MGB) kurulmuştur. Ekim 1947 ve Kasım 1951 yılları arasında Sovyet Rusya dış istihbaratından Komitet Informatsii / Sovyet Dış İstihbarat Teşkilatı (KI), MGB ve GRU’nun birleştirilmesi ile oluşturularak, sorumlu olmuş ve Mart 1953’te Sovyet İçişleri Bakanlığı (MVD) ile birleştirilmiştir. Mart 1954’te Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti/ Sovyet Rusya Dış İstihbarat ve İç Güvenlik Teşkilatı (KGB) kurulmuştur⁷. İlerleyen süreçte bu istihbarat yapıları arasında KGB ön plana çıkmıştır. Sovyet istihbaratı KGB’nin çok yaygın bir ağı bulunmaktadır. Rus istihbaratı, insan kaynaklı istihbarata ağırlık veren bir yapıya sahiptir. Bu yapı Sovyetler Birliği’nde de devam etmiş gözükmektedir, insan kaynaklı istihbaratta *non-official covar/noc* olarak ifade edilen teşkilat ile hiçbir resmi bağı olmayan ajanlar kullanılmaktadır⁸. Sovyet askerî istihbarat prensibini General Minzakir Absalyamov şu sözlerle ifade etmektedir: “*Biz komünistler farklıyız. İstihbaratımız farklı olmalı. Daha aktif, daha güçlü*

---

⁶ Aykut Çağlak, Türk ve Rus İstihbaratı (1900-1925), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 71-77.

⁷ Christopher Andrew ve Vasili Mitrokhin, *The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*, Basic Books, New York 1999, s. 20.

⁸ Angela J. Osborne, *Spies Who Stay Out in the Cold: Looking To Soviet Illegal Operation for Insights into Non-Official Cover*, Georgetown University Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of Yüksek Lisans Tezi, Washington 2011, s. 3.

olmalı. Kapitalist istihbarat elemanları teknisyendir. Biz devrimciyiz.”⁹. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere insan kaynaklı istihbarata bir atıf söz konusudur ve Sovyetler Birliği'nin istihbarata bakışını göstermektedir. İstihbarat örgütleri, örtülü operasyonları dış politika üretmekte kullanılmaktadırlar. Hedef ülkeye yönelik alt yapılarını hazırlayarak iç siyasetini manipüle etmeye çalışarak amaçlarına ulaşmayı tasarlarlar. Sabotaj, örtülü operasyonlar, muhalif ve kullanılabilir örgütlere askeri destek ve propaganda bu amaçlarına hizmet eden araçlardır¹⁰.

2. Türkiye-Sovyet Rusya Diplomatik İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Sovyet Rusya ile olan ilişkilerde Millî Mücadele döneminde kurulan olumlu münasebetlerin tesiri bir süre daha devam etmiş gözükmektedir. 17 Aralık 1925 tarihinde “Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması” Tevfik Rüştü Aras ve Çiçerin tarafından imzalanmıştır. Dönemin ayrılıkçı hareket lideri Şeyh Sait'in terör faaliyetleri ve Musul sorununun Türkiye Cumhuriyeti lehine çözülememiş olması dengeli bir dış politika izlenmesini gerektirmiş gözükmektedir. Sovyetler ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 11 Mart 1927 tarihinde “Ticaret Antlaşması” da imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Eskişehir, Konya, Erzurum, Mersin, Trabzon, İzmir, İstanbul'da ticari temsilcilikler açılmıştır. Artvin ve Kars'ta açılmak istenen temsilciliklere izin verilmemiştir¹¹. Şeyh Said ayaklanmasında Sovyet hükümetinin Türkiye Cumhuriyeti'ni desteklediği görülmektedir. Ayrılıkçı Kürt hareketinin Sovyet desteğini umduğu ancak 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye ve Sovyet hükümeti arasında imzalanan antlaşmaya uyulduğu anlaşılmaktadır¹².

---

⁹ Raymond W. Leonard, *The Kremlin's Secret Soldiers: The Story of Soviet Military Intelligence, 1918-1933*, University of Kansas Department of History Doktora Tezi, Lawrence 1997, s. 15.

¹⁰ Hasan Mesut Önder ve Timuçin Kodaman, “İstihbarat ve Dış Politika İlişkisi”, *International Journal of Politics and Security (IJPS)*, Sayı 2 (Temmuz 2022), c. 4, s. 56-57.

¹¹ Ayşe Şener, *Atatürk Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkileri (1919-1938)*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 60-63.

¹² Ali Başaran, “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Türkiye Kürtlerine Yönelik Dış Politikası ve SSCB Kürdolojisi, 1917-1945”, *Bilge Strateji*, Sayı 22 (Güz 2021), c. 12, s. 114-115.

17 Ekim 1929 tarihine gelindiğinde Karadeniz'deki silahların sınırlandırılmasına dair Türk ve Sovyetlerin anlaştığı görülmektedir¹³. 24 Nisan 1932 tarihinde İsmet Paşa, Litvinov'un daveti üzerine Sovyetleri ziyarete gitmiştir. Ziyaretin odağında iki devletin iş birliği ve ilişkilerinin ön plana çıkarılmasının yanı sıra Batı ile Türkiye'nin ilişkilerinin Sovyetlere yönelik tehdit oluşturmadığının belirtildiği değerlendirilmektedir¹⁴. 9 Şubat 1934 tarihinde imzalanan Balkan Antantı ile Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'nin ortak güvenlik ve diplomatik ilişkiler geliştirdiği söylenebilir. Bu diplomatik ilişkiler, Sovyet hükümetinin Türkiye üzerinde kurmaya çalıştığı baskıya karşı önemli bir hamle olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁵.

20 Temmuz 1936 tarihinde Yugoslavya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Japonya, Sovyetler Birliği, Fransa, İngiltere ve Türkiye arasında Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Sovyet hükümeti ile Türk tarafının bu sözleşme özelinde anlaşabildiği görülmekle birlikte boğazların güvenliğinin Sovyetler tarafından sağlanmasının teklif edildiği ve kabul görmediği de anlaşılmaktadır¹⁶. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki dönemde Sovyetler kendilerine bir Alman saldırısı beklemekteydi. Türkiye ise İngiltere ile iş birliği yaparak İtalya tehdidini önlemek isterken Sovyetler, Almanya'ya karşı Türkiye desteğini tasarlamaktaydı. Bu ortam içerisinde Sovyet-Alman Saldırmazlık Antlaşması 23 Ağustos 1939 tarihinde imzalanarak Sovyet Rusya, beklediği Alman saldırısını önlemiş gözükmektedir. Bu gelişmeden sonra Sovyet hükümeti Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için Almanya ile pazarlık yapmaya yönelmiştir¹⁷. 4 Eylül 1939 tarihinde Sovyetlerin Türkiye Büyükelçisi Aleksey Terentyev, Şükrü Saraçoğlu ile görüşmüştür. Bu görüşmede Boğazlar'a saldırı

---

¹³ Çağatay Benhür, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24 (2008), s. 306.

¹⁴ Ersin Müezzinoğlu, "İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (Eylül 2018), c. 20, s. 252.

¹⁵ Salih Işık, *Balkan Antantı, Balkan Paktı ve Türkiye, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Edirne 2011, s. 45.

¹⁶ Hakan Uzun, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Yankıları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 61 (Güz 2017), s. 399.

¹⁷ Gülten Efe, *1939-1953 Yılları Arasında Türk-Sovyet İlişkilerindeki Değişimin Türk Basınına Yansımaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s. 15.

olması durumunda Sovyet hükümetinin Türkiye'yi destekleyeceği ve buna karşılık olarak Sovyetlere yapılacak herhangi bir saldırıda Türk hükümetinin de kendilerine destek vermesi talep edilmiştir. Aynı tarihte Türk Büyükelçisi Ali Haydar Aktay, Moskova'da Molotov ile yaptığı görüşmede böyle bir talebi gerçekleştiremeyeceklerini ifade etmiştir¹⁸.

Türk, İngiliz ve Fransız İttifakı 19 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Bu ittifak, Almanya ve İtalya'nın Balkanlar ve Akdeniz'deki tehditlerine karşılık Türkiye başta olmak üzere İngiltere ve Fransa'nın savunma gereksinimlerine cevap vermek üzere şekillenmiştir. Bunun yanında Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin savaşa girmesini önlemek gibi bir amaca da hizmet etmesi planlanmıştır¹⁹. Bu dönem itibarıyla takip eden yıllarda Türkiye'ye karşı uygulanan politikaların, onu İkinci Dünya Savaşı'na çekmek üzere tasarlandığı ifade edilebilir. İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin kendi saflarında savaşa girmesini savunurken, Sovyetler Birliği kendi izlediği politikaları Türkiye'nin de takip etmesi gerektiğini savunmaktadır. Öte yandan Mihver devletlerin safına Türkiye'yi çekebilmek için Almanya'nın gayretleri görülmektedir²⁰. 1946 yılına kadar geçen süreçte İtalya ve Sovyetlere karşı İngiltere, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir denge etkeni olmuştur. Türk-İngiliz ilişkilerinin bu yönde seyretmesi Sovyet hükümetini memnun etmemiştir²¹.

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında süregelen gergin ilişkiler 7 Ağustos 1946 tarihinde Sovyetlerin notasına da yansımaktadır. Bu notada İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki denetimini kötüye kullandığı iddia edilmektedir. Bu tarz asılsız iddialar barındıran notalarla pek çok kez Sovyet tarafının Türkiye'ye baskı kurmaya çalıştığı değerlendirilmektedir. Bu baskılar Türkiye'nin 18

---

¹⁸ Tural Hasangarayev, Azerbaycan Komünist Gazetesine Göre Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1945), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017, s. 10.

¹⁹ İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", *Bellekten*, Sayı 182 (1982), c. 46, s. 367.

²⁰ Kamuran Gürün, "Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na Sokma Çabaları", *Bellekten*, Sayı 2 (1992), c. I, s. 1457.

²¹ Fahir H. Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 2 (1958), c. 13, s. 140-141.

Şubat 1952 tarihinde NATO'ya üye olması sonucunu doğurmuştur²². Böylece Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı güvenliğini 13 ülkenin de bulunduğu ittifakla sağlamış bulunmaktadır²³. Ottawa'da alınan Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılması kararının ardından Sovyetler Birliği, Türkiye'ye yeni bir nota daha göndermiştir. Notanın içerik olarak Sovyet tezini destekler nitelikte Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı Atlantik Paktı'nın bir üssü olacağı endişesi ifade edilmiştir²⁴. Sovyetler Birliği devlet başkanı Stalin'in 5 Mart 1953 tarihinde ölümünün ardından Türk-Sovyet ilişkileri Nikita Hruşçev'in başa geçmesi ile birlikte yumuşamaya başlamıştır²⁵.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik dış politika stratejisi Batı ve ABD etkisini zayıflatmak üzerine kurulmuştur. Sovyet Rusya, Türkiye'nin içinde bulunduğu Batı ittifaklarını zayıflatmak ve yok etmeyi hedeflemenin yanı sıra komünizm fikrini öne sürerek kendi lehine çalışan grup ve partileri destekleyerek stratejisini güçlendirmeye çalışmıştır²⁶. Sovyetler Birliği'nin Suriye ve Irak'ta bulunan komünist yapılanmaları desteklediğini ve buradaki hükümetlerle paydaş diplomatik ilişkiler geliştirdiğini söylemek mümkündür²⁷. Sovyetler Birliği, İran'da bulunan Kürtlere silah ve mühimmat desteğinin yanı sıra finansman desteği de sağlamıştır. Sovyet hükümetinin desteklediği bu ayrılıkçı Kürt hareketi, devlet kurma fikri etrafında bir araya gelmiştir. Kurmayı planladıkları devlet Irak, İran ve Türkiye sınırlarını da

---

²² Mehmet Saray, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri*, çev. İlyas Kamalov ve İrina Svistunova, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 245-257.

²³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1941-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2010, s. 519-520.

²⁴ Rıfıkı Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983, s. 197-198.

²⁵ Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanlığı Celâl Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 139.

²⁶ Jamal A. Shurdom, *Soviet Foreign Policy Strategy Toward The Middle East: A Special Teaching Approach For Arab Student in the Middle East*, University of Miami Coral Gables Doktora Tezi, Florida 1980, s. 108.

²⁷ Roger Frank Pajak, *Soviet Military Aid: An Instrument of Soviet Foreign Policy Toward the Developing Countries*, The American University Political Science International Law and Relations Doktora Tezi, Washington 1966, s. 110-116.

kapsamayı amaçlamaktadır. Sovyetler Birliği için bu ayrılıkçı Kürt hareketi ve kurulması hedeflenen “Kürt Devleti” bir paramiliter yapı ve Sovyet güdümünde hareket edecek araç olmaktan başka bir şey ifade etmemektedir²⁸. İlerleyen tarihlerde ayrılıkçı Kürt hareketi terör örgütü PKK’ya dönüşecek ve bu terör örgütüne de Sovyetler Birliği desteği sürecektir²⁹. Sonraki yıllarda yine Sovyetler Birliği’nin desteklediği bir başka terör örgütü ASALA ile PKK kolektif terör eylemleri ile Türkiye Cumhuriyeti’ni hedef almışlardır³⁰.

3. Kafkasya Bölgesi Kürt ve Ermeni Ayrılıkçı Hareketleri Üzerine İstihbarat Faaliyetleri

1932 ve 1955 arası dönemde Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT)’nin öncülü Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti (MEH./MAH)’nin bölgedeki istihbarat ve kontr-istihbarat³¹ faaliyetlerindeki en önemli ismi Hüsnü Bingöl’dür. Hüsnü Bingöl, o dönemde Kars’a bağlı olan Iğdır’da 10 Temmuz 1932 tarihinde Milli Emniyet Müfettişi olarak göreve başlamıştır. 29 Mayıs 1954’te görevden ayrılıp, 6 Şubat 1955 tarihinde de hayatını kaybetmiştir. Kars ve civarı, İkinci Dünya Savaşı’na giden süreçte ve savaş boyunca Alman ve Sovyet istihbaratlarının aktif faaliyet yürütmeye çalıştığı adeta savaşın görünmeyen cephesi konumundadır. Hüsnü Bingöl, Türkiye Cumhuriyeti’ne bağlı halk ile iyi ilişkiler kurmuş bölgedeki Sovyet ve Alman istihbarat faaliyetlerini engellemekte başarılı olmuştur. Söz konusu dönemde Türkiye Cumhuriyeti ve MEH/MAH’ın sınırdaki ışığı olmayı başarmış vatan kahramanlarından biridir³².

---

²⁸ Sovyetler Birliği’nin Kürt ayrılıkçı hareketine yönelik destek stratejisine daha detaylı bakmak için; W. Nathaniel Howell, *The Soviet Union and the Kurds: A Study of National Minority Problems in Soviet Policy*, University of Virginia Political Science International Law and Relations Doktora Tezi, Virginia 1965, s. 226-289.

²⁹ Kevin R. Turner, *The Kurds: Paws in the Middle East*, Troy State University at Fort Bragg International Relations Yüksek Lisans Tezi, North Carolina 1993, s. 52-53.

³⁰ Robert E. Biller, *Kurdistan: The Drive for Self-Determination*, Troy State University International Relations Yüksek Lisans Tezi, North Carolina 1992, s. 59.

³¹ Kontr-istihbarat hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: Aykut Çağlak, “Büyük Taarruz Öncesi Hazırlıklar Kapsamında İcra Edilen Kontr-İstihbarat ve Dezenformasyon Çalışmaları”, *100. Yılında Büyük Taarruz*, ed. Temuçin Faik Ertan ve Kadri Unat, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2022, s. 3.

³² “Tarihten Yansımalar: Sınırdaki Işık”, https://www.mit.gov.tr/husnu_bingol.html (Erişim Tarihi: 20.12.2023).

MEH/MAH'ın kontr-istihbarat biriminde görev yapan ve dönemin Alman askerî istihbaratı Abwehr'in Türkiye'deki faaliyetlerini önlemek adına çaba sarf eden bir diğer bilinen istihbarat mensubu Neşet Güriş'tir³³.

MEH/MAH, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yönelik istihbarat faaliyetlerinde kullandığı bazı yöntemleri oldukça isabetli bir şekilde tespit etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de bulunan Türkmenistan/Çin ve Sovyet Rusya'dan gelen mülteci ve göçmenlerden bununla birlikte Türkiye'nin doğu bölgelerinde yaşayanlardan Gürcistan, Ermenistan başta olmak üzere Kafkasya'da akrabaları olan kimselerden yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Türk kökenli vatandaşların da maddi ve ideolojik motifler altında Sovyet Rusya tarafına çalışabileceği değerlendirilmektedir. Sovyet Rusya istihbaratı bu yaklaşım yöntemleri ile İzmir ve İstanbul başta olmak üzere Adana, Eskişehir, Bursa, Diyarbakır, Balıkesir, Erzurum ve Kars gibi bölgelerde faaliyetlerine ağırlık vermiştir³⁴.

Kars ve civarında sızma faaliyetlerini gerçekleştirmeyi hedefleyen Ermeni casuslar, Türkiye'ye dair kıymetlendirilmiş bilginin arayışı içerisindedirler. Bu bağlamda Kızılçakçak (Kars/Akyaka) hudut karakolunda, Ermeni casus olduğu anlaşılan Haco oğlu Ararat'ın yakalandığı ve Kars vilayetindeki genel durum ve askerî yapılanmaya dair malumatlar üzerine çalıştığı görülmüştür³⁵. Ermeniler için Türkiye kayda değer bir güç olarak etkin bir bölgesel aktör olagelmiştir. Askerî istihbarat alanına dair faaliyetler yürütmek amacıyla Kars'a gelen Ermeni casusun yakalanması kontr-istihbaratın işletilmesi anlamında bir Türk istihbarat başarısı olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'ye sızma maksadında bulunan Ağrı ve İran'daki Kürt ve Ermeni eşkıyaların, Türkiye aleyhinde çalışan Rusya Ermenileri ile temas sağladıkları istihbaratı dikkat çekicidir. Türk güvenlik güçleri tarafından Ermeniler hakkında yürütülen soruşturmada, Rusya Ermenilerinden olan

---

³³ Egemen B. Bezci, "Turkey's intelligence diplomacy during the Second World War", *Journal of Intelligence History*, Sayı 2 (2016), c. 15, s. 87.

³⁴ Polat Safi, *Millî İstihbarat Teşkilâtı 1826-2023*, Kronik Kitap, İstanbul 2023, s. 220.

³⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (=TDA), *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Fonu (=SSCB (571))*, 34437/135509/3, 22 Ocak 1924.

bu dört kişinin kimlik tespitleri ve gereğinin yapılması için çalışmalara başlandığı anlaşılmaktadır³⁶. Sovyet hükümetinin gayrinizami kuvvetleri ve istihbaratı ile temas sağlayarak hareket eden Kürt ve Ermenilerin, Rus vatandaşı olan dört Ermeni şahıs ile irtibatlarının tespiti oldukça önemli gözükmektedir. Sovyet hükümetinin Türkiye'ye yönelik tezlerinde en kullanışlı aparat olarak gördüğü Ermeni ve Kürt ayrılıkçı hareketine mensup şahısların soruşturmasını konu alan evrak içerisinde eşkiya olarak geçmesi dikkat çekmektedir. Bu eşkiyaların Sovyet destekli Ermeni ve Kürt unsurlardan oluşan Kürt ayrılıkçı hareketini oluşturması ile İhsan Nuri adındaki şahsın başında bulunduğu ayaklanma 1930 yılında Ağrı'da gerçekleşmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ayaklanmayı kolaylıkla bastırıldığı değerlendirilmektedir³⁷. Kafkasya bölgesinde Ermeni ve Kürt ayrılıkçı hareketlerinin Çarlık Rusya ve ardılı Sovyet Rusya ile olan iş birliği 1880 yılında yaşanan Şeyh Ubeydullah ayaklanmasına dayanmaktadır, Cumhuriyet Türkiye'sinde de bu söz konusu iş birliğinin devam ettiği değerlendirilmektedir³⁸.

Kafkasya bölgesinde dönemin Türk istihbaratının en önemli merkezlerinden olan Kars'a yaklaşık 290 km mesafede bulunan Batum şehrinde de ayrılıkçı hareketlere dair kıymetlendirilmiş bilginin izi sürülmektedir. Bu dönemde Türk ordusunun Batum'u ele geçirmek üzere ani bir taarruz hazırlığında bulunduğuna dair iddiaların ortaya çıkması sonucu Rusların Çoruh Vadisi'nde tahkimat yaptığı haberinin gelmesi üzerine Batum Konsolosluğu'na bu aslı olmayan propagandanın kim tarafından ve ne amaçla yapıldığının araştırılması talimatının verildiği anlaşılmaktadır³⁹. Propagandanın etkinliği anlamında önemli bir örnek teşkil eden bu vakada, Türkiye'nin amaçları ve hedeflerinin dışında hasım veya hasım olması muhtemel unsurlar tarafından saldırgan bir devlet olarak işlenmesi dikkat çekmektedir. Söz konusu propagandanın kaynağının belirsiz, hedefinin açık olması kara propaganda olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Rus tarafını harekete geçiren bu

---

³⁶ TDA, SSCB (571), 34620/136365/14, 23 Ağustos 1927.

³⁷ Evren Balta, *Military Success, State Capacity and Internal War-Making in Russia and Turkey*, The City University of New York Graduate Faculty in Political Science Doktora Tezi, New York 2007, s. 79.

³⁸ İbrahim Çevik, *Diplomasi ve İstihbarat Eliyle Kürt Toplum Mühendisliği "Kürt Sorunu" mu yoksa Örtülü Operasyon mu?*, Ayrıntı Basım Yayım, Ankara, 2010, s. 31.

³⁹ TDA, SSCB (571), 34477/135759/20, 18 Ağustos 1929.

propaganda vakasının önlenmesi ve kontr-propaganda ile karşılık verilip asıl niyet ve gayelerinin ifade edilmesi amaçlanmıştır.

Batum, Kürt ve Ermeni ayrılıkçı hareketlerinin Sovyet Rusya ile olan temaslarında önemli bir merkez konumunda olduğu için burada bulunan şüpheli şahıslar hakkında tahkikat yapılmaktadır. Buna örnek olarak Batum Konsolosu Adnan Rıza Bey tarafından; eski Musul ceza reisi Batumlu Hasan Fehmi Bey'in Batum'da bulunduğu müddet içerisinde Türk milleti aleyhinde faaliyetlerde bulunmadığının teyit edildiği istihbaratı paylaşılmaktadır⁴⁰. Türk istihbarat topluluğu için önemli bulunan bölgelerde görev yapmış veya bulunmuş şahıslar hakkında güvenlik soruşturmasının yapılması ve faaliyetlerinin incelenmesi istihbaratın güvenlik boyutuna vurgu yapmaktadır. Batumlu Hasan Fehmi hakkında Batum'da soruşturmanın yürütülmesi ve yine çifte kontrol usulüne uygun olarak teyit edilmesi istihbarat organizasyonunun etkinliğine önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Bölgedeki şüpheli şahıslar hakkında yapılan tahkikatlara başka bir örnek de 'Apaşıza' namı ile tanınan Sancak Beyzâde Mehmet Bey'in soruşturulmasıdır. Bu şahıs, İslam Gürcistan Gazetesi'nde çalışmış ve mütareke döneminde İslam muhtariyeti için faaliyetlerde bulunmuştur. İngilizlere çalıştığı söylentilerinin de duyulmasına karşın kendisinin Türk Devleti aleyhinde herhangi bir faaliyeti olmadığı görülmektedir. Rus vatandaşı olan Sancak Beyzâde Mehmet Bey, Menşeviklerin safında faaliyet yürütmüştür. Hayatının son dönemlerinde siyasetten uzaklaştığı, tarım ve hayvancılıkla iştigal ettiği anlaşılmaktadır⁴¹. Şahıslar özelinde hazırlanan istihbarat raporlarının hangi konulara ve ne ölçüde önem verildiğini ortaya koyan bu evrakta, adı geçen şahsın etnik kökeni, kimlik bilgileri ve kullandığı lakapların tespiti, yaptığı işler ve içerisinde bulunduğu hareketler, niyet ve gayesinin belirlenmesi yanı sıra toplumsal ve siyasi çizgisinin saptanmasının önemli olduğu anlaşılmaktadır. Şahıs hakkında ortaya atılan iddiaların soruşturma sonucunda asılsız olduğunun ortaya çıkarılması, Türk istihbarat topluluğunda hukuk kurallarının işlerliğini de gözler önüne sermektedir.

---

⁴⁰ TDA, SSCB (571), 35509/139643/24, 19 Şubat 1930.

⁴¹ TDA, SSCB (571), 35509/139643/23, 27 Nisan 1930.

Batum'un Kürt ve Ermeni ayrılıkçı hareketleri için oluşturduğu üs, Türk istihbarat topluluğu için incelenmeye değer bir alanı meydana getirmektedir. Batum Konsolosu Sait Bey tarafından Emniyet Umum Müdürlüğü'nü bilgilendirmek amacıyla düzenlenen evrakta; Batum'da yürütülen istihbarat faaliyetlerinin, bu işlerden sorumlu fedakâr birkaç genç istihbarat elemanı tarafından üstlenildiği ifade edilmektedir. Bu istihbarat memurlarının birkaçının Türkiye'ye döndüğü ve kalanların ise ÇEKA'nın istihbarat tedbirlerine takılmamak ve faaliyetlerini icra edebilmek amacıyla bölgede bulunan Türk köylerinde olduğu anlaşılmaktadır⁴². Sait Bey tarafından bölgede görevli bulunan istihbarat elemanlarının 'fedakâr' olarak ifade edilmesi yapılan işin güçlüğü ve tehlikeleri karşısında Türk istihbarat elemanlarının cesaretinin vurgulanması olarak yorumlanabilir. Bölgede bulunan Türk nüfuslu yerleşim yerlerinin istihbarat elemanları için güvenli bir alan oluşturduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın ÇEKA'nın kontr-istihbarat faaliyetleri kapsamında Türk nüfuslu yerleşim yerlerinde etkin bir unsur olduğu da değerlendirilebilir.

Kars ve Batum arasında bulunan Ardahan şehri de Sovyet istihbaratının faaliyetlerinin hedefi olmuştur. Ardahan'da Sovyetlerin pedallı, döndürülerek çalıştırılan, rotatif bir tab' makinesi kullanarak ürettikleri gazeteler ile çevre sakinlerinden Kürtleri hedef aldıkları değerlendirilmektedir. Sovyetler Birliği'ne kitlesel göçü amaçlayan bu faaliyetlerde Kürtlere devlet kurma vaadinin yanı sıra maddi ve manevi yardım edileceğinin ifade edildiği anlaşılmaktadır. Sovyet ajanları tarafından gizlice yürütülen bu propaganda faaliyetinin soruşturulması oldukça önemlidir⁴³. Yapılan soruşturma sonucunda söz konusu vakaya dair herhangi bir delil bulunmadığı anlaşılmıştır⁴⁴. Ayrıca konsolosluk tarafından istihbarat faaliyetlerinin gizli tutulması hususunda gerekli tedbirlerin alınması önemle belirtilmiştir⁴⁵. Rotatif tab' makinesi olarak adlandırılan aletin basit bir matbaa aleti olduğu ve propaganda metinlerinin yayımlanmasında kullanıldığı değerlendirilmektedir. Çarlık Rusya ve Sovyet hükümeti tarafından göç, stratejik bir silah olarak

⁴² TDA, SSCB (571), 36007/142277/38, 31 Mayıs 1930.

⁴³ TDA, SSCB (571), 35357/138981/4, 27 Ekim 1938.

⁴⁴ TDA, SSCB (571), 35357/138981/1, 30 Aralık 1938.

⁴⁵ TDA, SSCB (571), 35357/138981/7, 6 Temmuz 1939.

kullanılmıştır⁴⁶. Ardahan ve çevresinde Kürtlere yönelik propaganda faaliyeti yürütmekte olan Sovyet ajanlarının hedeflerine ulaşmasının engellenmesi kayda değer bir öneme sahiptir. Türk istihbarat topluluğu tarafından söz konusu Sovyet propagandasının asılsız vaatler içerdiği tespit edilmiştir. Propaganda teknikleri arasında en sık kullanılan yöntemlerden biri de asılsız kazançlar sunulması olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk konsoloslukları tarafından yürütülen istihbarat faaliyetlerinin gizliliğinin vurgulanması ise hasım unsurların engellemelerinin önüne geçilmek istenmesindedir.

Kars'a yaklaşık 83 km mesafede bulunan Gümrü şehrindeki gelişmeler de Türk istihbaratının güvenlik endişelerine hitap etmiştir. Elde edilen askerî istihbarata göre; Gümrü'ye yakın Molla Musa Köyü dolaylarında Sovyet birliklerinin 4 ila 5 km uzunluğunda siper kazdıkları tespit edilmiştir⁴⁷. Batum Konsolosluğu tarafından üretilen askerî istihbaratta, Batum'un kuzeyinde yer alan Sovyet birliklerinin lojistik ve ikmal faaliyetlerinin dikkatle incelendiği anlaşılmaktadır⁴⁸. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere hasım veya hasım olması muhtemel unsurların askerî faaliyetlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesi güvenlik açısından oldukça önemli gözükmektedir.

Kars/Sarıklı'daki tümenden Kore'ye gönderilmek üzere Ankara'da bulunan birliğe mensup askerlerden malumat toplamak gayesiyle temas kuran Sovyet Büyükelçiliği memurları Anatoliy Rogojin ve Anatoliy Komarov Türk istihbarat topluluğu tarafından tespit edilmişlerdir. Vaka esnasında çevre sakinleri tarafından yakalanıp, Zabıta'ya teslim edilen bu şahıslar diplomatik dokunulmazlıkları olması sebebiyle serbest bırakılmıştır. Vakanın basına yansımalarının ardından yürütülen tahkikatta Rogojin soyadlı şahsın Türkiye'yi terk ettiği, Komarov'un ise izinin sürülemediği anlaşılmaktadır⁴⁹. Sovyet diplomatik görevlilerin, diplomatik görevlerin paydaşı olan istihbaratın üretilmesi

---

⁴⁶ Çarlık Rusya'nın Kırım Türkleri üzerinde stratejik silah olarak kullandığı göç örnekleri için bakınız; İlyas Er, Kırım'dan Konya'ya Göç Eden Muhacirler ve Yerleşme Problemleri 1853-1914, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2021, s. 34-71.

⁴⁷ TDA, SSCB (571), 34825/137491/3, 26 Haziran 1940.

⁴⁸ TDA, SSCB (571), 34993/138022/48, 3 Ekim 1947.

⁴⁹ TDA, SSCB (571), 35777/141169/10-11, 23 Aralık 1950-2 Şubat 1951.

konusunda gerçekleştirmeye çalıştıkları bu vaka örneğinde başarısızlığa uğradıkları görülmektedir. Kore'ye ulaştırılmak üzere Ankara'da bulunan Kars/Sarıkişla tümenine bağlı askerlerin ve çevre sakinlerinin dikkatinden kaçamayan Rogojin ve Komarov'un diplomatik dokunulmazlıkları, istihbarat faaliyetlerinde kendilerine bir koruyucu olmuştur. Bu vaka aynı zamanda Sovyet hükümetinin Kore Savaşı'na göstermiş olduğu ilgiye yönelik önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Kars'a olan mesafesi yaklaşık 200 km olan Ermenistan'ın başkenti Erivan da Kürt ve Ermeni ayrılıkçı hareketinin başka bir önemli üs noktasını teşkil etmektedir. Bu bağlamda Erivan'da yayım hayatını sürdüren "Nor Ugi" dergisinde, Türkiye aleyhine propaganda içeriği barındıran bir makale ve yazarı Türk istihbarat topluluğunun dikkatini çekmiştir. Söz konusu makalenin yazarı olarak belirtilen 'Hanoyan' isminin gerçek olmadığı Erivan Konsolosu Nail Ali Bey'e göre yapılan soruşturma sonucunda sabittir. Makale yazarının gerçek kimliğinin Tiflisli Bogos Makensyan olup, 1922-1924 yılları arasında İstanbul'da ticaret memurluğu kisvesinde faaliyette bulunan komünist bir casus olduğu tespit edilmiştir⁵⁰. En önemli propaganda araçlarından biri olan açık kaynakların takibinin yapılmasının ehemmiyeti üzerine söz konusu evrakta geçen makalenin yazarının gerçek kimliğinin tespit edilmesi önemli bir istihbarat başarısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Komünist ideoloji motifli Sovyet casusunun ürettiği propaganda metninde asıl kimliğini saklama gayesi ve Türkiye'de memur olarak görev yapmış olması Ermeni kökenli olabileceği ve daha sonradan Sovyetlere avdet ettiğini göstermektedir. Bu tarz şahısların Türkiye'ye yönelik kültürel ve siyasi pek çok meseleye hâkim olabilecekleri düşünüldüğünde Sovyet istihbaratı tarafından devşirilip veya yetiştirilip kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu tarz vakalar farklı etnik kökenlere ait olup yabancı devletlerin himayesine geçen şahısların hasım istihbarat teşkilatlarının elinde, hedef ülkeye karşı güvenlik tehdidi oluşturabileceğine dair önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Türkiye'nin Erivan Konsoloslugu, Kürt ve Ermeni ayrılıkçı hareketine dair istihbarat üretiminin önemli bir merkezi olarak değerlendirilebilir. Sovyet Rusya'da Kürt ayrılıkçı hareketinin toplantı

---

⁵⁰ TDA, SSCB (571), 34487/135879/3, 20 Haziran 1930.

düzenleyecek olmasına dair istihbarat Erivan Konsolosluğu tarafından edinilmiştir. Moskova, Leningrad, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Orta Asya'dan Kürtçe bilen uzmanların bir araya geleceği bu toplantıda, Kürtçe için ortak bir lehçe belirlenip bunun yaygınlaştırılması için çalışmalar gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir⁵¹. Kürtçü ayrılıkçı hareketin stratejik hedeflerinin en önemli adımlarından biri Türkiye'den toprak talep etmeleridir. Bundan dolayı ideolojik ve maddi anlamda destek gördükleri Sovyet hükümeti tarafından yapılan faaliyetlerin incelenmesi, Türkiye'nin güvenliği için önemli gözükmektedir. Kafkasya bölgesinde bulunan ülkelerden Kürtçe bilen uzmanların toplanması ve ortak bir lehçe belirlenmesine yönelik toplantının istihbaratının karar alıcılara ulaştırılması Türkiye'nin güvenlik algısının kapsamı hakkında fikir vermektedir. Kültürel bir dil çalışması kisvesine sığındığı anlaşılan bu toplantının, yapısı gereği Türkiye için bir tehdit oluşturduğu değerlendirilebilir.

Erivan Konsolosluğu tarafından önceden üretilen istihbarat ile haber alınan ve Temmuz 1934'te gerçekleşen Erivan Kürt Kongresi hakkında Moskova Büyükelçiliği ile Sovyet Dışişleri Bakanı Maksim Litvinov'un görüşmeleri kayda değerdir. Erivan'da gerçekleştirilen bu kongrenin Türk makamları tarafından yakından takip edildiği, kongreye dair yayımlanan gazete küpürlerinin dahi tercüme edildiği anlaşılmaktadır. Dışişleri Bakanı ile yapılan görüşmede diplomatik bir dil ile Sovyet Hükümeti'nin söz konusu kongreye olan yaklaşımının eleştirildiğini görülmektedir. Bunun yanında Litvinov'un Türk tarafından gelen bu uyarıları dikkate alacağına dair tavrı da not düşülmüştür. Aynı zamanda kendisine, Türkiye'nin meseleye dair ciddi tutumunu kavrayabilmesi adına resmî bir nota verildiği de anlaşılmaktadır⁵². Açık kaynak ve gizli kaynakların yanı sıra diplomatik görevliler aracılığıyla üretilen istihbarat neticesinde Kürtçü kongreye dair Türk hükümetinin rahatsızlığının tutarlı olduğu anlaşılmaktadır. Diplomatik temaslar ile bu rahatsızlık ifade edilmiştir. Açık kaynak verilerinin en önemli platformlarından biri olan gazetelerin tercüme yapılarak değerlendirilmesi ve bilginin kıymetlendirilmesi istihbarat üretim sürecinin önemli bir aşamasına ışık tutmaktadır.

---

⁵¹ TDA, SSCB (571), 35357/138981/46, 13 Aralık 1932.

⁵² TDA, SSCB (571), 35357/138981/22, 31 Aralık 1934.

Erivan'da gerçekleştirilen Kürt kongresi, Türk diplomatik yetkililerinin dikkatlerinden kaçmamış ve değerlendirmelerde bulunmalarına sebep olmuştur. Bu bağlamda Moskova Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras Bey'in Erivan'da gerçekleştirilen Kürt kongresine dair görüş ve önerileri oldukça önemlidir. Sovyet Maslahatgüzarı ile yaptığı görüşmede T. R. Aras Bey, Kürt kongresine karşın Türkiye Cumhuriyeti'nin tutumunu ifade ettiğinde, Sovyet Maslahatgüzarı'nın tutumunun Türkiye aleyhine olduğu görüşündedir. Kürtlerin temsil meselesinin Türkiye için önemine vurgu yapan Aras, Maslahatgüzar'ın soğuk tavrına dikkat çekmektedir. Bunun yanında Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinov ile gerçekleştirilen görüşmenin neticesinin Vasıf Çınar tarafından kendisine bildirildiği görülmektedir. Söz konusu kongrenin sadece dil çalışmaları üzerine gerçekleştirildiği, herhangi bir Kürt istiklal hareketine zemin hazırlamadığının Litvinov tarafından ifade edildiği anlaşılmaktadır. Yine de Aras Bey tarafından hudut dolaylarımızda herhangi bir Kürt varlığına izin verilmemek adına gereken tedbirlerin alınması ve Sovyet hükümeti ile Kürt bağımsızlıkçılarının faaliyetlerinin incelenmesi gerektiği vurgulanmaktadır⁵³. Diplomasi ve güvenlikte elçiliklerin oynadığı önemli rolü gözler önüne seren bu evrakta, Erivan'da gerçekleştirilen Kürt ayrılıkçı hareketinin Sovyet destekli kongresine Türk hükümetinin tepkisi açıkça görülmektedir. Sovyet hükümetinin gerçekleşen kongrenin sadece dil ve kültür çalışmalarını kapsadığını ifade etmesi, ayrılıkçı hareketlere kullanışlı kisvenin nasıl sağlandığına yönelik fikir vermektedir. Türk hariciyesi ve istihbarat topluluğu tarafından bu sözde dil çalışmalarının asıl gaye ve maksatları tespit edilmiş ve önlemeye yönelik tedbirler alınmaya çalışılmıştır.

Kürt ve Ermeni ayrılıkçı hareketinin kültür ve dil kisvesi altında gerçekleştirdiği kongrenin etkileri sürmekle birlikte, Türkiye'nin Erivan Konsolosluğu tarafından Erivan'da gerçekleştirilen Kürt kongresinin yakından takip edildiği ve buradaki genel durumun Sovyet hükümetinin iddia ettiği gibi kültür ve dil çalışmaları ile sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır⁵⁴. Türk hükümetinin söz konusu kongreye yönelik rahatsızlığının haklı gerekçelerinin bulunduğu dikkatleri çekmektedir. Bu yıllarda Ermenistan Komünist Partisi Sekreteri olarak Agasi Hancıyan'ın

⁵³ TDA, SSCB (571), 35357/138981/24, 17 Ocak 1935.

⁵⁴ TDA, SSCB (571), 35357/138981/13, 27 Ocak 1935.

görev yaptığı görülmektedir. Hancıyan, 1928 yılından 1936'ya kadar bu görevini sürdürmüştür. Kendisi Van doğumlu bir Ermeni'dir. Türkiye'nin Ruslardan topraklarını geri almasından sonra Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne göç etmiştir. Erivan'da Ermeni ayrılıkçı hareketinin önde gelen isimlerinden biri olarak faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır⁵⁵.

Kürtçülerin bu kongresinde sadece davet edilen isimlerin katılım sağlamasından dolayı içeride konuşulan konular hakkında doğrudan malumat edinilememiştir. Bununla beraber yürütülen istihbarat çalışmaları sayesinde Kürdistan hareketine dair kongredeki konuşmacıların üstü kapalı nutuklarının yer aldığı öğrenilmiştir. Bu konuşmacıların ifadelerine göre, Ermenistan'ın Kürdistan hareketinin en önemli destekçisi olduğundan ve olacağından şüphe duyulmamaktadır. Evrakta belirtildiği üzere gazetelere yansıyan konuşmalarda ise "Kürtlerin, Kürt Beyleri Şeyhler ve Çarizm tarafından istismar edildiği ancak Sovyet hükümeti tarafından boyunduruktan kurtulduğu" ifadeleri yer almaktadır. Yukarıdaki ifadelerin sahibi konuşmacının nutkunun tamamında hiçbir şekilde Sovyet hükümeti Kürtlerinin kastedilmediği tüm Kürtlere hitap olunduğu düşünülmektedir. Bu sebepten dolayı meselenin Türkiye Cumhuriyeti'ni alakadar ettiği anlaşılmaktadır. Alınan istihbarata göre Azerbaycan/ Karabağ'da bir Kürt muhtariyetinin bulunduğu ve Kafkasya'daki Kürtlerin de burası ile birleştirilerek Türk hudutları üzerinde büyük bir muhtariyet kurulması fikrinin konferansta görüşüldüğü aktarılmaktadır. Başka bir istihbarata göre; Diyarbakır ve Iğdır şehirlerinin yanı sıra Büyük ve Küçük Ağrı dağlarının haritaları da konferansa katılanlar arasında mevzubahis olduğu anlaşılmaktadır⁵⁶. Kapalı oturum olarak gerçekleştirilen Kürtçü kongre hakkında istihbarat elde etmek Türk istihbaratı açısından başarı olarak değerlendirilebilir. Bu istihbaratla birlikte Türkiye'nin bütünlüğünü hedef alan Kürtçü ayrılıkçı hareketin Ermeni ve Sovyet hükümetleri tarafından desteklendiği gün yüzüne çıkmaktadır. Sözde Kürt devletini kurmak için görüş ve önerilerin tartışıldığı bu kongrede Diyarbakır ve Iğdır illerinin yanı sıra Büyük ve Küçük Ağrı dağlarının mevzu bahis olması dikkat çekicidir. Kürtçü

---

⁵⁵ Mary Kilbourne Matossian, *The Impact of Soviet Policies in Armenia, 1920-1936 A Study of Planned Cultural Transformation*, Stanford University Department of History Doktora Tezi, Stanford 1955, s. 142.

⁵⁶ TDA, *SSCB (571)*, 35357/138981/14, 27 Ocak 1935.

ayrılıkçı kongrenin Türkiye'yi bölmeyi hedeflediğinden şüphe duyulmamaya başlanmıştır. Ancak Kürtçü ayrılıkçı kongre hakkında kesin istihbarata sahip olunmadığı değerlendirilmektedir.

Kürtçü ayrılıkçı kongre, diplomatik temsilciler arasındaki görüşmelere konu olmaya devam etmiştir. Moskova Büyükelçiliği'nden Vasıf Çınar, Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinov ile Kürt kongresi üzerine görüşmüştür. Bu görüşme esnasında Sovyet tarafının ısrarla Kürt kongresinin sadece kültür ve dil üzerine gerçekleştiğini belirtmesi üzerine Vasıf Çınar'ın talebi doğrultusunda kendisine kongre kayıtları okutulmuştur. Yapılan incelemeler üzerine Erivan Konsolosluğu'nun edindiği istihbaratın geçerliliği hakkında şüphe uyandırdığı anlaşılmaktadır⁵⁷. Kürtçü ayrılıkçı kongre hakkında Sovyet hükümetinin sunduğu kayıtlarda Erivan Konsolosluğu'nun istihbaratını doğrulayacak bir satıra rastlanmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber Sovyet hükümeti tarafından sunulan kongre kayıtlarının ekleme ve çıkarmalara maruz kalıp kalmadığı ayrı bir şüphe konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kafkasya bölgesi, Türk istihbarat topluluğu için oldukça önemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgede kontr-istihbarat çalışmalarının yoğunluğunun yanı sıra istihbarat çalışmalarının da varlığından söz etmek mümkündür. Bu bağlamda Kafkasya ve Kırım'da Türkiye Cumhuriyeti için istihbarat faaliyeti yürüten üç casusun Sovyet hükümeti tarafından yakalanıp haklarında idam kararının alınmasının ardından kurşuna dizilmeleri oldukça önemlidir. Türk casuslarının biri Kırım Tatarı İsmail Hamit Kurtmolla diğer ikisi Türk vatandaşı Zeynel Oruç Gülmalıp ve Sabit Aslan'dır⁵⁸. Türk istihbarat topluluğu için çalıştığı anlaşılan adı geçen Türk casusların tespit edilmelerinin ardından idam edilmeleri Sovyet hükümetinin aşırıcı uygulamalarını göstermektedir. Türk istihbaratı adına çalışan casuslardan birinin Kırım Tatarı olması ise, Türk hükümetinin stratejik bölgelerdeki Türk unsurları ile temas sağlayıp istihbarat faaliyeti yürütmesine bir örnektir. Stratejik öneme sahip bölgelerde bulunan Türk unsurları istihbarat ve kontr-istihbarat alanında önemli bir destekleyici faal unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ek olarak Türk casuslarının açık adları ile belgelere

⁵⁷ TDA, SSCB (571), 35357/138981/20, 31 Aralık 1935.

⁵⁸ TDA, SSCB (571), 35874/141655/17, 20 Mayıs 1955.

yansımalarına pek rastlanmamakla birlikte, şehit edilmeleri sebebiyle açık adlarının yer aldığı değerlendirilmektedir.

Sonuç

Diplomatik gelişmeler ve istihbarat arasında ilerlemekte olan Ermeni ve Kürt ayrılıkçı hareketlerinin faaliyetleri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Sovyet Rusya'nın birliğini sağladığı ilk yıllarda başlamıştır. İki ülkenin de bütünlüğünü sağladığı döneme dek gelen bu ayrılıkçı hareketlerin Kafkasya bölgesi üzerinde Çarlık Rusya'dan devralındığı anlaşılan yayılmacı politikayı Sovyet Rusya'nın sürdürdüğü görülmektedir. Türkiye, bu yayılmacı politikayı ve azınlıkların ayrılıkçı hareketlerinin neden olduğu yıkıcı sonuçları önlemek için diplomasi ve istihbarat kanallarını etkin bir biçimde kullanmıştır.

İstihbarat teşkilatlarının ilgi alanları ve bunların kapsamı uluslararası ilişkilerde savaş ve barış dönemleri dâhil olmak üzere ne kadar önemli ve etkin bir fonksiyona sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Türk istihbarat teşkilatlarının Osmanlı'dan ve Milli Mücadele Dönemi'nden miras aldığı yapılanma Cumhuriyet Dönemi'nde Milli Emniyet Hizmetleri Riyaseti olarak kendini göstermiştir. Sovyet Rusya'da ise ÇEKA ve GRU gibi teşkilatlar sivil ve askerî yapılar olma özelliği taşımaktadır. Kafkasya bölgesinde gerçekleştirilen istihbarat faaliyetlerinde ayrılıkçı azınlık hareketlerine sağlanmak istenen desteklerin her birinin ve Sovyet propaganda mekanizmasının nasıl işlediğine dair emareler bulunmaktadır. Bununla birlikte Türk istihbarat topluluğunun göstermiş olduğu kontr-istihbarat başarısından söz etmek mümkündür.

Kafkasya bölgesinde yürütülmekte olan bu ayrılıkçı hareketlere dair faaliyetlere gösterilen tepki diplomatik temsilciliklerimiz aracılığıyla Sovyet Rusya tarafına iletilmiştir. Türkiye'nin kurumları arasındaki yazışmalara yansıyan gelişmelere bakıldığında Sovyet Rusya'nın casusları ve angaje ettiği kimselerin yanı sıra ideolojik taraftarlarının sıkı bir biçimde takip edildiği görülmektedir. Kafkasya bölgesinde Kars ve çevresi, Kürt ve Ermeni ayrılıkçı hareketinin hedef alanını oluşturmaktadır. Ermeni ve Kürt casuslar, Türkiye'ye sızma girişimlerinde bulunmuşlardır. Sovyet Rusya'da bulunan Kürt ve Ermeniler ile bölgedeki Kürt ve Ermenilerin temasları yakalanmıştır. Sovyet Rusya hükümetinin, Kürt ve Ermeni ayrılıkçı hareketine istihbarat

desteği tespit edilmiştir. Kürt ve Ermeni ayrılıkçı hareketinin Sovyet Rusya ile kurduğu temasların merkezi ve bu ayrılıkçı hareketin üstlerinden biri Batum'dur. Batum'dan sonra Kürt ve Ermeni ayrılıkçı hareketinin en önemli üstlerinden biri Erivan olarak karşımıza çıkmaktadır. Erivan'da gerçekleştirilen Kürt ayrılıkçı hareketinin kongresi, Türk makamlarının oldukça dikkatini çekmiştir. Bu kongrede sunulan görüşlerin Türkiye Cumhuriyeti'nin birlik ve bütünlüğünü hedef aldığı değerlendirilmektedir. Erivan aynı zamanda Kürt ve Ermeni ayrılıkçı hareketine dair istihbarat üretiminin önemli bir merkezidir. Konsolosluklar başta olmak üzere diplomatik temsilciliklerimizin istihbarat ve güvenlik için oynadıkları misyon kayda değer öneme sahiptir. Erivan'da gerçekleştirilen Kürt ayrılıkçı hareketinin kongresi de bu bağlamda incelenmiş ve diplomatik temsilciliklerimiz nazarından değerlendirilmiştir. Yakın tarihimize bakılacak olunursa, Ermeni ve Kürt ayrılıkçı hareketlerinin bir kısmının tedhişçiliğe başvurarak söz konusu faaliyetlerini sürdürmeye çalışmış oldukları görülecektir. Etnik ayrılıkçı ve Marksist-Leninist ideoloji çerçevesinde şekillenen bu tedhiş gruplarının Sovyet Rusya tarafından uzun yıllar beslenmiş olabileceğine dair çıkarım yapmak bu çalışmayla birlikte mümkün gözükmektedir.

Bu çalışma, gelecekte bir dizi farklı araştırma ve analiz alanına ışık tutabilir. Türkiye ve Rusya'nın; güvenlik ve istihbarat alanındaki ilişkileri üzerine derinlemesine bir analiz yapılabilir. Her iki ülkenin bölgesel güvenlik stratejilerini karşılaştıran bir çalışma, jeopolitik etkileşimleri anlamak için önemli olabilir. Soğuk Savaş sonrası dönem ile birlikte her iki ülkenin istihbarat stratejilerini inceleyen bir araştırma, değişkenlik gösteren güvenlik önceliklerini anlamak için değerli olabilir. Her iki ülkenin yakın tarihli önemli istihbarat operasyonlarını inceleyen bir çalışma, günümüzdeki güvenlik dinamiklerini anlamak için faydalı olabilir. Bu gibi çalışmalar, Türkiye ve Sovyet Rusya'nın istihbarat alanındaki evrimini daha kapsamlı bir şekilde anlamamıza katkıda bulunabilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynakları/ Archival Sources

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (=TDA), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Fonu (=SSCB (571))

TDA, SSCB (571), 34437/135509/3, 22 Ocak 1924

TDA, SSCB (571), 34620/136365/14, 23 Ağustos 1927

TDA, SSCB (571), 34477/135759/20, 18 Ağustos 1929

TDA, SSCB (571), 35509/139643/24, 19 Şubat 1930

TDA, SSCB (571), 35509/139643/23, 27 Nisan 1930

TDA, SSCB (571), 36007/142277/38, 31 Mayıs 1930

TDA, SSCB (571), 34487/135879/3, 20 Haziran 1930

TDA, SSCB (571), 35357/138981/46, 13 Aralık 1932

TDA, SSCB (571), 35357/138981/22, 31 Aralık 1934

TDA, SSCB (571), 35357/138981/24, 17 Ocak 1935

TDA, SSCB (571), 35357/138981/13, 27 Ocak 1935

TDA, SSCB (571), 35357/138981/14, 27 Ocak 1935

TDA, SSCB (571), 35357/138981/20, 31 Aralık 1935

TDA, SSCB (571), 35357/138981/4, 27 Ekim 1938

TDA, SSCB (571), 35357/138981/1, 30 Aralık 1938

TDA, SSCB (571), 35357/138981/7, 6 Temmuz 1939

TDA, SSCB (571), 34825/137491/3, 26 Haziran 1940

TDA, SSCB (571), 34993/138022/48, 3 Ekim 1947

TDA, SSCB (571), 35777/141169/10, 23 Aralık 1950

TDA, SSCB (571), 35777/141169/11, 2 Şubat 1951

TDA, SSCB (571), 35874/141655/17, 20 Mayıs 1955

Araştırma ve İnceleme Eserleri/ Secondary Sources

- ANDREW, Christopher and Vasili MİTROKHİN, *The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*, Basic Books, New York 1999
- ARMAOĞLU, Fahir H., “İkinci Dünya Harbinde Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 2 (1958), c. 13, s. 139-179
- ARMAOĞLU, Fahir H., *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1941-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2010
- BALTA, Evren, *Military Success, State Capacity and Internal War-Making in Russia and Turkey*, The City University of New York Graduate Faculty in Political Science Doktora Tezi, New York 2007
- BAŞARAN, Ali, “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) Türkiye Kürtlerine Yönelik Dış Politikası ve SSCB Kürdolojisi, 1917-1945”, *Bilge Strateji*, Sayı 22 (Güz 2021), c. 12, s. 107-141
- BENHÜR, Çağatay, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24 (2008), s. 277-313
- BEZCİ, Egemen B., “Turkey’s intelligence diplomacy during the Second World War”, *Journal of Intelligence History*, Sayı 2 (2016), c. 15, s. 80-95
- BILLER, Robert E., *Kurdistan: The Drive for Self-Determination*, Troy State University International Relations Yüksek Lisans Tezi, North Caroline 1992
- BURÇAK, Rıfki Salim, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983
- ÇAĞLAK, Aykut “Büyük Taarruz Öncesi Hazırlıklar Kapsamında İcra Edilen Kontr-İstihbarat ve Dezenformasyon Çalışmaları”, *100. Yılında Büyük Taarruz*, ed. Temuçin Faik Ertan ve Kadri Unat, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2022, s. 1-37

- ÇAĞLAK, Aykut, Millî Mücadele’de Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011
- ÇAĞLAK, Aykut, “Sovyet Rusya’da Bolşevik Devrimi Sonrasında Ordu-İstihbarat Teşkilatı Bağlantısının Oluşumu ve Kızıl Ordu’nun Sovyet İstihbarat Sistematiğinin Gelişim Sürecine Katkısı”, *Harp Tarihi Dergisi*, Sayı 3 (Haziran 2021), s. 43-81.
- ÇAĞLAK, Aykut, Türk ve Rus İstihbaratı (1900-1925), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2019
- ÇAĞLAK, Aykut, Türk İstihbaratının Modern İstihbarata Geçiş Sürecindeki Uygulamalarının Türkiye’de Demokrasinin Gelişimine Katkıları, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 68 (Bahar 2021), s. 259-282
- ÇEVİK, İbrahim, *Diplomasi ve İstihbarat Eliyle Kürt Toplum Mühendisliği “Kürt Sorunu” mu yoksa Örtülü Operasyon mu?*, Ayrıntı Basım Yayım, Ankara 2010
- EFE, Gülten, 1939-1953 Yılları Arasında Türk-Sovyet İlişkilerindeki Değişimin Türk Basınına Yansıması, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015
- ER, İlyas, Kırım’dan Konya’ya Göç Eden Muhacirler ve Yerleşme Problemleri 1853-1914, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2021
- GÜRÜN, Kamuran, “Türkiye’yi II. Dünya Savaşı’na Sokma Çabaları”, *Bellekten*, Sayı 2 (1992), c. 1, s. 1455-1468
- HASANGARAYEV, Tural, Azerbaycan Komünist Gazetesine Göre Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1945), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017
- HOWELL, W. Nathaniel, *The Soviet Union and the Kurds: A Study of National Minority Problems in Soviet Policy*, University of Virginia Political Science International Law and Relations Doktora Tezi, Virginia 1965

- İLTER, Erdal, *Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi Milli Emniyet Hizmetleri Riyaseti (M.E.H./M.A.H.) (1927/1965)*, Millî İstihbarat Teşkilâtı Basım Evi, Ankara 2002
- İŞİK, Salih, Balkan Antantı, Balkan Paktı ve Türkiye, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2011
- LEONARD, Raymond W., *The Kremlin's Secret Soldiers: The Story of Soviet Military Intelligence, 1918-1933*, University of Kansas Department of History Doktora Tezi, Lawrence 1997
- MATOSSIAN, Mary Kilbourne, *The Impact of Soviet Policies in Armenia, 1920-1936 A Study of Planned Cultural Transformation*, Stanford University Department of History Doktora Tezi, Stanford 1955
- MÜEZZİNOĞLU, Ersin, "İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (Eylül 2018), c. 20, s. 249-260
- OSBORNE, Angela J., *Spies Who Stay Out in the Cold: Looking To Soviet Illegal Operation for Insights into Non-Official Cover*, Georgetown University Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences Yüksek Lisans Tezi, Washington 2011
- ÖNDER, Hasan Mesut ve Timuçin Kodaman, "İstihbarat ve Dış Politika İlişkisi", *International Journal of Politics and Security (IJPS)*, Sayı 2 (Temmuz 2022), c. 4, s. 39-64
- ÖZCAN, Nihat Ali, "Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihi ve Devlet İstihbarat Hizmetlerinin Gelişimi", *Türk İstihbarat Tarihi*, ed. İsmail H. Demircioğlu, Ahmet Özcan, Namık Çençen ve Yücel Yiğit, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, s. 497-544
- PAJAK, Roger Frank, *Soviet Military Aid: An Instrument of Soviet Foreign Policy Toward the Developing Countries*, The American University Political Science International Law and Relations Doktora Tezi, Washington 1966
- SAFİ, Polat, *Millî İstihbarat Teşkilâtı 1826-2023*, Kronik Kitap, İstanbul 2023

SARAY, Mehmet, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri”, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri*, çev. İlyas Kamalov ve İrina Svistunova, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 245-257

SARAY, Mehmet, Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: *III. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010

ŞENER, Ayşe, Atatürk Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkileri (1919-1938), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010

SHURDOM, Jamal A., Soviet Foreign Policy Strategy Toward The Middle East: A Special Teaching Approach For Arab Student in the Middle East, University of Miami Coral Gables Doktora Tezi, Florida 1980

SOYSAL, İsmail, “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”, *Bellekten*, Sayı 182 (1982), c. 46, s. 367-414

TURNER, Kevin R., The Kurds: Paws in the Middle East, Troy State University at Fort Bragg International Relations Yüksek Lisans Tezi, North Carolina 1993

UZUN, Hakan, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Yankıları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 61 (Güz 2017), s. 393-435

İnternet Kaynakları/ Internet Sources

“Tarihten Yansımalar: Sınırdaki Işık”,
https://www.mit.gov.tr/husnu_bingol.html (Erişim Tarihi:
20.12.2023)

Extended Summary

The intelligence cases of the Armenian and Kurdish separatist movements in the Caucasus region of Türkiye and Soviet Russia have not been analyzed within a specific framework and evidence. After the establishment of the Republic of Türkiye and the unification of Soviet Russia following the Bolshevik Revolution, intelligence activities in the Caucasus region continued with the establishment of simultaneous or successive intelligence organizations that were predecessors or successors of each other. The development of diplomatic relations between Türkiye and Soviet Russia from the establishment of the Republic of Türkiye to the first decade of the Cold War shows a process whose general scope is not based on trust, but which is understood to have been shaped constructively. This study aims to reveal Soviet Russian support for the Armenian and Kurdish separatist movements in the Caucasus region by analyzing intelligence cases with concrete evidence. Kars and its surroundings constitute the target area of the Kurdish and Armenian separatist movements. This region is one of the areas where the infiltration activities of members of the Armenian and Kurdish separatist movements and Soviet spies into Türkiye were the most intense.

The center of contact between Soviet Russia and the separatist movement was Batumi. After Batumi, Yerevan constitutes another one of the most important bases of the separatist movement. It is evaluated that Soviet Russia's ideological, intelligence, financial, educational and armed support in the development of Armenian and Kurdish separatist movements served its policies shaped around its own interests and goals. Based on the diplomatic correspondence of the Republic of Türkiye, the developments in the counter-intelligence activities of Turkish intelligence are also discussed. These developments reveal the subversive activities that Soviet Russia aimed to realize through the example of the Armenian and Kurdish minorities within Türkiye. After the establishment of the National Security Services Directorate (MEH/MAH), its effectiveness in intelligence activities in the Caucasus region is revealed. The study examines the separatist movements in the Caucasus region through the intelligence cases of Türkiye and Soviet Russia and seeks answers to the questions of what kind of threats they pose and how they developed. In this study, which adopts an interdisciplinary approach, evaluations are tried to be made from the perspectives of intelligence and

history disciplines, and the documents in the Turkish Diplomatic Archive (TDA) are classified, read and evaluated and presented as evidence for the theses of the study.

On Yedinci ve On Sekizinci Yüzyıllarda Avrupa ve Türk Harp Sahalarında Piyade Muharebe Alanı Taktikleri: Avusturya Ordusunun Farklı Koşullara Verdiği Karşılıklar

Infantry Battlefield Tactic in the Seventeenth and Eighteenth
Centuries on the European and Turkish Theatres of War:
The Austrian Response to Different Conditions

Alexander BALISCH*
çev. Dilek KARABACAK**

Bu makale, Avusturya ordusunda Türklere karşı yapılan savaşların etkisiyle yaşanan gelişmeler odağında 17. ve 18. yüzyıllarda askerî taktiklerde yaşanan değişimlere genel bir bakış sunmayı amaçlamaktadır. Makale sınırlarının gereği olarak, genelleştirmelere ve hatta kimi yerlerde basitleştirmeye başvurulacak; yalnızca piyade sınıfının muharebe alanındaki taktikleri ele alınırken, topçu ve süvari sınıflarının taktiklerine çok sınırlı biçimde değinilecektir. Bunun yanı sıra, “küçük savaşlar” tartışması ile lojistik sorunları da ele alınmayacaktır.

Daimî profesyonel ordular ile standartlaştırılmış ve resmîleştirilmiş (talimnamelere bağlanmış) 18. yüzyıl ileri hat taktiklerinin oluşturmasını sağlayan siyasi ve teknik gelişmeler, Avrupa'daki tüm orduları etkilemişti. Bununla birlikte, Avusturya

---

* Makale Künyesi: Balisch, Alexander “Infantry Battlefield Tactic in the Seventeenth and Eighteenth Centuries on the European and Turkish Theatres of War: The Austrian Response to Different Conditions”, *Studies in History and Politics / Etudes d'histoire et de politique* (1983), c. 3, Issue 4, ss. 43-60.

** Öğr. Gör., Millî Savunma Üniversitesi, Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü, Yakınçağ Anabilim Dalı, E-posta: dkarabacak[at]msu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5223-6774.

Geliş Tarihi/Received: 16.07.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 12.12.2023

ordusu, diğer Batı ve Orta Avrupa ordularının aksine, *Erbfiend*'ı yani geleneksel düşmanı olan Türklere karşı başarıyla mücadele etmek için farklı taktik ve stratejik konseptler geliştirmek zorunda kalmıştı. Düşman Türk ordusu, diğer ordularla karşılaştırıldığında, birçok açıdan belirgin farklılara sahipti.

Osmanlı İmparatorluğu, aşırı derecede bağlılık gösterdiği tek bir amacı bulunan bir düşmandı ve bu amaç “Hristiyan Avrupa’yı fethetme ve Avrupa’yı İslamiyet saflarına katma” yönündeydi. Osmanlı ordusu hafife alınacak bir tehdit değildi. Türkler, Avusturya’ya karşı savaş sahasına kolayca ordu çıkarabilmekteydi ve Türk ordusu, Habsburg Hanedanlığı’nın toplayabileceği kuvvetlerden sayıca çok daha üstündü. Dahası, 18. yüzyılda Avrupa uluslarının konvansiyonel ordularına karşı kullanılan taktikler, sahip olduğu “yabani sürüleri” resmîleştirilmiş (talimnamelere bağlanmış) Avrupa harp koşullarına uymayan Türkler karşısında etkisiz kalmaktaydı. Bu nedenle, Avusturyalılar, savaş taktikleri açısından Avrupa genelindeki gelişmelere karşılık vermenin yanı sıra, konvansiyonel olmayan bu askerî soruna karşı başarıyla mücadele etmek için de farklı yöntemler bulmak zorundaydı.

Avrupa’da 17. ve 18. yüzyıllar boyunca, silah yapımı ve üretimindeki değişimlerle ilerlemelerin ve ayrıca bu yüzyıllardaki uzun savaş dönemlerinde elde edilen uygulamaya yönelik deneyimlerin sonucunda taktik düşünceler ve uygulamalar adım adım değişmekteydi. Bu yöndeki daimî talebin sonucu olarak tüm harp sistemi sürekli bir dönüşüm içine girmişti.

14. yüzyıl öncesinde, Avrupa ordularının asıl vurucu gücü, şövalyelerin oluşturduğu süvari sınıfıydı. 15. yüzyılda disiplinli piyade sınıfının, özellikle İsviçreli mızraklı askerlerin ve bunların benzeri olan Alman *Landsknechte*’lerin¹ ortaya çıkması, şövalyelerin oluşturduğu süvari sınıfının sonunu getirdi. Süvari sınıfı, 17. yüzyılda silahaltına alınan askerlerin teşkil ettiği bir kuvvet haline dönüşmesinin ardından, Avrupa orduları içinde görece önemini yeniden kazandı. Otuz Yıl

---

¹ Almanca kökenli *Landsknechte* kelimesi “toprağın hizmetkârı” olarak çevrilebilir (ç.n.). Kutsal Roma İmparatorlu I. Maximilian’ın tarafından İsviçreli askerlerine karşı durabilecek güçte bir askerî zümre olarak kurulan Landsknechte, 15. yüzyılda ve 16. yüzyılın başında önemli bir paralı asker sınıfı haline gelmişti.

Savaşları sırasında, süvari sınıfları geleneksel bir orduda askerlerin en az yarısını oluşturmaktaydı².

Otuz Yıl Savaşları sırasındaki alışılmış muharebe düzeni, her biri sekiz ilâ on asker derinliğinde olan ve kanatlarında süvarilerin yer aldığı iki ya da üç piyade karesi hattına sahipti. Her bir piyade karesinin merkezinde mızraklı askerler yer alırken, kanatlar ve kimi zaman da ön hat tüfekli askerlerle çevrelenmekteydi. Tüfeklerin doldurulması ve ateşlenmesi yavaş ve hantal bir işlemi ve ateş etme yöntemi olarak *caracole* [yarım çark] yöntemi³ kullanılmaktaydı. Savaş sırasında, daha hızlı ateş edebilen tüfeklerin geliştirilmesinin ve altı sıra askerden oluşan daha dar piyade karelerinin oluşturulmasının sağladığı imkânlarla takım ateşi yöntemi⁴ geliştirilmiş ve tüfekli askerlerin kullanımını artmıştı. Tabur yapısı, aşamalı biçimde, ani saldırı görevlerinin yanı sıra ateşli silah kullanımını için de donatılmış bir kuvvet yapısı haline dönüşmüştü.

17. yüzyılın başında piyade sınıfının büyük kısmını teşkil eden mızraklı askerlerin sayısı, bu savaş sırasında belirgin şekilde azalmıştı. Avusturyalı Feldmareşal Montecucoli'nin ordusundaki mızraklı askerlerin sayısı, 1670 yılına gelindiğinde, piyade sınıfının yalnızca üçte birini oluşturmaktaydı⁵.

Feldmareşal Montecucoli, gelişmiş silah üretiminin sonucu olarak artan ateş gücüne rağmen, “silahların kraliçesi” olarak adlandırdığı mızrağın piyade sınıfı için hâlâ önemli olduğunu düşünüyordu⁶. Montecucoli, artık kendi karelerini oluşturan tüfekli askerlerin süvari saldırısı karşısında tek başlarına direnebileceklerine inanmıyordu⁷. Bu nedenle mızraklı askerlerin oluşturduğu kareler arasındaki tüfekli asker hattının (çok geniş olması halinde düşman süvarilerinin cephe hattında

---

² Hans Delbrück, *Geschichte der Kriegkunst*, c. 4, Walter de Gruyter, Berlin 1962, s. 328.

³ Bu manevrada, ilk sıradaki askerler ateş ettikten sonra ortadan iki yana ayrılmakta ve tüfeklerini yeniden doldurmak için son sıranın arkasına çekilmekteydi. Diğer sıralar da birbiri ardına aynı manevrayı yapmaktaydı.

⁴ Takım, taburun bir alt bölümünü oluşturmaktaydı. Her tabur içindeki takımların sayısı taburlara göre değişiklik göstermekteydi.

⁵ Raimund Motecucoli, *Besondere und geheime Kriegsnachrichten*, Weidmann, Leipzig 1736, s. 24.

⁶ Raimund Motecucoli, *Besondere und geheime Kriegsnachrichten*, s. 12.

⁷ Raimund Motecucoli, *Besondere und geheime Kriegsnachrichten*, s. 14.

gedik açabileceğini düşündüğünden) yetmiş ilâ seksen askerden⁸ daha geniş olmaması konusunda ısrarcıydı. Söz konusu zamanın koşulları düşünüldüğünde, Feldmareşal Montecucoli'nin bu savı sağlam bir temele sahipti. Örneğin Fransız Mareşal Turenne, 1674'te, merkezine tüfekli askerlerini yerleştirdiği mızraklı askerler karesi oluşturmuş ve piyadelerini Alman süvari hücumuna karşı korumuştur. Alman süvarileri bu hattı delme girişiminde bulunmaya cesaret edememişti⁹.

Montecucoli altı sıradan oluşan mızraklı asker düzenini korumaktaydı. Feldmareşal, daha az sayıda sıradan oluşan düzenin saldırılara karşı fazlasıyla savunmasız kalacağını; buna karşılık altıncı sıradaki askerlerin mızraklarının ilk sıradaki askerlerin yanına ancak erişmesi nedeniyle daha çok sıradan oluşan düzenin de işe yaramaz olacağını düşünüyordu¹⁰. Montecucoli'ye göre, muharebe düzeninde ordu hâlâ iki hattan oluşurken her bir hatta alt sıra piyade ve üç sıra süvari yer almalıydı. Tabur, piyadelerin taktik birimiydi ve genellikle 1280 askerden oluşması önerilirdi ki bunların 480'i mızraklı asker, 720'si tüfekli asker ve 80'i de görevleri taarruza geçen düşman süvarilerinin arasına 'sızmak' olan kalkan taşıyıcısıydı¹¹. 18. yüzyıla kadar sürdürülen genel uygulama muharebe düzeninin her iki kanadına da süvarilerin yerleştirilmesini öngörse de Montecucoli piyade taburları ile süvari gruplarını dönüşümlü kullanmayı tercih etmekteydi.

17. yüzyılın son yıllarında, silahların ve taktiklerin gelişimindeki değişim hızı daha da arttı. Bu dönemde birbirini takip eden iki taktik değişikliği getiren iki farklı yenilik uygulamaya konuldu: bunlar güvenilir ve daha hızlı ateş edebilen çakmaklı tüfeklerin geliştirilmesi ve süngünün icat edilmesiydi. Söz konusu çakmaklı tüfeklerin geliştirilmesi, muharebe düzeninde sıra sayısının (Avusturyalıların 1700 yılı civarı uygulamaya başladığı gibi) önce dörde ve ardından da üçe indirilmesini sağladı. Sıra sayısındaki bu son azaltma, yavaş yavaş tüm Avrupa ordularınca kabul edildi. Örneğin Prusya 1718'de üç sıralı düzen uygulamasına geçerken, Avusturya ordusu 1757'ye kadar dört sıralı düzen uygulamasını korudu.

---

⁸ Raimund Motecucoli, *Besondere und geheime Kriegsnachrichten*, s. 20.

⁹ Hans Delbrück, *Geschichte der Kriegkunst*, c. 4, s. 305.

¹⁰ Raimund Motecucoli, *Besondere und geheime Kriegsnachrichten*, s. 20.

¹¹ Raimund Motecucoli, *Besondere und geheime Kriegsnachrichten*, s. 23 f.

Mızrakların değeriyle ilgili süregiden tartışmalar, çakmaklı tüfeklere hem ateşli silah hem de ani saldırı silahı olma özelliğini kazandıran süngünün icat edilmesiyle nihayet sona erdi. Düşman mızraklarını kılıçlarıyla kırabilen Türk süvarileri karşısında yaşadıkları deneyim, Avusturya ordusunun 17. yüzyılın son yıllarında mızraklı vazgeçip süngü takılmış çakmaklı tüfek kullanmaya başlayan ilk ordu olmasının nedeni olarak kabul edilebilirdi¹². Avrupa'nın diğer orduları da sonraki on yıl içinde Avusturya'nın ortaya koyduğu bu örneği takip etti. Mareşal de Saxe gibi bazı askerî teorisyenlerin mızrak kullanımının terk edilmesinden müteessir olmasına rağmen, mızraklar sonsuza dek ortadan kalktı.

İki ateş etme yöntemi, daha çok tercih edilen yöntemler olarak öne çıktı: her bir takımdaki asker sıralarının birbiri ardına ateş ettiği ve devamlı ateşi korumak için tabur içindeki takımların tüfeklerini dönüşümlü kullandığı takım ateşi en çok tercih edilen yöntem olurken bunu her bir asker sırasının birbiri ardına ateş ettiği yöntem takip etti. Muharebe sırasında düzenli takım ateşini sürdürmek zor oluyordu; iki ya da üç tur düzenli ateşin ardından, her bir asker az ya da çok kendi temposuna göre ateş ediyordu. 18. yüzyılın ilk yarısında ideal atış düzenine en çok yaklaşan tek ordu, daha önce görülmemiş düzeyde talim yapan ve askerlerini disipline eden Prusya ordusu olmuştu. Düşmana doğru ilerleyen ordu, genellikle, ateş etmek için durmak zorundaydı. Askerleri yeniden harekete geçirmek zor olduğundan birçok general ateş etmeden taarruza geçilmesini savunuyordu. Avusturyalılar bu hareket tarzını 1742'deki Chotusitz Muharebesi'nde denemiş ancak Prusyalıların isabetli ve sürekli ateşi karşısında ağır zayıat vermişti¹³.

Süngünün hem saldırı hem savunma silahı olarak kullanım olasılıklarının farkına yavaş yavaş varılmıştı. Süngü ilk olarak çakmaklı tüfeğin namlu ağzına yerleştirildiğinden, süngü çıkarılmadan tüfekle ateş edilemiyordu. Bu nedenle ancak düşmanla asıl temas sağlanmadan hemen önce tüfeğe takılabilmekteydi. Süngü yuvasının icat edilmesiyle bu sorun ortadan kalktı. Yine de sabit süngülü tüfekle ateş etme imkânına 18. yüzyılın ilk on yılında ulaşılmasına rağmen, Prusyalıların bu tarz

---

¹² Johann G. Hoyer, *Gechichte der Kriegskunst*, c. 2, Rosenbusch, Göttingen 1799, s. 84.

¹³ Johann G. Hoyer, *Gechichte der Kriegskunst*, c. 2, s. 529.

tüfekleri kullanmaya başladığı 1732 yılına kadar ordularda sabit süngülü tüfekler yaygın kullanıma alınmadı¹⁴. Burada işaret edilmesi gereken bir başka husus ise, mızraklı çatışmalar gibi, sabit süngülerin kullanıldığı göğüs göğse muharebelerin de nadiren yaşandığı gerçektir¹⁵.

Avrupa ordularında tek tipte silahlandırılmış piyadelerden ve artırılmış ateş gücünden oluşan ince hat düzeninin avantajlarının ve etkilerinin farkına da yavaş yavaş varılmıştı. Ancak Prusya ordusu bu durumun istisnasını teşkil etmekteydi. Prusyalı generaller, bu yeni dizilimden ve getirdiği olasılıklardan en iyi şekilde yararlanmak için olağanüstü düzeyde disiplinin ve yoğun talimlerin gerektiğini görmüştü. Diğer ordular hâlâ yavaş ve ölçülü atış talimleri yaparken, Prusya ordusu mümkün olan en yüksek hıza ulaşmayı hedeflemekteydi. Avusturya ordusu sonraki yıllarda atış talimlerini arttırmasına ve daha yüksek ateş hızına ulaşmasına rağmen, Prusyalılarla karşılaştırıldığında, daha yavaş ve kontrollü atışlara yoğunlaşmıştı.

1740 yılına gelindiğinde, Prusya ordusu, Avrupa'nın en iyi talimli ve en disiplinli ordusuna dönüştü. Buna karşın, Avusturya ordusu Maria Theresa'nın Habsburg tahtına çıkmasından önceki yirmi yıl içinde bir çöküş döneminden geçmekteydi. Maria Theresa'nın babası VI. Charles, askerî konulara çağdaşı Prusyalı I. Friedrich Wilhelm'le aynı düzeyde ilgi göstermemişti. Liderliği döneminde Avusturya ordusuna tarihindeki en büyük başarılarını yaşatan Savoy Prensi Eugene, yaşlanmış ve ordu teşkilatı üzerinde kurduğu sıkı kontrolü kaybetmişti. Dahası, Prens Eugene mükemmel bir saha komutanı ve doğuştan bir lider olmasına rağmen ne askerî düşünceye katkıda bulunabilmiş ne de bir askerî teori ekolü geliştirebilmişti¹⁶.

Prusyalılar tüm piyade alaylarınca uyulması gereken ilk eğitim talimnamesini 1702'de hazırlarken, Avusturya ordusunda (hem piyade hem süvari olmak üzere) farklı alaylar kendi eğitim talimnamelerine ancak tüm ordu için ilk talimnamelerin yayımlandığı 18. yüzyılın ortalarında sahip olabildi. Söz konusu alay talimnameleri birçok açıdan, özellikle de gelişmelerin uygulanması ve emirlerin dile getirilme

---

¹⁴ Johann G. Hoyer, *Gechichte der Kriegskunst*, c. 2, s. 90.

¹⁵ Hans Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst*, c. 4, s. 309.

¹⁶ Max Braubach, *Prinz Eugen von Savoien*, c. 5, Oldenbourg, Munich 1963, s. 346 ff ve 353.

biçimleri açısından birbirinden farklıydı. Aynı zamanda talim ve disiplin de büyük ölçüde göz ardı ediliyordu¹⁷.

Bu farklı uygulamalar doğal olarak karmaşaya yol açmış; özellikle 1720’lerde ve 1730’larda Avusturya ordusundaki disiplin bozulmuştu. Avusturya Harp Şûrası bu sıkıntıların farkındaydı ve 1714’te genel talimnamelerin oluşturulabilmesi için tüm alaylardan eğitim ve hizmet talimnamelerini göndermelerini talep etti. 1717’de Württemberg Dükü Feldmareşal Alexander, Bevern Prensi ve diğer generallere imparatorluk ordusu piyade sınıfı için bir talimname hazırlamaları emredildi. Prens Eugene taslağı onaylasa da ordudaki barış ve birlik ortamını sürdürmek istediğinden kendi alaylarını kurup yetiştiren ve soylu ailelerden gelen albaylara karşı gelecek değişiklikleri uygulamak istemediğinden harekete geçmedi¹⁸. 1737’de kurulan bir askerî komisyon bu görevi nihayet tamamladı ve tüm alaylarca kullanılacak ilk piyade eğitim talimnamesi Harp Şûrası tarafından yayımlandı. Ancak 1737-39’da Türklerle yapılan savaşlar ve 1741-48 Avusturya Veraset Savaşları nedeniyle bu tek tip eğitim talimnameleri uygulamaya konulamadı. Maria Theresa, 1750’lerde yazdığı “*Political Testamen*”¹⁹ içinde, tahta geçtiği dönemde ordusunda herhangi bir genel talimname olmamasından yakınırken şunları söylemişti: “*yürüyüşlerde, eğitimlerde, kısacası her türlü uygulamada her birlik birbirinden farklı hareket etmekteydi; biri seri ateş yöntemini kullanırken, diğeri yavaş ateş etmekteydi; aynı komut sözcükleri farklı birlikler için farklı anlamlara gelmekteydi.*”²⁰

Yukarıda sözü edilen savaşlar sırasında yaşanan askerî talihsizlikler, bu acınası koşulların neden olduğu sonuçları açıkça gözler önüne sermişti. Ancak söz konusu talihsizliklerin yalnızca Avusturya ordusunda yaşanmadığı da unutulmamalıdır. Avusturyalılar, 1741-48

---

¹⁷ Alexander Balisch, “Die Entstehung des Exerzierreglements von 1749”, *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, (1974), c. 27, s. 171 f.

¹⁸ Avusturya eğitim talimnamelerinin aciliyeti hakkındaki ayrıntılı tartışma için bkz. Alexander Balisch, “Die Entstehung des Exerzierreglements von 1749”.

¹⁹ “Siyasi Akit” (ç.n.). Siyasi otobiyografi olarak adlandırılabilir bu metin, babasının 1740 yılındaki ani ölümünden sonra hazırlıksız bir şekilde 23 yaşında Avusturya tahtına çıkan Maria Theresa’nın ülkesinin güçlü ve zayıf yönlerine dair değerlendirmelerini ve ülkesi ve kendi varisleri için geleceğe yönelik değişim önerilerini içermektedir.

²⁰ Maria Theresa, *Maria Theresa’s Politisches Testament*, ed. Joseph Kallbrunner, Walter de Gruyter, Viyana 1952, s. 72.

savaşlarında Prusyalılar karşısındaki her muharebeden yenilgiyle ayrılırken, Fransa, Bavyera ve İspanya ordularına karşı giriştikleri büyük çatışmalardan galip çıkıyordu.

Nihayet 1748'de tüm ordu teşkilatında reformları başlatmak amacıyla bir askerî reform komisyonu kuruldu. Bu komisyondaki görüşmelerin sonuçlarından biri, tüm Avusturya ordusu için eğitim ve hizmet talimnamelerinin uygulamaya konulması oldu²¹. Yeni talimnameler taktik konsept ve uygulamalarda büyük değişiklikler içermese de bu talimnamelerin ve düzenlemelerin sıkı biçimde uygulanması, ordu kalitesinin büyük ölçüde artmasını sağladı. Avusturya ordusu, Yedi Yıl Savaşı'nda ve Bavyera Veraset Savaşı'nda Prusya ordusunun dengi olduğunu kanıtladı. Avusturya'nın Yedi Yıl Savaşı'ndaki muharebelerde aldığı yenilgilerin suçlusu olarak ordunun bizzat kendisinden ziyade yetersiz generallerin yönetimi gösterilebilirdi. Tabii ki bu reformlar, Maria Theresa yönetiminde devlette yapılan kapsamlı reform çalışmalarının yalnızca bir kısmıydı ve yönetimin başarılı şekilde merkezileştirilmesi ve bu sayede soyluların güç kaybı olmasaydı başarıya ulaşamazdı²². 1749-51 talimnameleri, Feldmareşal Lacy'nin 1769 tarihli eğitim talimnamesinin uygulamaya konulmasına kadar ana hatları değişmeden uygulanırken; 1769 tarihli eğitim talimnamesi Avusturyalılarca yüzyılın son yıllarına kadar kullanıldı. 1757'deki Kolin Muharebesi'nden sonra bu talimnamede önemli bir değişiklik yapıldı ve piyade dizilim düzeni üç sıra askere indirildi.

Bir bütün olarak bakıldığında, Avusturya ordusu tarafından Orta Avrupa harp sahasında 18. yüzyıl boyunca kullanılacak olan muharebe düzeni, yukarıda bahsedilen piyade sınıfı asker sıralarının üçe indirilmesi istisnası dışında, yüzyılın ilk yıllarından beri görece değişmeden devam

---

²¹ Bkz. Alexander Balisch, "Die Entstehung des Exerzierreglements von 1749", s. 171 f.

²² Yönetimle ilgili bu reformlar, reformların nedenleri, uygulamaları ve sonuçları hakkında bkz. Friedrich Walter, *Die Österreichische Zentral Verwaltung*, ed. Heinrich Kretschmayr, A. Holzhausen, Viyana, 1938; Friedrich Walter, *Die Theresianische Staatsreform von 1749*, Verlag für Geschichte und Politik, Viyana, 1958. Ayrıca bkz. daha yakın tarihli çalışmalar olarak Franz Szabo'nun değerli araştırmaları ve özellikle de "Kaunitz and the Reforms of the Co-Regency of Maria Theresa and Joseph II 1756-1780" (University of Alberta Doktora Tezi, Alberta 1976). Bu son çalışma yakın bir zaman içinde yayımlanacaktır.

etmişti. Tüm Avrupa'da harp düzeni standartlaştırılmış ve resmîleştirilmiş (talimnamelere bağlanmış) hale gelmekteydi. Ordular iki hat halinde oluşturulmakta ve bunlara yedek askerlerden oluşan üçüncü bir olası hat da eklenebilmekteydi. Piyadeler merkezde yer alırken, süvariler kanatlarda konuşlandırılmaktaydı. Bu nedenle kanatları koruma görevi neredeyse tamamen süvarilere verilmekteydi. Bu, aynı taktik ilkelere uyan ordular karşısında kabul edilebilir bir uygulamaydı. Ancak Türklerle yapılan savaşlarda durum çok daha farklıydı. Burada sözü edilen muharebe düzeni, Türkler karşısında çok zayıf kalmaktaydı.

Avrupa ve Türk harp sahalarında uygulanan topçu taktikleri arasında büyük fark bulunmaması nedeniyle, bu makalede topçu sınıfının gelişimine ve topların 18. yüzyıl boyunca muharebelerde taktik kullanımına kısaca değinilecektir.

VI. Charles'ın hükümdarlığı döneminde, Avusturya topçu sınıfında ordudaki genel bozulmayla aynı doğrultuda bir çöküş yaşanmıştı. Maria Theresa'nın hükümdarlığı döneminde, Avusturya ordu teşkilatının geneline yönelik reformlar sırasında Avusturya topçu sınıfını tamamen ıslah eden ve güçlendiren isim, Liechtenstein Prensi Wenzel oldu. Topçu sınıfının taktik konuşlanması, Avrupa harp sahasında 18. yüzyılın tüm orduları tarafından benzer şekilde uygulandı. Daha ağır sahra topları piyade sınıfının önünde, mümkün olduğu yerlerde kanatların arkasında veya daha yüksek mevkiilerde ve muharebe düzeninin arkasında bataryalar halinde konuşlandırılmaktaydı. Genellikle üç ve altı librelik toplardan oluşan küçük çaplı toplar ise piyade taburlarının arasına yerleştirilmekte ve bu taburlarla birlikte kullanılmaktaydı.

Türk süvarilerin üstünlüğü (aşağıya bakınız), Avusturyalıları Türk ordularıyla yaptıkları açık alan muharebeleri sırasında topçu sınıfı konuşlandırılmasında küçük bir değişiklik yapmak zorunda bıraktı. Daha ağır sahra topları muharebe düzeninin gerisinde ve kanatlarında tahkim edilmiş noktalara yerleştirilmekte ve aynı zamanda kendileri de korunaklı konumlarda yer alan nispeten güçlü piyade müfrezeleri tarafından korunmaktaydı. Alaylara ait daha küçük çaplı toplar, piyade karelerinin köşelerine yerleştirilmekte ve piyadeler tarafından etkin biçimde korunmaktaydı. Avusturyalılar ayrıca hafif süvari sınıfı askerlerini de Türkler karşısında Avrupalı düşmanları karşısında olduğu kadar etkin kullanamamıştı. Araziye çıkan sipahiler, genellikle Avusturyalıların sahip olduğu Hussar askerlerinden sayıca çok daha fazlaydı. Bu nedenle,

müfrez Hussar birlikleri hayli savunmasız kalmakta ve Türkler karşısında Küçük Savaş (*Kleiner Krieg*) konuşlandırmaları önemli sonuçlar getirmemekte ve çatışmalarda etkili olamamaktaydı.

II

17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılın başlarında harpte yaşanan önemli değişimler ve özellikle tüm Avrupa orduları tarafından uygulamaya konularak sıkı şekilde uyulan ileri hat taktiklerinin gelişimi ile Türk ordusunda yaşanan değişiklikler arasında herhangi bir paralellik bulunmamaktaydı. Avusturya ordusu, bu nedenle, Hristiyan Avrupa ordularının kurallarına ve taktik yöntemlerine uymayan bir düşmanla mücadele etmek için taktik düzenler ve ilkeler geliştirmek zorunda kalmıştı.

16. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna kadar, Türkler (diğer Avrupa monarşilerinin yanı sıra) Habsburglara karşı neredeyse aralıksız sürdürdükleri savaşlar sırasında, Avrupa harp tarihinde önemli rol oynamış ve Habsburg topraklarına karşı her yerde ve her zaman mevcut bir tehdit teşkil etmişti. Türkler, Hristiyan Avrupa'nın Doğu karşısındaki tek savunma hattı olan Viyana surları önüne iki kez dayanmış; hatta 1683'teki ikinci Viyana Kuşatmasından sonra bile tehdit oluşturmayı sürdürmüştü. Bu tehdidin yavaş yavaş ortadan kalkmasını sağlayan tek şey ise 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması oldu. Bu noktadan sonra, Türk saldırıları tehlikesi yerine Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının Balkanlar'da neden olduğu sorunlar, Habsburg Hanedanlığı için sıkıntı yaratmaya başladı.

17. ve 18. yüzyıllardaki Türk ordusu, teşkilatı, harp yöntemleri, silahları, disiplini ve maneviyatı açısından bakıldığında, zamanın Avrupa ordularından belirgin ölçüde farklıydı. Türk ordularının sahip olduğu maneviyatın ve gücün temelinde Müslümanların (gerekirse) kılıç zoruyla İslam dinini yaymasını şart koşan İslami öğretiler mevcuttu. Bu göreve ilham veren dini taassubun büyük kısmı, Balkanlar üzerinden Avrupa'nın fethine yönlendiriliyordu. Görevlerine yönelik fikrisabitleri, Türkleri ve saldırgan tabiatlarını harekete geçiriyordu. Türkler, düşmanlarına ve esirlerine karşı sergiledikleri (ve Hristiyanlar tarafından barbarca olarak nitelendirilen) tavırları nedeniyle, Habsburg ordularının gözünde en çok korkulan düşman haline gelmişti (Bu psikolojik etki aşağıda daha ayrıntılı ele alınacaktır).

Türk orduları genellikle sayısal güç olarak düşmanlarından çok daha üstün durumdaydı. Özellikle süvari birlikleri, Habsburgların toplayabileceği süvari sayısından çok daha fazlaydı. Türkler büyük bir savaş için kolaylıkla 100.000 askeri muharebe alanına sürebiliyordu. Çoğu çatışmada, Avusturya ordusu karşısına yaklaşık iki kat asker çıkıyordu.

Türk ordusunun hayli karmaşık teşkilat yapısına dair kapsamlı bir inceleme, bu makalenin sınırlarını aşacaktır. Bu nedenle burada sultanın ordularıyla ilgili kısa bir özetle yetinilecektir.

Türk ordusunun iki ana bölüme ayrıldığı söylenebilir: bunlardan biri nispeten daha küçük olan daimî ordu iken, diğeri Avrupa devletlerindeki beylerin toplama birlikleri, milisleri vb. güçlerle kısmen karşılaştırılabilen farklı unsurlara sahip kuvvetlerdi. İlk kategorideki birlikler, sultanın elit süvari sınıfı askerleri olan kapıkulu sipahileri ile üst düzey piyade sınıfı askerler olan yeniçerilerden oluşmaktaydı. Ancak 18. yüzyıla gelindiğinde bu iki grup da geçmişteki etkinliklerinin ve disiplinlerinin büyük bölümünü kaybetmişti. Başlangıçta Hristiyanlardan oluşan ve kışlayla ve disiplinle sınırlı hayatları olan yeniçerilerin, 17. yüzyılın sonlarından itibaren ticaret ve zanaatla uğraşmalarına izin verildi; ayrıca evlenmelerine de müsaade edildi ve böylece babadan oğula geçen bir yeniçeri sınıfı ortaya çıktı. Bunun yanı sıra, eski devşirme sistemi 1685'te kaldırıldı ve Türk kökenlilerin de Yeniçeri sınıfına alınmasıyla bu kuvvetin homojenliği bozuldu. Disiplin ve savaş ruhu da aşamalı olarak azadı. Tüm bunlara rağmen, kapıkulu sipahileri ve yeniçeriler, 18. yüzyıl boyunca Türk ordularının belkemiğini oluşturmayı sürdürdü.

Osmanlı İmparatorluğu topraklarının farklı köşelerinden gelen ve içlerinde hem Müslümanların hem de Hristiyanların bulunduğu yedek askerleri içeren toplama birliklerdeki asker sayısı, yukarıda sözü edilen düzenli birliklerdeki askerlerden çok daha fazlaydı. Bunların arasında (kapıkulu sipahileriyle karıştırılmaması gereken) tımarlı sipahiler de vardı. Beylerin toplama askerleri Türk ordusunun büyük bölümünü oluşturmaktaydı. Farklı türlerdeki birlikler birbirinden hayli farklı kalitede ve güvenilirlikteydi ve dönemin kaynakları tüm Türk birliklerindeki savaş ruhunun ve disiplininin 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl boyunca aşamalı olarak azaldığına işaret etmekteydi. 1664'teki Saint Gotthard Muharebesi'nin galibi olan Feldmareşal Montecuccoli,

Türklerin “harpte örnek bir ordu” olduğunu söylemekteydi. Montecuccoli, Türklerin savaşı sadece kendi avantajına olan bir zamanda başlatma bilgeliğine övgüde bulunmakla kalmamış; aynı zamanda harekât tarzının verimliliğini de övmüştü. Türkler, Saint Gotthard’da aldıkları ağır yenilginin ardından bile, düzen içinde geri çekilip ikinci bir taarruz da başlatabilmiştir²³. Türklerin bu kabiliyetlerindeki belirgin azalma, müteakip savaşlarda giderek daha çok dikkat çekti. Habsburg Hanedanlığı için esef verici bir şekilde, Prens Eugene’nin 18. yüzyılın ilk yıllarındaki başarılarının ardından Avusturya ordusunda da kalitenin düşmesi nedeniyle, Türkler 1716-18 savaşlarından sonra bile Avusturyalılar için ciddi tehlike oluşturmayı sürdürdü.

Feldmareşal Neipperg, Avusturya Harp Şûrası’na hazırladığı 1769 tarihli notunda, yeniçeriler ile sipahileri zorlu düşmanlar olarak görmekte ve Balkanlar’dan gelen diğer askerlerin de övgüye değer disipline sahip olduklarını kabul etmekteydi. Feldmareşal özellikle Balkanlar kökenli askerlerin geri çekilirken bile düzenlerini koruduklarını ve böylece düşmanın karşı taarruz yaşama korkusuyla bu birlikleri takip etmediklerini belirtiyordu. Neipperg, öte yandan, taarruzları geri püskürtüldükten sonra karmaşa içinde kaçmaya meyleden Asya’dan ve “diğer uzak diyarlar”dan gelen birliklere pek az saygı gösteriyordu²⁴.

J. H. Hoyer, 1799’da basılan *Geschichte der Kriegskunst*²⁵ adlı eserinde ne Avusturya ordusunun ne de Türk ordusunun 1737-39 Savaşı sırasındaki performansından övgüyle söz etmişti; yazar “gerçekten kaybettiğinizden daha fazlasını kaybetmemek için düşmanınızın Türkler olması gereklidir.” demişti²⁶. 1737-39 Savaşı’nda gözle görünür hale gelen Avusturya ordusunun moralindeki çöküşe, üstün yetenekli generallerin yokluğu da eşlik etmişti. Bu savaştaki komutanlardan hiçbiri Montecuccoli’nin veya Prens Eugene’nin dengi değildi. Prens Eugene’nin son yıllarında ordu üzerindeki sıkı kontrol ortadan kalkmış ve orduda genel bir çöküş yaşanmaya başlamıştı. Maria Theresa yazdığı

---

²³ Georg Wilhelm Von Valentini, *Der Lehre vom Krieg*, c. 3 (Der Türkenkrieg), J. W. Boike, Berlin 1822, s. 1.

²⁴ Avusturya Savaş Arşivleri, Viyana, *Mem* 1-6, 1769.

²⁵ Savaş Sanatı Tarihi (ç.n.).

²⁶ Johann G. Hoyer, *Gechichte der Kriegskunst*, c. 2, s. 15.

Political Testament içinde (kendisinin tahta çıkmasından hemen önce) babasının ordularının hep yenilgiye uğramasına şaşırılmamak gerektiğini ifade ediyordu²⁷. Söz konusu savaş sırasında Avusturya ordusunun yaşadığı talihsizliklere yol açan eşit derecede önemli bir başka unsur olarak uygulanan taktikler gösterilebilir. Avusturya ordusu, Montecuccoli ve Prens Eugene'nin komutası altında Türklere karşı verilen savaşlarda, piyade sıralarından oluşan iki hat arasındaki kanatları kapatarak uzun bir dikdörtgen düzeni uygulamaktaydı. 1737-39 savaşında ise bu yöndeki önlem sıklıkla göz ardı edilmişti²⁸.

1730'lara gelindiğinde Avrupa harp sahasında standart düzen olarak kabul edilen (ve merkezde dört sıra piyade sınıfı askerler ile kanatlarda süvari sınıfından oluşan) *ordre de bataille* (muharebe düzeni) içinde ordular genellikle iki hat olarak konuşlandırılmaktaydı ama bu düzen Türklere karşı savaşta kullanıma uygun değildi. Türk sipahileri karşısında sayılarının hayli az kalması nedeniyle, Avusturyalı süvariler, ordunun muharebe düzeninde kanatlar için yeterli koruma sağlayamıyordu. Ayrıca Türkler hiçbir zaman doğrudan cephe hattına saldırmıyor; bunun yerine cephe hattının farklı noktalarına ayrı ayrı ve dönüşümlü taarruzlara çıkıyordu. Türkler sıklıkla kanat taarruzu ve hatta Avusturya ordusu cephe hattının gerisinden taarruzlar gerçekleştiriyordu. Hat düzeni bu nedenle son derece savunmasız kalmaktaydı.

Türkler, 18. yüzyıl boyunca, sistemli bir *ordre de bataille* (muharebe düzeni) kullanmamıştı. Türk ordusu açık arazide genellikle yanaşık düzende ama herhangi bir belirli plana bağlı kalmadan piyade ve süvari sınıflarının dönüşümlü yerleşimiyle konuşlanmaktaydı²⁹. Nizami dizilim içindeki disiplinli taarruzlar Türkler tarafından bilinmemekteydi. Dönemin Avusturyalı generalleri, bu tür Türk taarruzlarını “yabani sürüler” olarak nitelendiriyor; Türk sipahilerinin yalnızca sayıca üstün olmakla kalmadığını, aynı zamanda Avusturya süvarilerine göre daha

---

²⁷ Maria Theresa, *Maria Theresa's Politisches Testament*, ed. Joseph Kallbrunner, s. 72.

²⁸ Avusturya Savaş Arşivleri, Viyana, *Mem* 1-8, 1769.

²⁹ Georg Wilhelm Von Valentini, *Der Lehre vom Krieg*, c. 3 (Der Türkenkrieg), s. 6 ff. Ayrıca bkz. Rus askerî tarihçisi A. K. Baiov'un hazırladığı kapsamlı bir özet olan A. K. Baiov, *Russkaia armii v tsarstvovanie Imperatrissy Anna Ioannovny*, S.G. Knorus, St. Petersburg 1906, s. I, II, 103, 106.

başarılı, daha hızlı ve daha çevik atlılar olduğunu kabul ediyordu³⁰. Olağanüstü gayret ve Avrupalıların anladığı anlamdaki disiplinin eksikliği, sıklıkla uyuşturucu madde etkisi altında taarruza geçen askerlerden en fanatiklerinin Türk ordusu ana gövdesinin önünde ileri atılmasına ve böylece taarruza çıkan askerlerin kama düzeni almalarına yol açmaktaydı. Ancak, Roma ordularının *cuneus*³¹ diziliminin aksine, düzensiz oluşturulmuş bu okbaşı birliğinde yalnızca en hiddetli askerler yer aldığından Türklerin kama düzeni uç noktasında zayıflık göstermekteydi. Bu nedenle, düzenli ateş edebilen ve hatta mümkünse taarruz halindeki düşmana karşı ilerleme kaydedebilen sağlam bir savunma birliği, bu okbaşı birliğini geri püskürtülebilmekteydi. Geri çekilen “delibaşlar”, genellikle taarruza geçmiş ordunun ana gövdesinde kafa karışıklığına neden olmakta ve geri çekilmeyi kontrolsüz bir kaçışa çevirmekteydi. Yine de bu geri çekilme genellikle kısa bir mesafede sona ermekte ve geri çekilen askerleri takip eden süvariler, karşı taarruza geçen Türkler tarafından kolaylıkla yenilgiye uğratılabilmekteydi³².

Feldmareşaller Sachse-Hildburghausen ve Neippberg, 1769’da Avusturya Harp Şûrası için hazırladıkları notlarda, düşmanın ardından uzun süreli takibe girilmemesi³³ ve düşmanı takip etme riskini Hussar birlikleri, avcı piyadeler ile diğer gönüllü askerlerin bizzat kendileri üslenmedikçe ordunun yanaşık düzeninin korunması³⁴ gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunmaktaydı.

Maria Theresa’nın iki uzun ve yorucu savaşta Avrupalı düşmanlarına karşı topraklarını korumak zorunda kaldığı dönemde Türklerin savaşa girmekten kaçınması, Avusturyalıların şansına olmuştu. Avusturyalılar ile Türkler arasındaki çatışmalara verilen uzun arada, yani 1739 ile 1788 yılları arasında, Avusturya ordu teşkilatı yeniden yapılandırıp canlandırılırken, Türk ordusunda benzer bir iyileştirmeye gidilmemişti. Avusturya Harp Şûrası’nın Bâbîâli ile yeni bir çatışma olasılığının farkına vardığı yıl olan 1769’da en az iki Avusturyalı

---

³⁰ Feldmareşal Neippberg, Avusturya Harp Şûrası’na not, Avusturya Savaş Arşivleri, Viyana, *Mem* 1-8, 1769.

³¹ Kama Düzeni (ç.n.).

³² Feldmareşal Sachse-Hildburghausen, Avusturya Harp Şûrası’na not, Avusturya Savaş Arşivleri, Viyana, *Mem* 1-8, 1769.

³³ Avusturya Savaş Arşivleri, Viyana, *Mem* 1-8, 1769.

³⁴ Avusturya Savaş Arşivleri, Viyana, *Mem* 1-6, 1769.

feldmareşal tarafından iki teklif değerlendirilmeye sunuldu. Bu teklifler Türklere karşı uygulanacak taktik düzen için iki farklı plan içeriyordu. Bu makalenin yazarı Avusturya Savaş Arşivleri'nde söz konusu tekliflerin asıl metinlerine ulaşamamıştır, ancak söz konusu teklifleri değerlendiren iki uzun rapor mevcuttur ki Feldmareşaller Sachse-Hildburghausen ve Neippberg tarafından hazırlanan bu raporlar, özellikle ikincisi daha sonra bazı değişikliklerle kabul edilen teklif metinlerinin yeniden oluşturulmasına imkân tanımaktadır.

Bu yeni taktik düzen, ilk olarak yekpare uzun bir dikdörtgeni her biri en fazla 12 taburluk daha küçük parçalara bölen Ruslar tarafından geliştirilmişti (ki bu düzen yine de oldukça kullanışsızdı). Feldmareşal Rumiantsev 1774'te ordusunu her biri diğerini destekleyebilecek şekilde en büyüğü altı taburdan ve en küçüğü bir taburdan oluşan daha da küçük karelere bölmüştü. Rumiantsev bu düzendeki ordusuyla yürüyüşe geçmiş; humbaracıları ve avcı piyadeleri kanatlara yerleştirerek bu karelerden tek bir hat oluşturmuştu. Ruslar bu düzenle 30 Ağustos 1774'te Şumnu'da Türkleri yenilgiye uğratmıştı³⁵. Ordunun söz konusu düzen içindeki yürüyüşü açık arazide uygulanabilir bir hareket tarzıydı. Ancak Balkan harp sahasında bu tür açık araziler pek fazla değildi. Bu nedenle, Avusturya ordusunda düşmanla temas sağlanmadan hemen önce hızla ve kolaylıkla ayrı karelere dönüşecek kollar halinde yürüyüşe geçilmesini teklif edilmişti.

Feldmareşal Sachse-Hildburghausen, Türklere karşı uygulanacak yeni taktik yöntemlere duyulan ihtiyacı vurgulamak için Avusturyalılar ile Türkler arasındaki 1737-39 Savaşı'ndan birçok örnek vermekteydi. Feldmareşal, Cornia Muharebesi'ndeki (1739) ilk birlik geri kaçışlarının kanatlarda süvarilerin bulunduğu geleneksel muharebe düzeninin sonucu olarak yaşandığını belirtmekteydi. Bu geri kaçışlar nedeniyle, sayıca az olan Avusturya süvarileri, piyade hatlarını içine dalmış ve Avusturya kanatlarının çökmesine neden olmuştu. Öte yandan, Krozeka

---

³⁵ Georg Wilhelm Von Valentini, *Der Lehre vom Krieg*, c. 3 (Der Türkenkrieg), s. 18. Türklerle yapılan savaşların Rusların taktik gelişimi üzerindeki etkisi için bkz. Bruce Menning, "G. A. Potemkin and A. I. Chernyshev: Two Dimensions of Reform and the Military Frontier in Imperial Russia", *The Consortium on Revolutionary Europe, Proceedings, 1980*, ed. D. G. Horward, Consortium on Revolutionary Europe, Atina, GA. 1980, s. I.

Muharebesi'nde hızlıca ve uzunlamasına oluşturulan bir piyade karesi, yoğun Türk taarruzunu geri püskürtebilmişti³⁶.

Hem Sachse-Hildburghausen'in hem de Neippberg'in desteklediği 1769 tarihli teklifte, humbaracıların köşelerde ve süvarilerin karenin merkezinde yer aldığı geniş ve uzunlamasına karelerin oluşturulması önerilmekteydi. Süvarilerin karenin içinde yerleştirilmesi, şüphesiz ki süvari sınıfının kullanışlılığını sınırlandıracaktı. Söz konusu taktik düzenin geliştirilmesi için epeyce çalışılmış olmalıydı. Ancak bu makalenin yazarı şu ana kadar bu yöndeki çalışmalara dair herhangi bir belgeye ulaşamamıştır. Yine de 18. yüzyılda Türklere karşı girişilen son savaş (1788-89 Savaşı), 1769 tarihli tekliften sonra değişiklikler yapıldığını göstermektedir.

Yukarıda sözü edilen notta, Feldmareşal Sachse-Hildburghausen, karelerden oluşan iki sıranın arasında ve her bir karenin arkasında süvarilerin yer aldığı küçük piyade karelerinin oluşturulması teklifini desteklemekteydi. Feldmareşal aynı zamanda kanatların hiçbir şekilde sadece süvarilerce korunmaması gerektiğini de vurgulamaktaydı. Bu düzen (bazı değişikliklerle) 1788 ve 1789 harekâtlarında kullanılmıştı. Sachse-Hildburghausen, teklif edilen taktik değişiklikler üzerinde yorum yapmanın yanı sıra, Avusturya ordusunda taktik ilkelerle ilgisi olmayan bir zayıflığa da dikkat çekmekteydi. Feldmareşal, Türk ordusunun Avusturya ordusu karşısında sadece sayıca üstün olduğu yönündeki görüşü dile getirmekteydi. Avusturyalıların, uygun taktik yöntemlere ve sağlam bir maneviyata sahip olmaları halinde, Türk "sürüleri" karşısında korkacak hiçbir şeyi olmamalıydı. Ancak Feldmareşal yine de sipahilerin ve yeniçerilerin hiddetli çılgınlıklarının eşlik ettiği üstün kuvvetlerce gerçekleştirilen bir Türk taarruzunun savunmadaki askerlerin kalplerine korku salabileceğini kabul etmekteydi.

1737-39 Savaşı'nda Avusturya birliklerinin geri kaçışlarının ana nedenlerinden biri, Türklerin yenilmez olduğuna dair inanç ve Türklerin gaddarlığı karşısında duyulan korkuydu. Sachse-Hildburghausen, çok sayıda Avusturyalı subayı ve hatta bazı generalleri kararlı bir Türk taarruzunun geri püskürtülemeyeceğine dair bir inanca sahip olmakla suçlamaktaydı. Bu tür korkular orduda düşük rütbeli askerlere kadar

---

³⁶ Avusturya Savaş Arşivleri, Viyana, *Mem* 1-8, 1769.

yayıyor ve bu korkunun ordunun morali üzerindeki etkisi felaketlere yol açıyordu. Türklerin insanüstü cesaretleri ve teke tek çarpışmalarda yenilmezlikleri hakkında da benzer “masallar” anlatılıyordu. Feldmareşal doğru olmadıklarını söyleyerek bu düşünceleri reddetmekteydi. Ayrıca bu düşmana karşı geçmişteki savaşlarda edindiği deneyimlerinde, savunma kuvvetleri sıraları bozmadıkça ve düşmanın kendi bulunduğu noktaya ulaşmasından önce kaçmadıkça, Türklerin *cheveaux de frises*³⁷ hatlarını “kırdığını” ve Avusturya hatlarına girdiğini asla görmediğini de söylemekteydi. Sachse-Hildburghausen 1739’daki harekâtlarda yaşanan çarpışmalardan verdiği örneklerde üstün Türk taarruz kuvvetlerinin düzeni, disiplini ve soğukkanlılığını koruyan Avusturyalı birlikler tarafından geri püskürtüldüğünü işaret etmekteydi. Öte yandan, cephe hattının kimi kısımlarında tek bir yayılım ateşinin ardından Avusturya askerleri soğukkanlılığını yitirip kaçmaya başlayınca, Türkler de doğal olarak savunma hatlarını kırmakta ve böylece Avusturya ordusunun tüm muharebe düzenini çökertmekteydi.

Sachse-Hildburghausen’in bu sorunu uzun ve ayrıntılı biçimde ele alması, Maria Theresa’nın orduda yaptığı reformlardan önce mücadele ruhunda yaşanan çöküşün ne kadar ciddi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Yine de Türklere karşı verilen savaşlar arasındaki dönemde, Avusturya ordusu komuta kademesinin bu sorunun üstesinden gelebildiği görülmektedir. 1788 harekâtı sırasında Avusturya birliklerinin paniğe kapıldığı tek bir olay kayıtlara girmişti. Ancak bu olay çatışma sırasında değil, (21 Eylül 1788’de Şebeş’te) gece saatlerinde verilen yanlış alarm nedeniyle yaşanmıştı. Bu durumda bile, askerler arasında düzen yeniden sağlandıktan sonra Türklerin taarruzları kararlı biçimde geri püskürtülmüştü³⁸.

Osmanlı ile Avusturya arasında savaşın yeniden başladığı 1788 yılında, yeni fikirlerin sınanıp geliştirilmesi mümkün olabilirdi. Ancak ne yazık ki Türklere karşı daha önce yapılan savaşlarda olduğu gibi, bu savaşta da Avusturyalı liderler ilk başta çok yetersiz kalmış ve 1788 harekâtında herhangi bir açık muharebeye girişilememişti. Yaşı ilerlemiş Feldmareşal Lacy’nin komutasındaki ordu, çok sayıda kolorduya bölünmüş ve cephe hattına dağılmış durumdaydı; bu kolordular nihai

³⁷ Kazıklı tahkimat (ç.n.).

³⁸ Gilbert Auger, *Geschichte der K.K. Armee*, c. 2, Viyana 1887, s. 1066.

muharebeye girişemeyecek kadar zayıftı. Neyse ki Türkler de geniş çaplı bir taarruza girişme havasında değildi. Sadece Feldmareşal Loudon komutasında Hırvatistan'da bulunan kolordular Dubica ve Novi hisarlarını ele geçirerek ve Bosna topraklarının bir kısmını işgal ederek küçük başarılar kazanabilmişti. Rus kuvvetlerince desteklenen diğer kolordular ise Moldova'da Yaş ile Hotin'i ele geçirmişti. Yalnızca küçük çaplı kuşatma hareketleri yapılması nedeniyle 1788 harekâtı yeni taktiklerin sınanması için bir fırsat sunamadı.

1789 harekâtı yaşlı ve hastalıklı Feldmareşal Hadik'in komutası altında başlamış ve Hadik, Türklere karşı kullanılacak taktiklerle ilgili ilginç bir direktif yayımlamıştı. Bu direktifin temelinde süvarileri merkezine yerleştiren ve böylece etkili bir taarruza çıkılmasını engelleyen hantal, hareketsiz ve büyük kareler oluşturulmasından kaçınılması ilkesi yatmaktaydı. Hadik, arka tarafı boyunca her iki kanatta yanaşık düzen olarak süvarilerin yerleştirildiği uzatılmış piyade kareleri oluşturulmasını önermekteydi. Süvarilerden oluşan ve dışa bakan yan kanatlar küçük piyade karelerince korunacaktı³⁹. Tabii ki bu öneri yalnızca genel bir kılavuz niteliğindediydi ve her bir kolordu komutanı kendi içinde bulunduğu duruma göre bu düzende değişiklik yapma konusunda takdir yetkisine sahipti (Sachse-Hildburghausen da daha önce, 1769 yılında, acil durumlarda bağımsız karar alabilmeleri için generallerin teşvik edilmesini önermişti). 1789 harekâtındaki asıl çatışmalarda, farklı kolordulara komuta eden generaller, aralarına yanaşık düzende süvarilerin dağıtıldığı ve kimileri tek bir tabur boyutuna kadar inen daha küçük boyutlu karelerden oluşan düzenleri tercih etmişti. Böylece her bir unsur, kendi yanındaki kare için koruma sağlamıştı. Küçük karelerden oluşan kademeli dağınık düzen veya dama tahtası dağılımı, söz konusu harekât boyunca kullanılan farklı düzenleri oluşturmuştu⁴⁰. Topçu sınıfı da yandan ateşle piyadelere ve süvarilere ilave koruma sağlayacak şekilde yerleştirilmişti.

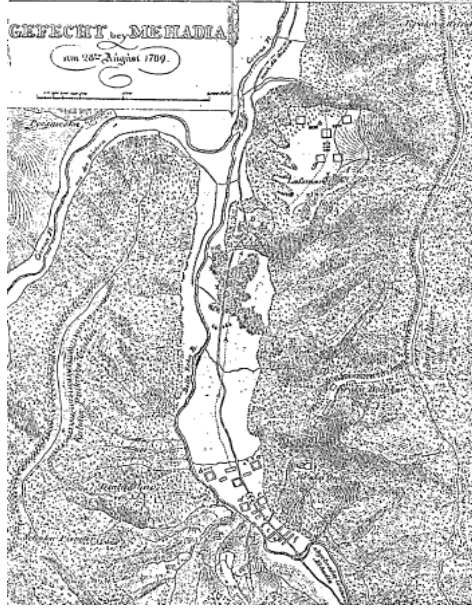
1789 harekâtının büyük kısmı, yılın ilk aylarında hastalığı ağırlaşan Hadik'in yerine getirilen Feldmareşal Loudon'un komutasında gerçekleştirilmişti ki Avusturya ordusu Loudon'un komutası altında

---

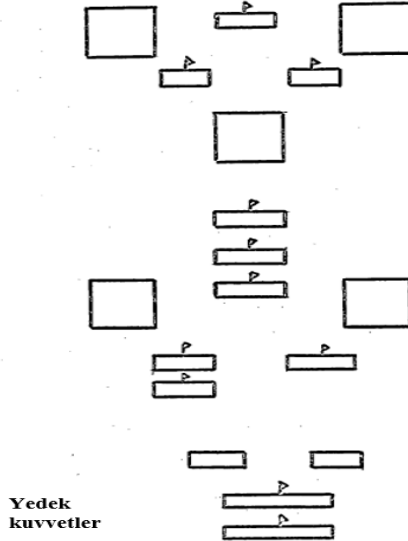
³⁹ *Österreichische Militärtische Zeitschrift*, 1825, c. 1, s. 7 (Bundan sonra *ÖMZ* olarak anılacak olan dergi Avusturya Askerî Mecmuası'dır [ç.n.]).

⁴⁰ *ÖMZ*, 1823, c. 3, s. 191.

nihayet yetkin bir lidere kavuşmuştu. Aynı yıl boyunca yaşanan az sayıdaki büyük çarpışmadan biri olan ve 23 Ağustos 1789'da gerçekleşen (Belgrad'ın yaklaşık 150 kilometre doğusundaki) Muhadiye Muharebesi, Avusturyalıların yeni taktiklerinin uygulanmasının tipik bir örneği kabul edilmektedir (bkz. aşağıdaki harita).

Avusturya Ordusu Muharebe Düzeni

Muhadiye Muharebesi'nde, Türk ordusu, vadi boyunca topçu birlikleriyle korunan güçlü konumlara sahipti ve asıl kuvveti güneybatı yönünde yüksekçe bir alana konumlanmıştı. General Clerfayt'ın komutasındaki Avusturya kolordusu düşmanın kuzeyine gelecek biçimde vadideki ana konumunu almıştı ve yan kanatlarında yer alan yüksek mevkiileri tahkim edilmiş konumlardaki beş piyade taburu, keskin nişancılar ve topçu birlikleriyle korumuştur. Vadideki ana kuvvet, dama tahtası dağılımı içinde her biri bir taburdan oluşan beş piyade karesi ile bunların arasına yerleştirilmiş 16 süvari grubundan oluşmuştu. Bu dizilimin gerisinde üç piyade taburu ve altı süvari grubu yedek olarak konuşlandırılmış durumdaydı.

Topçu atışıyla desteklenen yeniçerilerin Avusturya ordusu elindeki batı yamaçlarına yönelik taarruzu üç saat süren çetin mücadeleyle geri püskürtülmüş; bunun ardından General Clerfayt, ana kuvvetine Türk ordusunun asıl gövdesinin siper kazmaya başladığı Lassmare tepelerine saldırma emrini vermişti. Avusturyalılar vadi boyunca ilerlemiş ve Türk mevzilerine karşı Lassmare yamaçlarına tırmanmaya başlamıştı. Avusturya askerleri bu ilerlemede yukarıda sözü edilen düzeni korumuştur. Sachse-Hildburghausen'in 1769 tarihli notunda dile getirdiği Türklerin disiplinli ve kararlı karşı taarruz karşısında kaçmaya başlayacağı yönündeki görüşünün haklılığı da burada kanıtlanmıştı: Türk askerleri düzensiz biçimde kaçmaya başlamış; bir kısmı Belgrad'a doğru geri çekilirken, bir kısmı da dağlara sığınmıştı. Türkler arkalarında binden fazla ölü bırakmış; beş top ile bunların mühimmatı Avusturyalıların eline geçmiş ve 76 asker ile sekiz subay esir alınmıştı. Avusturya ordusunda ise yalnızca 38 asker hayatını kaybetmiş ve 79 asker yaralanmıştı⁴¹.

1789 harekâtının geri kalanı, çok sayıda çatışmayla ve başarıya ulaşan bir dizi kuşatmayla tamamlanmıştı ki bu kuşatmalardan en önemlisi Belgrad'ın ele geçirilmesiydi. Feldmareşal Loudon'un ordusu, Belgrad kuşatması sırasında iki kolorduya ayrılmıştı: bunlardan ilk asıl kuşatma harekâtını yürütürken ikincisi yardıma gelebilecek bir orduya karşı hazır beklemişti; ancak herhangi bir yardım ordusu ufukta görünmemişti. İki kolordudaki piyade birlikleri her biri bir ilâ altı taburdan oluşan karelere ayrılırken süvariler de gruplara bölünmüş ve

---

⁴¹ ÖMZ, 1825, c. 1, s. 146 ff.

böylece her bir bölümün bir sonraki bölüme destek sunması sağlanmıştı. Şehre yönelik asıl hücum kol düzeni içinde gerçekleştirilmişti⁴². Türklere karşı oluşturulan cephenin doğu kanadında, Avusturya ordusundan bir kolordunun desteklediği ve Suvorov'un komutası altında savaşan Rus askerleri iki muharebede (Fokşan ve Rimnik) başarı elde etmişti. Bu muharebelerde de dama tahtası düzeninde yerleştirilmiş piyade karelerinden oluşan muharebe düzeni, sayıca üstün Türk kuvvetlerine karşı başarı biçimde kullanılmıştı.

Montecuccoli ile Prens Eugene'nin komutası altındaki Avusturya ordularının kullandığı taktik düzenler, 1737-39 yıllarında felaketle sonuçlanan savaşta kullanılan taktik düzenler ve 1789'da uygulanan kare düzenleri karşılaştırıldığında, bir şablonun geliştiği görülmektedir. Montecuccoli ile Prens Eugene zamanında kullanılan düzenler, açık kanatların süvarilerle ve humbaracılarla korunduğu iki kol halinde ve yanaşık düzen sıralanmış piyade dizilimleri biçimindeydi ve uzatılmış kare düzeninin iptidai örneğini teşkil etmekteydi. 17. yüzyılın sonlarına kadar kullanımda kalan mızraklı askerler ve *cheveaux de frises*⁴³ hatları da Türklerin taarruzlarına karşı başarı getirmişti. Ayrıca Avusturya ordusu bu dönem boyunca zamanın en iyi generalleri tarafından ve yetkinlikle yönetilmekteydi.

Avusturyalılar 1737-39 Savaşı'nda bu mükemmel liderlikten mahrum kalmıştı; savaştan hemen önceki yıllarda ordu teşkilatı ve disiplini çok ağır şekilde bozulmuştu. Söz konusu yıllara kadar artık tamamen gelişen ve resmîleştirilen (talimnamelere bağlanan) ileri hat taktiklerin Türklere karşı kullanılmasının uygun olmadığı görülmüştü. Dahası, hat taktiklerinin iyileştirilmesine yönelik çabalar, eğitimlerin standart hale getirilmesi gibi paralel bir gelişmeyle desteklenmemişti. 1789 harekâtında kullanılan daha esnek kare düzenleri ise, Montecuccoli'nin veya Eugene'nin kullandığı düzenlerde olduğu gibi, kanatlardan veya geriden gelen saldırılara karşı bile aynı düzeydeki korumayı çok daha gelişmiş bir biçimde sağlayabilmişti.

Avusturyalıların Türklere karşı elde ettikleri başarılarında sadece 1789'da kullanılan yeni taktik düzenlerin etkili olduğunu söylemek, tabii

---

⁴² ÖMZ, 1825, c. 2, s. 3 ff.

⁴³ Kazıklı tahkimat (ç.n.).

ki, mümkün değildir. İyi askerî liderlik, daha iyi talim görmüş ve disipline edilmiş birlikler de bu başarılarda eşit derecede paya sahipti. Dahası, bu yıllara gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu gücünün doruk noktasını artık çoktan geride bırakmıştı ve Avusturyalıların elde ettiği bu zaferler, Türklerin Habsburg Hanedanı'na yönelik oluşturduğu tehdidi tamamen ortadan kaldırmıştı.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

Avusturya Savaş Arşivleri, Viyana

Avusturya Savaş Arşivleri, *Mem* 1-6, 1769

Avusturya Savaş Arşivleri, *Mem* 1-8, 1769

Avusturya Savaş Arşivleri, *Mem* 1-6, 1769

Avusturya Savaş Arşivleri, *Mem* 1-8, 1769

Feldmareşal Neippberg, Avusturya Harp Şurası'na not, Avusturya Savaş Arşivleri, *Mem* 1-8, 1769

Feldmareşal Sachse-Hildburghausen, Avusturya Harp Şurası'na not, Avusturya Savaş Arşivleri, *Mem* 1-8, 1769

Österreichische Militärtische Zeitschrift (=ÖMZ)

ÖMZ, 1825, c. 1

ÖMZ, 1823, c. 3

ÖMZ, 1825, c. 1

ÖMZ, 1825, c. 2

Kaynak Eserler / Primary Sources

AUGER, Gilbert, *Geschichte der K.K. Armee*, c. 2, Viyana 1887

BAIOV, A. K., *Russkaia armii v tsarstvovanie Imperatristsy Anna Ioannovny*, S.G. Knorus, St. Petersburg 1906

HOYER, Johann G., *Gechichte der Kriegskunst*, c. 2, Rosenbusch, Göttingen 1799

Maria Theresa, *Maria Theresa's Politisches Testament*, ed. Joseph Kallbrunner, Walter de Gruyter, Viyana 1952

MOTECUCCOLI, Raimund, *Besondere und geheime Kriegsnachrichten*, Weidmann, Leipzig 1736

VALENTINI, Georg Wilhelm Von, *Der Lehre vom Krieg*, c. 3 (Der Türkenkrieg), J. W. Boike, Berlin 1822

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

- BALISCH, Alexander, “Die Entstehung des Exerzierreglements von 1749”, *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, (1974), c. 27, s. 170-194
- BRAUBACH, Max, *Prinz Eugen von Savoien*, c. 5, Oldenbourg, Munich 1963
- DELBRUCK, Hans, *Geschichte der Kriegkunst*, c. 4, Walter de Gruyter, Berlin 1962
- MENNING, Bruce, “G. A. Potemkin and A. I. Chernyshev: Two Dimensions of Reform and the Military Frontier in Imperial Russia”, *The Consortium on Revolutionary Europe, Proceedings, 1980*, ed. D. G. Horward, Consortium on Revolutionary Europe, Atina 1980
- SZABO, Franz, *Kaunitz and the Reforms of the Co-Regency of Maria Theresa and Joseph II 1756-1780*, University of Alberta Doktora Tezi, Alberta 1976
- WALTER, Friedrich, *Die Österreichische Zentral Verwaltung*, ed. Heinrich Kretschmayr, A. Holzhausen, Viyana 1938
- WALTER, Friedrich, *Die Theresianische Staatsreform von 1749*, Verlag für Geschichte und Politik, Viyana 1958

**May, Timothy, Moğol Savaş Sanatı, Çev. Mustafa Uyar,
Kronik Yayınları, 298 Sayfa, İstanbul 2023,
ISBN: 9786256989405**

Perihan KARADEMİR*

Tarih sahnesine 13. yüzyılda damgasını vurmuş olan Moğollar, Asya ve Avrupa kıtalarında hızla ilerleyerek kısa sürede geniş bir coğrafyaya hâkim olmuştur. Moğolların askerî ve siyasî faaliyetlerindeki bu başarı gerek hâkimiyeti altındaki toplumlara gerekse temas ettiği yahut tehdit oluşturduğu rakip topluluklara askerî, siyasî ve sosyolojik açıdan etki etmiştir. Moğolların göçebe karakterli bir orduyla eski dünyaya hâkim olması; liderlerin, komutanların, askerî teorisyenlerin, tarih araştırmacılarının ve akademisyenlerin ilgisini çekmiş, bu ilgi günümüze kadar sürmüştür. Askerî tarih üzerine ulusal ve uluslararası akademik çalışmalarda ve yayıncılık faaliyetlerinde Moğollar'ın askerî sistemi, araştırmacılar ve okurlar tarafından rağbet edilen konulardan biri olmuştur.

Moğol tarihi uzmanı Timothy May tarafından kaleme alınan *Moğol Savaş Sanatı* isimli eser, yazarın 2004 yılında yazdığı *The Mechanics of Conquest and Governance: The Rise and Expansion of the Mongol Empire, 1185-1265* isimli doktora tezinin bir parçasıdır. Eser, kapsamlı tez çalışmasının geniş okuyucu kitlesinin anlayacağı şekilde tekrardan ele alınarak oluşturulmuştur.

Moğol dönemine tanıklık etmiş Matthew Paris, Splitli Toma gibi seyyah ve keşişler, ana kaynak niteliğindeki yazılı eserlerinde abartılı rakamlar vererek Moğol ordularının üstünlüğünü rakiplerine karşı sayıca fazla olmalarına bağlamış, Moğol ordusunu göçebe karakterli bir topluluk olması sebebiyle disiplinden yoksun bir ordu olarak değerlendirmişlerdir. Bu hatalı ve eksik yaklaşım, bazı batılı tarihçiler

---

* Arş. Gör., Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü, Osmanlı Öncesi Türk Harp Tarihi Anabilim Dalı. E-posta: pkarademir[at]msu.edu.tr, ORCID: 0009-0003-2286-0175.

Geliş Tarihi/Received: 08.12.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 24.12.2023

tarafından tetkik edilmeden referans alınmış; bu durum da Moğollar hakkında yapılan yayınlarda popüler bir yanılgıya sebep olmuştur. Bu yanılgıya karşın Timothy May'ın bu eseri, Moğolların kontrol ettiği topraklarda hem insan hem de kaynak yönetiminin disiplinli ve profesyonel bir sistemle gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. May, Moğollar ile ilgili hatalı genellemelerden hareket etmeyerek ordunun başarısındaki etkenlerin, eğitim ve disiplindeki iyi uygulamalara, komutan seçimindeki liyakatli düzene, cezalandırma sistemindeki caydırıcılığa bağlı olduğunu belirtmiştir.

May eserinde Moğolca, Farsça, Arapça, Rusça, Çince, Ermenice, Latince ve diğer batı dillerinde kaleme alınmış kaynakları dikkate almıştır. Farklı dillerdeki kaynakları değerlendirebilmek için ise kaynakların İngilizce veya Fransızca çevirilerinden yararlanmıştır. Eser, bir akademik çalışmadan üretildiği için kaynak kullanımı konusunda oldukça zengindir.

Eser Türkçeye May gibi Moğol tarihi uzmanı olan Prof. Dr. Mustafa Uyar tarafından çevrilmiştir. Teşekkür kısmı, mütercimim önsözü, giriş bölümü ve dokuz ayrı bölümden oluşan kitapta her bölümün sonunda kısa bir değerlendirme (sonuç) kısmı da yer almaktadır. Metnin içerisinde yer alan kavram ve terimlerin okuyucu tarafından daha iyi anlaşılması için eserin sonuna sözlük (lügatçe) eklenmiştir. Ayrıca kitap yazar tarafından çeşitli haritalar ve görseller ile zenginleştirilmiştir.

Kitabın giriş bölümünde (s. 17-22) yazar, Cengiz Han'ın Harezmşahlar ile mücadelesine değinmiş, ilk olarak Türk tarih yazımında "Otrar Faciası" olarak adlandırılan savaş ele alınmıştır. Moğolların batıya yayılmasını hızlandıran bu sefere dair, Otrar'ın ele geçirilişi ve Otrar'ın ele geçirilmesinden sonraki durum kısaca değerlendirilmiş, savaşın Moğolların batısında yer alan halkların kaderini belirleyen yönü vurgulanmıştır.

Metnin "Moğol İmparatorluğu'nun Ortaya Çıkışı ve Yayılması (1185-1265)" adlı birinci bölümünde (s. 23-55) Cengiz Han'ın tarih sahnesine çıktığı dönemin şartlarına, Cengiz döneminde Moğol boyları arasında yapılan mücadelelere, Moğolların imparatorluğa giden yoldaki kuruluş dönemine ve ilgili dönemdeki seferlere dair genel bir çerçeve çizilmiştir. Ayrıca bu bölümde Cengiz'in ölümünden sonra tahta oturan Ögeday'ın, Moğolların yayılma siyasetini sürdürerek elde ettiği askeri başarılar, Ögeday'ın ölümünden sonra Moğol İmparatorluğu içerisinde

çıkan anlaşmazlıkların bölünmeye yol açmasına kadarki Moğol yükselişi ve yayılması konusu da ele alınmıştır.

“Moğol Ordusunun Askere Alma ve Organizasyon” adlı ikinci bölümde (s. 57-78) Moğol ordusunun askere alma sisteminin yöntemleri açıklanmıştır. Bölüm içeriğinde Cengiz Han’ın Moğol ordusunu onlu sisteme göre düzenlemesi ordunun muhafız birliği (keşik), tamma (seçkin sınır birlikleri), istihkâm ve diğer birimlerine ilişkin, bahse konu birimleri oluşturan askerlerin özellikleri, sayıları ve görevleri hakkında bilgiler verilmektedir. Yazar, Cengiz tarafından kurulan, halefleri tarafından geliştirilen askerî sistem sayesinde göçebe karakterli olmasına rağmen Moğol askerî düzeninin standartlaştırıldığının ve Moğolların yıllar boyunca uygulanmaya devam edecek bir sistem yarattığının altını çizmektedir.

“Moğol Savaşçısının Eğitimi ve Teçhizatı” adlı üçüncü bölümde (s. 79-106) öncelikle askerî sistemin temel unsurlarından biri olan askerî eğitim konusuna değinilmiştir. Kitaba göre, Moğollarda askerî eğitim, hayat pratiklerine göre diğer göçebe kavimlerde olduğu gibi çocukluktan itibaren başlamakta, askerî eğitim bir yaşam tarzı olarak benimsenmektedir. May, Moğolların eğitim pratikleri ile alakalı çıkarımlarını seyahatnamelerden, elçilik raporlarından örnekler vererek desteklemektedir. Yazar erken dönem Moğol ordusunun eğitime dair bilgilerin kaynaklarda yetersiz olduğunu belirterek eğitimin daha anlaşılır olması için Moğollar gibi benzer taktik uygulayan orduların eğitim pratiklerinin incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kitaba göre askerî eğitim pratiğini başarıya dönüştüren etkenlerin başında disiplin gelmektedir. Orduda disiplinin sağlanması ise sadakat ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca disiplini sağlayan bir diğer etken ise Moğolların dünyayı yönetmesi gerektiğine olan inançları ve ortak kader (ülkü) duygusudur.

Üçüncü bölümde yazar Moğolların silah ve teçhizatları konusuna da yer vermektedir. Kitapta, Moğolların silah donanımına dair iki görüş tartışılmaktadır. Bu görüşlerin ilki Moğol savaşçılarının 10 ve 11. yüzyıl Kuzey Çin’deki Liao hanedanının askerlerine ve Türkistan’daki Kara Hitay İmparatorluğu’nun savaşçılara benzer şekilde silahlanmasıdır. Diğer görüş ise Moğol askerlerinin kötü ve yüzeysel bir şekilde silahlandığı, yağma kültürü sayesinde teçhizatın oluştuğu, Moğolların daha sonraki dönemlerinde ordularının teçhizatı için profesyonel sistem

kurdukları yönündedir. Görüş ayrılıklarını belirtip çok fazla detaya girmeyen yazar, Moğol ordusunun sahip olduğu silahlardan, silahların teknik özelliklerinden, silah türlerinden, silah ve teçhizatların yapıldıkları malzemelerden bahsetmektedir. Akabinde, Moğol ordusunun teçhizatının önemli parçalarından biri olan zırh ve türleri, savaş için en önemli vasıta olan Moğol atının karakteristik özelliği ve atın eğitimine dair bilgiler vermiştir. Fakat bu bölüm, Moğol ordusunun sahip olduğu silah kompleksini ve silah tipolojisini açıklamada yetersiz kalmıştır. Moğol İmparatorluğu'nun ve ardıllarının kullandığı, temin ettiği teçhizatı açıklama konusunda artan arkeolojik çalışmalar neticesinde ortaya çıkan yeni bilgilere kitapta yer verilmemiştir. Yazar bu meseleyi ele alırken anlatı eserler kullanmış, arkeolojik verilerden birkaç uzmanın dışında faydalanmamıştır. Bu da çalışmanın eksik kalan yönlerinden biridir.

“Ordunun Bakımı: Lojistik, Tedarik ve Tıbbı Destek” adlı dördüncü bölümde (s. 107-124) seferlerin başarıyla yürütülmesinde büyük rol üstlenen lojistik konusu incelenmiştir. Yazar bu bölümde Moğol ordusunun savaş başarısını anlayabilmek için Moğolların harekât öncesi planlamalarına odaklanmıştır. Ordunun beslenmesi ve erzak temini, silah tedariki, silahların üretimi, birlikler arası haberleşmenin sağlanması, Moğol ordusunun ikmalinin devlet ve bireyler tarafından karşılanma oranı gibi konular ele alınmıştır. May, Moğolların lojistik sorunlarının çözümü için buldukları formülleri açıklamanın oldukça zor olduğunu, devletin sınırları genişledikçe ikmal ve iaşede yeni düzenlemeler ve uygulamalar tatbik ettiklerini düşünmektedir.

Yazar, “Espiyonaj, Taktikler ve Strateji” başlıklı beşinci bölümde (s. 125-150) öncelikle Moğolların harekât öncesi bilgi toplama faaliyetlerine, zamanla oluşturulan posta (yam) teşkilatının istihbarat faaliyetlerindeki rolüne değinmiştir. Bu bölümün ilerleyen sayfalarında daha çok Moğol ordusunun kullandığı taktik ve stratejilere yer verilmiştir. Bu taktikler kitapta geçtiği şekilde sırasıyla ok fırtınası ve yaylım atışı, yoğun atış gücü, yarım çark taktiği, sahte ricat, yıpratma (fabian) taktiği, kanat taktikleri (kuşatma manevraları), çifte kuşatma ve diğer kuşatma taktikleri ile psikolojik taktiklerdir. Yazar Moğolların rakiplerine kıyasla savaş esnasında pek çok avantajları olduğunu, ordunun zaman çizelgesine göre ilerlediğini, ordunun farklı kollara ayrılıp tekrardan birleştiğini ve bu faaliyetlerin Moğollar tarafından ustalıkla yapıldığını ifade etmiştir. Devamında Moğolların sahra ordularını imha etme yöntemlerini, yendikleri ordunun liderlerini ele

geçirme girişimleri ile rakibini tamamen yok etme politikalarını değerlendirmektedir. Sefer öncesi planlamanın en önemli meselelerinden biri olan istihbarat faaliyetlerinin ise bu bölümde ayrıntılı olarak ele alınmadığı görülmektedir. Nitekim istihbarat üzerinde daha fazla detay bilgiye yer verilmesi Moğol savaş sanatının anlaşılması için daha yararlı olabilirdi.

“Liderlik” adlı altıncı bölümde (s. 151-169) Moğolların savaşlardaki başarısının bir diğer etkeni olan liderlik konusu ele alınmıştır. Yazar, Orta Çağ dünyasında askerî dehanın nadiren görüldüğünü iddia etmekteyken, Moğollarda bu durumun aksine liderin askerî bir deha olmasının toplum ve ordu tarafından beklenen bir şey olduğunu ifade etmiştir. Askerî dehayı ortaya çıkaran kaynağın eğitim olduğu, liyakatin ise Moğol askerî hiyerarşisinde liderlik için önemli görüldüğü vurgulanmıştır. Ayrıca bu bölümde başarılı komutanın yetişmesini sağlayan kurumlardan, muhafız birlikleri (keşik) ve acemilik kurumları hakkında kısa bir değerlendirme yer almaktadır. Moğollardaki komuta yapısı, karar alıcı olan kurultay mekanizması, muharebe sahasında komutanların inisiyatif alabilmeleri ve liderin karar verme yeteneği gibi konular ele alınmıştır. Bölümün sonunda ise Moğolların en önemli komutanlarının kısa biyografilerine yer verilmiştir.

“Moğolların Rakipleri” adlı yedinci bölümde (s. 171-191) Moğolların rakiplerine karşı uyguladığı taktikler, savaş yöntemleri ve Moğolların öğrendikleri taktikleri uygulamadaki adaptasyonu hakkında bilgi verilmektedir. Yazar, Moğolların kısaca o dönemde mücadele ettiği rakiplerinin (Göçebeler, Jin İmparatorluğu, Harezmi İmparatorluğu, Rus Knezlikleri, Macarlar, Memlükler, Song İmparatorluğu) ordu yapısından, savaşta kullandıkları yöntemlerden, Moğolların onlar ile nasıl mücadele ettiklerinden bahsetmektedir.

“Moğollar Savaşta” adlı sekizinci bölümde (s. 193-226) Moğolların rakiplerine karşı yürüttüğü harekâtlar incelenmiştir. Yazar, Moğol savaş sanatının doğru bir şekilde değerlendirilmesinin Moğolların sahadaki mücadelelerinin incelenmesine bağlı olduğunun altını çizmektedir. Bu yüzden yazar Moğolların bazı savaş örnekleri üzerinden açıklamalarda bulunmuştur. Moğolların Naymanlar ile yaptığı Çakırma’ut Savaşı’nı, Ruslar ile gerçekleştirdiği Kalka Nehri Muharebesi’ni, Abbasi Halifeliği’ne karşı yaptığı Bağdat Kuşatması’nı ve Çin’deki Jin İmparatorluğu’na karşı yaptığı Caizhou Kuşatması’nı

inceleyerek Moğol ordusunun savaştaki yeteneklerini ortaya çıkarmak istemiştir.

May'ın kitapta Moğolların kazandığı savaşlardan bahsederken, kaybettiği savaşlardan bahsetmemesi Moğol savaş sanatının zaaflarını tespit etmeye imkân vermemektedir. Kapsamlı bir değerlendirme yapabilmek için yenilgilerin de incelemeye dahil edilmesi elzemdir. Sözelimi, Moğollar için son derece önemli bir yenilgi olan Ayn Calut Savaşı'nın değerlendirilmemesi kitabın eksik yönlerinden biridir.

“Moğolların Mirası” adlı dokuzuncu ve son bölümde (s. 227-239) yazar Moğolların savaştaki başarılarının askerî tarih üzerindeki etkisinin anlaşılması için; onların askerî açıdan güçlü ve zayıf yönlerini açıklamak istemiştir. Yazara göre Moğol askerî sisteminin başarı göstermesinin temelinde disiplin ve ordunun dinamik yapısı yer almaktadır. Yazar Moğol ordusunun hareket kabiliyetini, ordunun güçlü taraflarından biri olarak görmesine rağmen zayıf tarafı olarak da düşünmektedir. Moğolların askerlerinin atlarının ikmalinde herhangi bir problem ile karşılaşmamak için yanlarına birkaç at daha alması sebebiyle, sefer esnasında Moğolların ulaşılabilir mera bulma sorununun zayıf yönlerden birini oluşturduğu iddia edilmiştir. Yazara göre bir diğer zayıf yön ise Moğolların Memlükler ve Japon Samuraylar gibi askerî eliti ortaya çıkararak bir sisteme sahip olmaması ve Moğolların bu seçkin askerî zümreye sahip olan devletlere karşı mücadelelerinde bazen başarısız kalmasıdır.

May, Moğolların savaş sanatına olan katkılarını ve etkilerini değerlendirmenin zorlukları içerdiğini belirtse de bu konuda Moğolların Doğu Avrupa'daki ordularının gelişimi üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Bilhassa Rus knezlerinin doğrudan Moğol askerî sistemini benimsediklerini, Rusların bozkır savaş taktiklerine ilgi duyup bu yönde ordularını taklit ettiklerini belirtmektedir. Fakat yazar, Moğolların Doğu Avrupa ordularının gelişimi üzerindeki etkisini tam olarak temellendirememiş sadece birkaç örnek vererek açıklamakla yetinmiştir.

Bu bölümde vurgulanan ve tartışılan bir diğer önemli bilgi ise barutun yayılmasının Moğolların güçlenmesi ile doğrudan bağlantılı olup olmaması hususudur. Yazar bir taraftan Pax Mongolia'nın ortaya çıkardığı istikrar sayesinde barutun yayılmasını hızlandırdığını düşünmekte iken, diğer taraftan Moğollar tarafından barutun yaygın kullanımını konusunun devam eden bir spekülasyondan ibaret olduğunu da

söylemektedir. Bu konuda yazar Moğol İmparatorluğu'nun hem savaş aracılığıyla hem de önemli ticaret yolları üzerinde hâkimiyet sahasını göz önüne aldığına barutun yaygınlaşmasında Moğolların payı olduğuna ve baruta dair bilginin aktarıcısı olduğuna dair örnekler vermektedir. Yazar bu görüşü ile haksız sayılmaz çünkü literatürde bulunan diğer kaynaklarda da Moğolların barutu yaygın bir şekilde kullandığına dair net bilgiler yer almamaktadır.

Bölümün sonunda yazar Moğol savaş sanatının ve taktiklerinin modern tank savaşları üzerindeki etkisini İngiliz askerî teorisyen B.H. Liddell Hart'ın mekanize savaşa dair temel önerisini örneklendirerek değerlendirmiştir. Liddell Hart, Moğolların hareketlilik ve atış gücündeki etkinliğini önemli bulmuş, modern dönemde ortaya çıkan tank ve mekanize piyadelerden oluşan yapıların faaliyetlerini Moğol birliklerinin faaliyetlerine benzetmiştir. Liddell Hart, J.F.C. Fuller, Heinz Guderian ve Mihail Tukaçevski gibi farklı milletlerden modern dönemin asker ve askerî teorisyenlerinin stratejilerinin Moğol ordu komutanlarının stratejileri ile benzerlik gösterdiği kitapta dikkat çeken bir başka husustur. Moğol savaş sanatının ve taktiklerinin modern tank savaşları üzerindeki etkisi üzerine geliştirilen bu yorumun değerli olduğu açıktır. Geleneksel piyadelerden oluşan birliklere kıyasla, modern tank muharebelerinde hareket kabiliyetinin savaşta başat unsurlardan biri olması; piyade ağırlıklı hantal ordudan, hızın son derece önemli olduğu tank ve hava unsurlarının desteğinin kara harekâtına dâhil edildiği yıldırım harbine geçişte Moğollar çağdaş komutanlara ilham vermiş olabilir.

Kitapta, Moğol İmparatorluğu'nun yapısını anlayabilmek için orduya dair taktik ve stratejik düzeyde değerlendirmeler de yapılmıştır. Ayrıca, askerî sistemin, imparatorluğun siyasî ve idarî yapısını şekillendirmedeki rolüne yapılan vurgu da kitabı Moğol tarihi çalışmaları içerisinde öne çıkaran yönlerinden biri olmuştur. Yazarın eurosantrik bir bakış açısı ile yazmamış olması, Moğollar üzerine Batı'daki 'barbarlık' temelli önyargılardan uzak kalarak eserini oluşturması kitabın olumlu yönüdür.

Moğollara dair, askere alma sistemi, seferberlik, ikmal ve iaşe, teçhizat, askerî eğitim, askerî tıp, strateji, taktik gibi askerî tarihin pek çok meselesine bir bütün olarak yaklaşan eserlerin sınırlı sayıda olduğu

göz önüne alındığında, 2007’de kaleme alınan bu eserin, literatürdeki boşluğu doldurma amacına hizmet ettiği söylenebilir.

Sonuç olarak eser, Moğol savaş sanatı hakkında genel bir çerçeve çizmektedir. Kitap okuyucuya kıymetli bilgileri tamamlayıcı bir şekilde sunmaktadır. Bu açıdan seçkin kaynakça ile hazırlanan *Moğol Savaş Sanatı*, Moğol askerî sistemine ilgi duyan araştırmacıların ve okuyucuların başvurabileceği temel çalışmalardan biridir.

YAYIN İLKELERİ

Harp Tarihi Dergisi, Türkiye’de yapılan askerî tarih araştırmalarına vizyoner bir katkıda bulunmak, yeni çalışma türlerini yayınlamak, sahaya dayalı ve tecrb askerî tarih alanlarına dair çalışmalar yapmak için akademik bir odak noktası teşkil etmeyi amaçlamaktadır. Harp Tarihi Dergisi’nde, askerî tarih, harp tarihi, silah kültürü, askerî biyografi, askerî teşkilat tarihi, askerî kültürü, askerî teoriler, askerî müzik tarihi, askerî tp tarihi, askerî mimari ve askerî sanat tarihine dair makalelere yer verilmektedir. Makalelerde bölgesel ayırım yapılmaksızın, dünyanın herhangi bir bölgesine dair askerî tarih yayınları da değerlendirmeye alınmaktadır.

Harp Tarihi Dergisi’ne gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış ve ilgili alana katkı sağlayacak özgün çalışmalar olmalıdır. “Yayın Etiği ve Değerlendirme Süreci”nde yer alan parametreler dışında deskriptif ya da ilgili konusunda mükerrer olan çalışmalar değerlendirme safhasına alınmayacaktır. Bilimsel toplantılarda sunulmuş bildiriye dayanan çalışmalar, ilgili bildiri kitabında yayımlanmamış olması ve bu durumun Editörler Kurulu’na belirtilmesi koşuluyla kabul edilebilir. *Harp Tarihi Dergisi*’nin etik ilkeler ve yayın politikası Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır. Yayın ilkeleri, yazarlar ile ilişkiler ve hakemlerle ilişkiler konularında ayrıntılı bilgiye dergimizin internet sitesindeki ilgili başlıklar altından erişilebilir. Yayımlanmak zere *Harp Tarihi Dergisi* elektronik posta hesabına iletilen makale metinleri, aşağıda belirtilen biçimsel özellikleri haiz ve konu/alan açısından uygun bulunmaları halinde alan uzman (en az) iki hakeme gönderilir. Yazarlar, Yayın Kurulu tarafından reddedilen çalışmalarını hakem raporları çerçevesinde gözden geçirerek *Harp Tarihi Dergisi* editörlüğüne yeniden sunabilir. Bu çalışmalardan yeterli değişiklik yapılmadığı tespit edilenler yazarlarına iade edilir ve süreç sona erer. Yeterli değişiklik yapıldığı tespit edilen çalışmalar ise yeni sunulan çalışma olarak tekrar değerlendirme sürecine alınır. *Harp Tarihi Dergisi*’ne yabancı dilde makale gönderen yazarlar, çalışmalarını anadili söz konusu dil olan ve alanında yetkinliği bulunan bir akademisyene “son okuma” yaptırıp bunu ibraz etmekle yükümlüdür. Son okuma yazarların talebi üzerine, son okumayı yapacak olan anadil okuyucusuna ücretini yazarın ödemesi karşılığı, *Harp Tarihi Dergisi* tarafından yaptırabilir. *Harp Tarihi Dergisi*’nde yayımlanan çalışmalarda ifade edilen görüşler yazarların şahsi bilimsel değerlendirme ve görüşleri olup, mensubu oldukları kurum ve kuruluşlar ile derginin yayımcısı olan Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü’nün ve Millî Savunma niversitesi’nin kurumsal kimliğini bağlamaz ve bu kurumların görüşü olarak lanse edilemez. Dergide yayın yapmış tüm yazarlar, *Harp Tarihi Dergisi*’nin doğal hakemleri sayılmaktadır. Yayın Kurulu’nun talebi üzerine yazarlar en az bir defaya mahsus hakemlik yapmakla mükelleftir.

Makale Metin Şekil Esasları

- 1.** *Harp Tarihi Dergisi*'nin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin imla ve noktalamasında Türk Dil Kurumu kurumsal web sayfasında yer alan güncel sözlük ve yazım kuralları esas alınır. Gönderilen makaleler dil ve anlatım açısından bilimsel kıstaslara uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.
- 2.** Gönderilen makale metni (öz, *abstract*, kaynakça, geniş özet-*extended summary*- ve dipnotlar dâhil) asgari 6000, azami 10.000 kelime olmalıdır. Belirtilen sınırların üzerinde veya altında olan çalışmalar değerlendirilmeden yazara iade edilir.
- 3.** Makalelere Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış azami 200 kelimelik öz ve beş anahtar kelime (İngilizce *abstract* ve *keywords*) eklenmelidir. Öz, makalenin kaleme alınma amacını, yöntemini, hipotezini/araştırma sorusunu, bulguları ve sonucunu kısaca belirtmelidir. Öz yazımında “bir kısa, iki uzun cümle” prensibine riayet edilmelidir. Ayrıca makalenin sonunda 750 kelimeyi geçmeyecek şekilde geniş özete (*extended summary*) yer verilmelidir. Geniş özet, öz kısmında yer verilen hususlara ilave olarak vurgulanması gerekli görülen noktaları, tartışmaları ve makalenin genel akışını içermelidir. Türkçe hazırlanan makalelerde söz konusu geniş özet İngilizce; İngilizce hazırlanan makalelerde geniş özet Türkçe yazılmalıdır.
- 4.** *Harp Tarihi Dergisi*'ne gönderilen makaleler Microsoft Word programında Times New Roman karakteri kullanılarak 12 punto yazılmalıdır. Dipnotlar ise 10 punto yazılmalıdır. Metnin paragraf özellikleri hizalama iki yana ve satır aralığı tek iken dipnotlarda paragraf özellikleri iki yana hizalı ve 1 satır aralığında olmalıdır. Sayfa numaraları sayfa altında verilmelidir.
- 5.** Yazar adı, İngilizce ve Türkçe olarak yazılan makale başlığının altına yazılmalı; yazarın unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 10 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir. Makalelerde ikili alt başlık sistemi kullanılmalıdır. Alt başlıklar koyu yazılmalı ve (giriş ile sonuç dışında) rakam ile numaralandırılmalıdır.
- 6.** Metnin içindeki alıntılar çift tırnak ile gösterilmeli; üç satırı geçen alıntılar yeni bir paragraf olarak, soldan 1,25 cm girinti, tek aralık ve iki yana yaslı şeklinde yazılmalıdır. Alıntı içerisindeki alıntılar tek tırnak içerisinde gösterilmelidir. Metin içinde vurgulanmak istenen kelimeler koyu veya altı çizili yapılmamalı, çift tırnak içerisinde yazılmalıdır.
- 7.** Makalelerin hazırlanmasında kullanılan kaynaklara yapılacak atıflarda aşağıdaki Yazım Kurallarına uyulmalıdır. Bu kurallara riayet etmeyen çalışmalar, doğrudan reddedilecektir.

8. Birden fazla kez aynı kaynağa atıfta bulunulduğunda; ilk atıfta künye tam olarak verilmeli, ikinci atıftan sonra yazarın adı soyadı, eser ismi, sayfa numarası; tarih ve basım yeri yılı olmadan verilmelidir.

9. Dipnotlarda atıflar şu şekillerde verilmelidir:

9.1. Arşiv belgelerine yapılan atıflarda arşiv adı ve tasnif adı ilk kullanımda uzun haliyle, sonraki kullanımlarda kısaltılmış olarak verilmelidir. Dosya ve gömlek numaraları ile belge tarihi de aşağıdaki örneklere uygun olarak verilmelidir.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (=ATASE), *Osmanlı Rus Harbi* (=ORH). 1/7/616, 14 Mayıs 1293 [26 Mayıs 1877].

ATASE, ORH. 6/137, 9 Temmuz 1293 [21 Temmuz 1877].

9.2. Kitaplara yapılan atıflarda yazar adı ve soyadı, *eser adı*, (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer yayımlandığı tarih ve sayfa numarası aşağıdaki örneklere uygun olarak sırayla verilmelidir.

Tek yazarlı kitap:

Nikolai Epanchin, *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, Londra 1900, s. 172-174.

İki yazarlı kitap:

Gültekin Yıldız ve Cevat Şayin, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 11-14.

Çok yazarlı kitap:

Mustafa Aydın vd., *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 79.

Çeviri kitap:

Carl Schmitt, *Kara ve Deniz*, çev. Gültekin Yıldız, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 61.

Çok ciltli kitap:

Henry Montague Hozier, *Russo-Turkish War: Including an Account of the Rise and Decline*, c. 4, William Mackenzie, Londra 1878, s. 633.

9.3. Makalelere yapılan atıflarda yazar adı ve soyadı, “makale adı” (varsa çeviren), *yayımlandığı süreli yayının adı*, sayı, yayımlandığı yıl ve cilt numarası, alıntının yapıldığı sayfa numarası aşağıdaki örneklere uygun olarak sırayla verilecektir.

Tek yazarlı makale:

Necati Tacan, “1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Türk Sevk ve İdaresinde Sevkulceysi Hatalar: Başkomutanlık”, *Askerî Mecmua*, Sayı 107 (Aralık 1937), c. 8, s. 755-759.

Editöryal kitap bölümü:

Ahmet Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş”, *Türk Askerî Kültürü: Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat*, ed. Ahmet Sefa Özkaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 20.

Bildiri:

Uğur Demir, “Üsküdar’da Avrupalı Bir Diplomat Avusturya Elçisi Virmont Kontu Damian Hugo’nun 1719’da Ağırlanması”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 21-24 Kasım 2014*, c. 8, (İstanbul 2015), s. 223.

Ansiklopedi Maddesi:

Kemal Beydilli, “Süleyman Hüsnü Paşa”, *DİA*, c. 38, s. 90-91, İstanbul 2010.

9.4. Tezlere yapılan atıflarda, yayımlanmamış tezlerin başlıkları için italik kullanılmayacaktır. Yazar adı ve soyadı, tezin adı, tezin derecesi, tezin yapıldığı kurum ve enstitü, yapıldığı yer ve tarih, sayfa numarası aşağıdaki şekilde verilecektir. Ahmet Taşdemir, An Example of Strategic Command and Coordination Problem in the Ottoman Army: The Battle of Shipka during the Ottoman-Russian War of 1877-1878, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021, s. 150.

10. Kaynakça’da yer alan künyeler yazarın soyadının büyük harfle başlamasıyla verilir. Geri kalan hususlarda dipnot yöntemi takip edilir. Kitaplarda sayfa sayısı belirtilmez. Eser içinde yer alan bölümler için sayfa aralığı belirtilir. Kaynakça’da yayınlar şöyle sıralanır:

Arşiv Belgeleri

Kaynak Eserler

Araştırma ve İnceleme Eserler Süreli Yayınlar (Gazete)

Raporlar

11. Ekler yazının sonunda verilmeli ve altında belgenin içeriği ve kaynağına dair kısa bilgi yer almalıdır. Tablo, Grafik ve şekiller, Ekler kısmında verilebileceği gibi metin içerisine de yerleştirilebilir. Metin içerisinde verilmeleri durumunda tablo ve şekiller kendi içinde sıralanarak numaralandırılmalı (Tablo: 1, Şekil: 2 gibi) ve gerek bu numara gerekse tablo veya şeklin içeriğine dair tanıtıcı başlık tablo ve şeklin üst orta kısmında verilmelidir. Tablo, şekil, grafik ve resim için alıntı yapılmış ise mutlaka kaynak belirtilmelidir.

12. Aday makale metinlerinin sonlarında, alfabetik sıra ve alıntı türüne (kitaplar, makaleler, internet kaynakları vs.) göre tasniflenmiş kaynakça yer almaz. Kaynakça düzenlenirken yazarın önce soyadı (BÜYÜK HARFLERLE) ve ardından adı yazıldıktan sonra, metin içindeki dipnotlarda yer alan bilgiler aynen aktarılmalıdır.

SUBMISSION GUIDELINES

Turkish Journal of Military History aims to make a visionary contribution to military history researches in Türkiye, publish new types of studies and become an academic focal point for experience and field-based studies regarding military history. *Turkish Journal of Military History* accepts Turkish and English articles related to military history, history of warfare, weapon culture, military biography, history of military organization, military culture, military theories, history of military music, history of medicine, military architecture and military art history. All military history publications about any region of the world are to be evaluated without any regional distinction.

Articles submitted to *Turkish Journal of Military History* shall not be previously published and shall be authentic in a way that it will contribute to the literature of the relevant field. Articles, which are descriptive except for the stated parameters in the “Publication Ethics and Evaluation Process” or which are repetitive in their field, will not be taken into evaluation. Articles based on presentations submitted in scientific meetings may be accepted for evaluation, provided that they have not been published in the proceedings of the meetings and that the authors inform the editors so. The ethics policies and submission guidelines are written by taking into account the guidelines and policies of the Committee on Publications Ethics (COPE). More information on publication principles, relations with authors and relations with referees is stated under the relevant subheadings on the website of our Journal. If the article submitted to the Journal’s e-mail address complies with the formatting principles presented below and is found to be eligible in terms of subject/field, it is sent to (at least two) referees who are experts in the field. The Authors may re-submit their articles revised according to the reports of peer-reviewers or editors. If the article is considered to be ill-revised, it is rejected and the process is over. If the article is considered to be revised properly, it is taken as a newly submitted article into the process. Authors, who send articles in a foreign language to the Journal, are obliged to get their work proofread by a native speaker academic who is considered as an expert in their field and to provide an evidence of this proofreading. The proofreading process may also be carried out by the editors of the Journal by out-sourcing a native speaker, provided that the payment for proof-reading is paid by the author. Opinions expressed in the articles published in the Journal are the personal scientific evaluations of the authors and are not, in any way, the institutional views or opinions of their own organizations/institutes or the Fatih Institute of Military History or Turkish National Defence University. The authors whose articles have been published in *Turkish Journal of Military History* are considered as natural peer-reviewers of the Journal and they are obliged to perform a peer-review at least once upon the request of the Editors.

Formatting Principles for Articles

1. The publication language of *Turkish Journal of Military History* is Turkish and English. The texts submitted shall be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression.
2. The article submitted shall have minimum of 6000 words and maximum of 12,500 words including abstract, extended summary, bibliography, and footnotes. The articles which are below the minimum or above the maximum counts of words are returned to the authors without being evaluated.
3. The articles shall be submitted with the abstract no longer than 200 words and five keywords. The abstract shall include the purpose, method, hypothesis/question, and findings of the article and present the conclusion reached in the article shortly. The article shall also have a extended summary no longer than 750 words at the end of the text. The extended summary shall include the points and arguments, which are considered to emphasize and the general outline of the article, in addition to the points pointed out in the abstract.
4. Articles submitted to *Turkish Journal of Military History* shall be written using the program Microsoft Word in 12 font size in the text and 10 font size in the footnotes. Paragraph properties of the text shall be aligned and line spacing of single line and paragraph properties of the footnotes shall be aligned and line spacing of 1 line. The page numbers shall be at the bottom of the page.
5. Name of the author shall be placed under the title of the article; his/her title, place of duty and e-mail address shall be indicated in the footnote with (*) in 10 font size. Footnotes for other explanations shall be provided in numbers at the bottom of the page. The article shall have two-level subheadings and these subheadings shall be written bold and numbered (except for the introduction and conclusion).
6. Citations in the text shall be shown with double quotes (“...”) and citations with more than three lines shall be written as a new paragraph as a 1,25 cm indent from the left, singled spaced and aligned paragraph. Citations within citations shall be shown with a single quote (‘...’). The words to be emphasized within the text shall not be written in bold or underlined but shall be written with double quotes (“...”).
7. The references to the resources used in the article shall be made according to the guidelines presented below. Articles, which do not comply with these guidelines, will be rejected directly.
8. Multiple references for the same publication shall be made by fully complying with the guidelines below in the first reference and then by using the name and surname, title of the study and page number shall be used without indicating date and place.

9. The references in the footnotes shall be written as follows:

9.1. For references to the archive documents, the archive and classification name shall be given exactly in the first use. The following archival references shall be given with abbreviations, the file number and the date in accordance with the following examples.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (=ATASE), *Osmanlı Rus Harbi* (=ORH). 1/7/616, 14 Mayıs 1293 [26 Mayıs 1877].

ATASE, ORH. 6/137, 9 Temmuz 1293 [21 Temmuz 1877].

9.2. For references to the books, name and surname of the author, *name of the book*, (volume number, if available), (translator, if any), publisher, the place of publication, date of publication and page number shall be given in accordance with the following examples.

Books with single author:

Nikolai Epanchin, *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, Londra 1900, s. 172-174.

Books with two authors:

Gültekin Yıldız ve Cevat Şayin, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 11-14.

Books with more than two authors:

Mustafa Aydın vd., *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 79.

Translated books:

Carl Schmitt, *Kara ve Deniz*, çev. Gültekin Yıldız, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 61.

Multiple-volume books:

Henry Montague Hozier, *Russo-Turkish War: Including an Account of the Rise and Decline*, c. 4, William Mackenzie, Londra 1878, s. 633.

9.3. For references to the articles, name and surname of the author, “name of the article” (translator, if any), *name of the periodical in which it is published*, issue no. (year of publication), volume, page number of the reference given shall be given in accordance with the following examples.

Article with one author:

Necati Tacan, “1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Türk Sevk ve İdaresinde Sevkulceysi Hatalar: Başkomutanlık”, *Askerî Mecmua*, Sayı 107 (Aralık 1937), c. 8, s. 755-759.

Editorial book article:

Ahmet Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askeri Kültürüne Giriş”, *Türk Askerî Kültürü: Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat*, ed. Ahmet Sefa Özkaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 20.

Proceedings book article:

Uğur Demir, “Üsküdar’da Avrupalı Bir Diplomat Avusturya Elçisi Virmont Kontu Damian Hugo’nun 1719’da Ağırlanması”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 21-24 Kasım 2014*, c. 8, (İstanbul 2015), s. 223.

Encyclopedia article:

Kemal Beydilli, “Süleyman Hüsnü Paşa”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. 38, s. 90-91.

9.4. For reference to the theses, no italics shall be used for titles of non-published theses. Name and surname of the author, name of thesis, degree of the thesis, institution or institute to which the thesis is presented, place and date of the thesis, page number shall be given in accordance with the following example. Ahmet Taşdemir, An Example of Strategic Command and Coordination Problem in the Ottoman Army: The Battle of Shipka during the Ottoman-Russian War of 1877-1878, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021, s. 150.

10. Citations in the bibliography shall be given with the surname of the author in capital letters. The rest of the citation shall be the same as the footnote. The page numbers of books shall not be given. If the research is in a book, the page numbers shall be included. Research in the bibliography shall be given as follows: Archival Sources, Primary Sources, Secondary Sources, Periodicals (Newspapers) and reports.

11. Attachments shall be presented at the end of the text and brief information as to the content and source of the document shall be presented at the bottom of it. Tables and figures (including graphics) may be presented within the text of the article as well as in the attachments. If they are to be presented within the text of article, tables and figures shall be organized and numbered according to their own types (e.g. Table: 1, Figure: 1, etc). Along with the number of the table or figure, an informative title for the table or the figure shall be written on the top centre of it. If tables, figures, graphics or pictures are quoted from somewhere else, the source shall be referenced.

12. Bibliography shall be sorted alphabetically and according to their types of sources (books, articles, internet sources, etc.) in a bibliography at the end of the article. The entries of the bibliography shall be written by putting the surname of the author first (IN CAPITAL LETTERS) and then name of the author; then all the other information of the sources shall be included as done in the references.

